

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY STUDIES

SRL 2012
4

IZDAJA – ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

Revijo sofinancirajo:
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije
Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport

SRL	LETNIK 60	ŠT. 4	STR. 585–748	LJUBLJANA	OKTOBER– DECEMBER 2012
-----	-----------	-------	--------------	-----------	------------------------------

VSEBINA

RAZPRAVE

Hotimir TIVADAR: Slavifon 2012	585
Hotimir TIVADAR: Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost	587
Matej ŠEKLI: Tipologija prevojnih oblikoglasnih premen v praslavskem oblikovnem sistemu	603
Damir HORGA, Vesna POŽGAJ HADŽI: (Dis)fluentnost i proizvodnja govora	621
Бранислав ГЕРАЗОВ, Зоран ИВАНОВСКИ, Веселинка ЛАБРОСКА: Моделирање на интонациската структура на македонскиот јазик на ниво на интонациски фрази	639
Gašper ILC: Skladenjska okolja pleonastičnega zanikanja	659
Nikola DOBRIČ: Savremeni jezički korpusi na zapadnom Balkanu – istorijat, trenutno stanje i budućnost	677
Silvo TORKAR: Razpoznavanje slovenskih zemljepisnih imen	693
Ana TOROŠ: Pesmi slovenskih in italijanskih avtoric o Trstu	709
Miran ŠTUHEC: Tomšičev literarni opus med Šavrinkami in Šandrinkami	723

OCENE – POROČILA – ZAPISKI – GRADIVO

Blaž PODLESNIK: <i>Obrazi ruskega postmodernizma</i>	733
Gregor KOČIJAN: Raziskovanje metaforike	737
Ljerka SCHIFFLER: Alojz Gradnik – pesnik Goriških brd	740
Boštjan UDOVIČ: Tina Lengar Verovnik: <i>Jezikovne trajnice</i>	743
Ivo POSPIŠIL: Česko-slovenský workshop o postmoderně	745

© 2012. Slavistična revija (SRL)
<http://www.srl.si>

Izdajatelj – Issued by: Slavistično društvo Slovenije

Odgovorni urednik – Executive Editor: Miran Hladnik (Univerza v Ljubljani)

Glavni urednik za literarne vede – Editor in Chief for Literary Studies: Vladimir Osolnik (Univerza v Ljubljani)

Glavna urednica za jezikoslovje – Editor in Chief for Linguistics: Ada Vidovič Muha (Univerza v Ljubljani)

Spletni urednik – Web Editor: Blaž Podlesnik (Univerza v Ljubljani)

Člani – Members: Aleksandra Derganc, Miha Javornik, Irena Orel, Tomo Virk, Andreja Žele, Urška Perenič (Univerza v Ljubljani), Nina Mečkova (Univerza v Minsku), Timothy Pogačar (Državna univerza Bowling Green), Ivo Pospíšil (Masarykova univerza, Brno)

Časopisni svet – Advisory Council: Marko Jesenšek (Univerza v Mariboru), Janko Kos, Jože Toporišič, Franc Zadavec (SAZU, Ljubljana)

Naslov uredništva – Address: Slavistična revija, Aškerčeva 2/II, 1000 Ljubljana, Slovenija

Račun pri Slavističnem društvu Slovenije: 02083-018125980 (za SR). Naročnina velja do odpovedi. Odpovedi le ob koncu leta. Cena letnika za posameznike 22 €, za člane Slavističnega društva Slovenije 15,50 €, za študente 8,50 €, za inštitucije in knjigarne 33 €, za tujino 35 €.

Annual subscription price: individuals 22 €; members of Slavistično društvo Slovenije 15,50 €; students 8,50 €; institutions and bookstores 33 €; outside of Slovenia 35 €.

Natisnil – Printed by: Biografika Bori, Ljubljana

Naklada – Circulation: 550 izvodov – 550 copies

Vključenost Slavistične revije v podatkovne baze – Slavistična revija is indexed/abstracted in: Arts and Humanities Citation Index (AHCI), Social Sciences Citation Index (SSCI), Bibliographie Linguistique (BL), European Reference Index for the Humanities (ERIH), Modern Language Association of America (MLA) Directory of Periodicals (New York), New Contents Slavistics (Otto Sagner, München), Cambridge Scientific Abstracts (CSA), Linguistic Abstracts (Uni Arizona), Proquest Online Information Service

CONTENTS

ARTICLES

Hotimir TIVADAR: Slavifon 2012	585
Hotimir TIVADAR: New Directions in Speech Research with a View to the Past	587
Matej ŠEKLI: The Typology of Ablaut Alternations in the Morphological System of Proto-Slavic	603
Damir HORGA, Vesna POŽGAJ HADŽI: (Dys)Fluency and Speech Production	621
Бранислав ГЕРАЗОВ, Зоран ИВАНОВСКИ, Веселинка ЛАБРОСКА: An Analysis of Intonation Patterns at the Level of Intonation Phrases in the Macedonian Language	639
Gašper ILC: Syntactic Environments of Pleonastic Negation	659
Nikola DOBRIČ: Current Linguistic Corpora in the Western Balkans: The History, the Current State, and the Future	677
Silvo TORKAR: Identifying slovene toponyms	693
Ana TOROŠ: Poems about Trieste by Slovene and Italian Female Authors	709
Miran ŠTUHEC: Tomšič's Literary Opus between the Šavrinian Women (Šavrinke) and the Alexandrinians (Šandrinke)	723

REVIEWS – REPORTS – NOTES – MATERIAL

Blaž PODLESNIK: <i>The Faces of Russian Postmodernism</i>	733
Gregor KOČIJAN: Metaphor Research	737
Ljerka SCHIFFLER: Alojz Gradnik – Pesnik Goriških Brd	740
Boštjan UDOVIČ: Tina Lengar Verovnik: <i>Jezikovne trajnice</i>	743
Ivo POSPIŠIL: A Czecho-Slovak Workshop on Postmodernism	745

SLAVIFON 2012

Štirje članki v tej zadnji številki *Slavistične revije* leta 2012 je posvečenih fonetično-fonološki tematiki, ki je bila obravnavana na konferenci Slavifon 2012. Slovenija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, je bila namreč 16. in 17. februarja 2012 gostiteljica zasedanja Komisije za fonetiko in fonologijo pri Mednarodnem slavističnem komiteju, ki ji je predsedovala Irena Sawicka (zasedanje je vsako leto v drugi slovanski državi). V okviru zasedanja te komisije je bila organizirana slovanska fonetična konferenca, ki se je ukvarjala s problematiko pojava sandhi v slovanskih jezikih in drugimi aktualnimi fonetično-fonološkimi temami. Na konferenci je 29 avtorjev predstavilo 27 referatov, katerih povzetki – tako v maternem slovanskem jeziku kot tudi v angleščini – so bili že v času konference natisnjeni v zborniku, izdana pa bo tudi fonetična monografija *Aktualna vprašanja slovanske fonetike*.

Slavistična revija je prav gotovo najprimernejši prostor za tovrstne slavistične objave, objava na tem mestu pomeni tudi priznanje fonetično-fonološki stroki in raziskovanju v okviru slovenskega in slovanskega jezikoslovja. Za objavo smo izbrali štiri fonetično-fonološke članke, ki ponazarjajo zelo živahno razpravljanje na našem februarjemskem zasedanju leta 2012 v Modri sobi Filozofske fakultete v Ljubljani. Kot zanimivost naj omenim, da so predstavitve in razpravljanja kot vedno na teh zasedanjih in spremljajočih konferencah potekala v maternih jezikih razpravljalcev.

Poleg zahvale odgovornemu uredniku Miranu Hladniku in glavni urednici za jezikoslovje Adi Vidovič Muhi se moramo posebej zahvaliti še tehnični urednici Urški Perenič, ki je prispevke, raznovrstne po jeziku, računalniškem formatu in tematiki, z veliko potrpljenja in usklajevanja pomagala pripraviti za objavo.

Hotimir Tivadar

član Komisije za fonetiko in fonologijo
pri Mednarodnem slavističnem komiteju
in organizator konference

NOVE USMERITVE PRI RAZISKAVAH GOVORA S POGLEDOM V PRETEKLOST

Z razvojem in nastankom slovenske države in množico medijev je raziskovanje govora čedalje bolj prihajalo v ospredje, vendar še vedno pogosto temelji predvsem na poučevanju pravorečja in ugotavljanju knjižno ustreznih izgovorjav, ki še vedno pri nekaterih temeljijo na predvidevanjih in lastnem fonetičnem občutku. Množica govornih medijev zahteva čedalje več raziskovanja govora in kakovostno ter celovito fonetično-fonološko opisovanje knjižnega jezika, pri čemer je v ospredju posebno poslanstvo tako nacionalne RTV kot tudi univerzitetnega študija ter raziskovanja govora (AGRFT, FF, FDV; ZRC SAZU), ki potem vplivajo na srednje šole in medije. Množica raziskovalcev v 3. tisočletju nakazuje na razcvet raziskovanja govora. V članku izpostavljam predvsem nujno usmeritev raziskovanja govora v smer raziskovanja realnega knjižnega govora, ki ima vseslovenski značaj.

Ključne besede: fonetika, govor, raziskave govora, slovenski jezik, pravorečje, slovenska družba

With the development and creation of the Slovene state and mass media, speech research has gained prominence, yet it has also largely remained grounded in teaching of orthoepy and determining of proper literary pronunciation, which is still often based on assumptions and individuals' phonetic intuition. A multitude of spoken media requires expanded speech research and a quality, comprehensive phonetic/phonological description of language. At the fore front of this effort is the special mission of the national radio and university graduates (AGRFT, Faculty of Arts, FDV), which eventually influence secondary schools and the media. The growing number of researchers in the third millennium indicates a prolific growth of speech research. The paper emphasizes the urgency to direct this research towards the analysis of realistic standard speech of an all-Slovene character.

Keywords: phonetics, speech, speech research, Slovene language, orthoepy, Slovene society

1 Uvod

V slovenskem jezikoslovju in širši družbi je bil do 90-ih let 20. stoletja javni govor in njegovo normiranje sekundarnega značaja, in sicer je bil javni govor (v medijih in tudi sicer) večinoma nadzorovano bran (neke vrste posnetek pisnega jezika, ki je bil takrat še osrednji javni jezikovni prenosnik). Poleg tega pa je bil slovenski javni govor sekundaren tudi v smislu reprezentativnosti na državnem nivoju v jugoslovanski skupščini, kjer se slovenski govorniki načeloma niso odločali za slovenski javni diskurz (o pomenu slovenščine kot narodnoidentifikacijskega in tudi državnega elementa razpravlja od 90. let VIDOVIČ MUHA (1996, 2003a, 2003b)). Pravi razcvet

ukvarjanja z (govorjenim) jezikom se je začel po letu 1991 in ustanovitvi samostojne slovenske države ter z demokratizacijo medijev. Znanstveno je začel raziskovati in opisovati artikulacijo slovenskih glasov France BEZLAJ (1939), kar se je z veliko intenzivnostjo nadaljevalo v 60. letih s Toporišičevimi raziskavami in fonetično-fonološkimi opisi, ki so bili namenjeni tudi tujcem (TOPORIŠIČ 1961). Z izdajo *Slovenske slovnice* (1976), na podlagi katere se je potem večinoma določala ustrezna podoba slovenskega govora (dognanja iz *Slovenske slovnice* in *SSKJ* so bila uporabljena tudi v *Slovenskem pravopisu* 2001), so bile fonetično-fonološke raziskave vse do začetka 3. tisočletja načeloma zaključene. Omeniti moramo raziskave Srebot Rejec in raziskovanje slovenske fonetike v okviru tujih jezikov oz. govornih tehnologij (predvsem KOMAR-PETEK-ŠUŠTARŠIČ 1995, SREBOT REJEC 1988, VITEZ 1995). Mnoga spoznanja in metodologijo iz *Slovenske slovnice* je treba še dopolniti oz. spremeniti. V tem članku želimo opozoriti na položaj govornega slovenskega jezika v javnosti in nekatera stališča o slovenskem govoru, ki so bila dostikrat premalo ali pa preveč izpostavljena.

2 Vprašanje opisa in normiranja slovenskega (knjižnega) jezika

Fonetično-fonološko raziskovanje je od Škrabčevih razmišljanj in fonetičnih opredelitev slovenskega govora (ŠKRABEC (1870) 1994), Bezlajevega *Orisa slovenskega knjižnega izgovora* (1939), preko akademjskih pravopisov in slovnice štirih (BAJEC-RUPEL-KOLARIČ 1956) s *Slovensko slovnico* (1976) dobilo temeljno referenčno točko, ki je slovenski sistem konstituirala predvsem v shematskem smislu – največja kakovost *Slovenske slovnice* je predvsem shematičnost in tabelarni prikaz fonetično-fonoloških značilnosti slovenskega (knjižnega) jezika. V normativnem smislu je slovenska fonetično-fonološka misel po izdaji *Slovenske slovnice* le počasi napredovala, *Slovenska slovnica* tudi dolgo časa ni doživela resnejše in celovite fonetično-fonološke kritike, kar je posledica takratnega boja za rabo slovenščine v javnosti (osamosvojitve Slovenije; prim. *Slovenščina v javnosti* 1979). Spraševanje o (metodološki in gradivni) ustreznosti fonetično-fonološkega opisa slovenskega jezika je bilo takrat drugotnega pomena. Še sredi 20. stoletja se jezikoslovci niso dosti ozirali na realno rabo govornega slovenskega jezika, ampak so precej absolut(istič)no določali (govorjena) besedila (govorce in tip besedil), ki so jih potem opisali (TOPORIŠIČ 2003, prim. STABEJ 2012).¹ Lahko rečemo, da to niti ni bil opis, ampak predvsem predpis. To je pri raziskovanju nacionalnega, tj. knjižnega jezika tudi pogosta skušnjava. Razlog, zakaj se niso toliko ukvarjali z opisom govora, je prav gotovo predvsem neobvezna raba slovenščine na državnem in meddržavnem nivoju. Slovenski jezik namreč v državnem reprezentativnem smislu – sploh v mednarodnem merilu – ni bil prisoten vse do 80. let 20. stoletja, ko so se v medijsko izpostavljenih položajih pojavili najprej posamezni stavki (prisega športnika Bojana Križaja na Zimskih olimpijskih igrah v Sarajevu 1984) in govori (Janeza Drnovška na srečanju neuvrščenih v Beogradu 1989; TIVADAR 2012). Še konec 80. let so v jugoslovanski skupščini govorili nesloven-

¹ Problem *Slovenske slovnice* je, da ni razvidno, na osnovi katerih podatkov so bili narejeni fonetično-fonološki opisi (TOPORIŠIČ 1976). Pomanjkljivo je tudi navajanje že spoznanih dejstev.

sko (prim. govor Vinka Hafnerja leta 1988 v »slovenski srbohrvaščini« in žuganje Slobodanu Miloševiću ob razpadanju Jugoslavije, ko so slovenski poslanci po dolgotrajnih sejah ob osamosvajanju zapustili sejo jugoslovanske skupščine; ZONTA 2008). Poveljevalni jezik v vojski je bil srbohrvaški, tudi na Slovenskem in celo v slovenski skupščini v Ljubljani² in na sojenju proti četverici se je še konec 80-ih let govorilo (tudi) srbohrvaško.

Ker ni bilo reprezentativne, državne rabe, tudi ni bilo nujno gradivno opredeljevanje do sicer nazornega in shematičnega glasoslovnega opisa jezika v slovnici. V preteklosti, tudi v *Slovenski slovnici*, je bilo preveč zamejujočega ukvarjanja s »tisto pravo« podobo jezika in iz tega je izhajala pretirana previdnost pri govoru (TIVADAR 2005, 2011). To je povezano tudi s pretiranim »člaščenjem« jezika in poudarjanjem slabosti, nekakovosti slovenskih govorcev; še danes se posebej izpostavlja velika nekakovost in preveč zaznamovan regionalni govor govorcev (ŠERUGA PREK-ANTONČIČ: 7).³ Zavest o nujnosti rabe knjižnega jezika v vseh položajih se je začela razvijati šele pred slabimi tridesetimi leti. Do boljše kakovosti pa vodi samo dobro izobraževanje in nenehna raba.

2.1 Položaj slovenskega jezika v slovenski in svetovni javnosti

Vprašanje, ki si ga moramo pri tem poglavju najprej zastaviti, je: ali je danes slovenski javni govor na Slovenskem in tudi v mednarodni skupnosti za predstavnike slovenske države in naroda samoumeven? To vprašanje si moramo zastaviti predvsem zaradi prej opisanih dejstev o nereprezentativni rabi slovenskega jezika v jugoslovanski in slovenski skupščini pred letom 1990 – za javno govorno nastopanje namreč slovenski jezik do začetka 90. let 20. stoletja ni bil nujno potreben. Glede na to, da se slovenski jezik v državnih organih na najvišji ravni do osamosvojitve Slovenije ni uporabljal, je povsem razumljivo nesamozavestno nastopanje slovenskih govorcev v javnosti.

Drugo vprašanje pa je: kateri je tisti slovenski jezik, ki ga želimo raziskovati in fonetično-fonološko opisati, kdo ga govori in komu je namenjen? O nujnosti gradivne podprtosti slovenskega jezika smo že govorili (TIVADAR 2010c). Slovenski govorniki knjižni jezik se je začel na najvišjem nivoju uveljavljati predvsem od ustanovitve Univerze v Ljubljani 1919 naprej, skozi zgodovino pa je bil izoblikovan pod vplivi

² Celo v javnih položajih se na Slovenskem ni vedno govorilo slovensko; še v novo izvoljeni slovenski skupščini po volitvah leta 1990 je pripadnik jugoslovanske vojske, ki je imela predstavnika v Zboru združenega dela, govoril srbohrvaško, proti čemur so določeni poslanci (Rajko Pimat) protestirali (glej RTV Slovenija 2011).

³ »To, kar danes poslušamo v slovenskem državnem zboru, v šolah – od osnovnih do univerze, na lokalnih radijskih in televizijskih postajah, na sodiščih, v cerkvah, na pogrebi, na tiskovnih konferencah in javnih predstavitev itn., je večinoma zelo daleč od vzorne zborne slovenščine in preočito izdaja pokrajinski izgovor govorcev, njihovo nezmožnost slišati in nadzorovati svoj govor in njihovo slabo zavedanje o govornem položaju, v katerem so se znašli. [...] Tako ni čudno, da pravilno zborna izreka spontano in sproščeno obvlada le malo ljudi in da se na tem področju zborna izreka kaže kot svojevrsten elitističen, prestižen govor. [...] Z veliko pretanjenostjo bi morali namreč loviti krhko ravnotežje med svojim znanstvenim sistemom in razvojem živega govora, hkrati pa ne popuščati pritiskom neznanja in 'teorije spontanosti'.« (ŠERUGA PREK-ANTONČIČ 2003: 7, 10, 12)

različnih regionalnih območij, ki so bila prisotna v središču Ljubljani, pa tudi širše – preko novih oblik tudi od bolj oddaljenih koroško-štajerskih (BREZNIK 1982a, 1982b). Vsak knjižni jezik je tudi neke vrste umetni konstrukt, ki pa se ne sme preveč oddaljiti od jezikovne realnosti (STICH 1991), kot se je to zgodilo npr. britanskemu nacionalnemu mediju (KOSTIĆ 1978).⁴

Koliko se dejansko uveljavlja slovenščina v mednarodnih krogih, je razvidno iz poročanja slovenskih tolmačev med približevanjem Slovenije EU (SCHLAMBERGER idr. 2004), kjer slovenski politiki kljub pravici in prisotnosti tolmačev niso samoumevno uporabljali slovenskega jezika in tolmačenja, zato so jih tolmači, ko so bili tam prisotni, prijazno na to možnost opozorili.⁵ Danes se sprašujemo tudi o lahko razumljivem jeziku slovenskih reklam, ki je posledica ohlapnejšega odnosa do slovenščine v javnosti (STRITAR 2011). Pretirana skrb, zakonsko, deklarativno urejanje jezika, sicer nakazuje šibkost in življenjsko nemoč ohranjajočega jezika, kar je iz zgodovine normiranja jezika znano kot jezikovna intervencija, le da je bil knjižni jezik načeloma dominanten in močnejši (samoumevno in ekskluzivno rabljen v javnosti) v odnosu do neknjižnih zvrsti (STARY 1995, VIDOVIČ MUHA 1998a, 1998b, SGALL-HRONEK 1992), sedaj pa je v Evropski uniji slovenski (knjižni) jezik šibkejši (po številu govorcev in statusu – v organih evropske komisije načeloma ni delovni jezik) nasproti drugim (knjižnim) jezikom. Ada Vidovič Muha v natančni komparativni analizi mednarodne jezikovne situacije z Zakonom o javni rabi slovenščine in z *Ustavo Republike Slovenije* poudarja, da »je zakon, ki se nanaša na državni jezik v postmoderni in-

⁴ Na Slovenskem se pogosto pojavljajo tovrstni očitki nacionalnemu radiu. Jože Faganel, gledališki lektor in pradavatelj na AGRFT, je ob novem pravopisu leta 2001 nacionalni radio opredelil kot »trdnjavo konzervativizma« (*Delo* 12. 12. 2001, 8). Po mnenju nekdanjega direktorja Radia Slovenija Andreja Rota pa je to na nacionalnem radiu bilo značilno predvsem v preteklosti, ko so govorno izobraževanje vodili tisti, ki so imeli »dosti talenta, a premalo teoretičnega znanja, zato so bili nefleksibilni«. Radio je po Rotovem mnenju naredil premik proti živosti govorjenega jezika, medtem ko se akademija (SAZU) »ni 'premaknila' in protestira ob navadnih 'lapsusih'« (Pogovor z Andrejem Rotom 31. 7. 2002; več v TIVADAR 2003a). Ta premik nacionalnega radia v smer živega jezika se je v programskem smislu sicer začel v 70. letih 20. stoletja z oddajo Val 202 na 2. programu Radia Ljubljana (TIVADAR 2008).

⁵ Poleg intenzivne razprave o slovenščini na Slovenskem, še posebej na slovenskih univerzah, pri katerem je sodelovalo več jezikoslovcev (Ada Vidovič Muha, Marko Stabej, Monika Kalin Golob, Erika Kržišnik ...), ni odveč omeniti najnovejšega primera ob evalvacijskem obisku Nakvisove komisije na Filozofski fakulteti 11. decembra 2012 v Ljubljani. V njej je bil en sam tuji evalvator, profesor filologije iz Francije, zaradi česar je bil zagotovljen tolmač, vendar je bilo obenem tudi omenjeno, da zaradi učinkovitosti in lažjega sporazumevanja pogosto pogovor poteka kar v angleščini. To ni bilo v skladu z navodili, ki smo jih dobili pred evalvacijo, da moramo premišljeno in argumentirano ter natančno odgovarjati, kar je v tujem jeziku težko. Evalvacija je potem potekala v angleščini vse do protesta rednega profesorja z Oddelka za zgodovino, ki je podvomil o zakonitosti tega početja, in protesta avtorja tega prispevka, slovenista. Slovenščina je torej na Univerzi bila tudi dejansko potisnjena v položaj manjvrednega jezika, do katerega imamo sicer pravico, če česa »ne bi razumeli« (besede evalvatorja z Nakvisa). Položaj očitno postaja podoben realnosti v bivši Jugoslaviji oz. v zamejstvu – pravica je, tudi zapisana, vendar se v realnosti ne izvaja. Podobne prakse se vsakodnevno dogajajo predvsem v multinacionalkah na Slovenskem, kar bi bilo vredno dodatne natančne analize. Kot samozavesten narod bi morali težiti k poučevanju slovenščine govorcev, ki jim slovenščina ni materni jezik, še posebej tistih z daljšim bivanjem v Sloveniji. K temu bi morala stremeti cela Univerza in še posebej Oddelek za slovenistiko in Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko. In seveda ohranjati ter nadgrajevati govor maternih govorcev slovenskega jezika, še posebej njegovih vidnih predstavnikov v politiki, znanosti in kulturi tako na Slovenskem kot v mednarodni javnosti.

formacijski družbi, izraz krize jezikovne identitete« in posredno »priznanje poraza takih instrumentov jezikovne politike, ki jih dopušča narava jezika kot samo človeku lastnega načina sporazumevanja«. Res pa je to še vedno boljše kot le tiho pristajanje na pešanje jezika in kulture (VIDOVIČ MUHA 2003a: 22).

2.2 Pomen kodifikacije slovenskega jezika

Slovenski jezik ima dolgo kulturnojezikovno tradicijo, od Trubarjevega abecednika in protestantskih knjig, vključno z Dalmatinovo *Biblijo*, pa ima tudi izrazito knjižno tradicijo, ki v celoti ni bila nikoli prekinjena. Stanislav Škrabec, ki ga imenujemo tudi oče slovenske fonetike, se je vračal pri kodificiranju pisnega jezika vse do 16. stoletja. Ne smemo zanemariti združevalnega značaja slovenskega jezika v vsej zgodovini slovenskega naroda. Ker ostaja stična točka vseh slovenskih govorcev in državljanov, ne more biti regionalno utemeljen.

Globalizacija z novimi mediji je spremenila način izražanja in razširjanje jezikov. Svetovni jeziki se pojavljajo v vse več medijih, ki so tudi soustvarjalci in oznanjevalci manjših jezikov in tako pripomorejo k njihovem razvoju: »Večpredstavna tehnologija, ki lahko v poljubni kombinaciji shranjuje govor, pesmi in slike, je za to nalogo še veliko primernejša kot tradicionalna knjiga.« (ATLAS JEZIKOV 1999: 215) Mediji pomagajo razširjati vlogo narečij, kar množica lokalnih RTV-postaj na Slovenskem potrjuje – regionalno kulturo z jezikom najbolj spodbujajo regionalne radijske postaje, ki imajo temu primeren status in financiranje (več TIVADAR 2003c, 2011b),⁶ kar spodbuja tudi EU (VIDOVIČ MUHA 2003a). Tudi svetovne in ekonomsko močne države in podjetja imajo ekonomski interes za izražanje v (državnem) jeziku z manjšim številom govorcev, saj globalizacija daje lokalnosti nov pomen. Nacionalne države, ki so jim že pred nekaj časa pristaši amerikanizacije napovedovali konec, so obstale in se prilagodile (RIZMAN 2003).

3 Pogled v preteklo raziskovanje in kodificiranje slovenskega govora

V slovenščini imamo le en pravorečni priročnik, in sicer *Slovensko pravorečje* (1946) Mirka Rupla, sicer je govorni jezik obravnavan znotraj slovarja, slovnice in pravopisa. Govorni jezik je opisan v *Slovenski slovnici* (TOPORIŠIČ 1976) in kodificiran znotraj pravopisa (SP 2001; DULAR 2002), kar kaže na podrejen status pravorečja znotraj slovenskega jezikoslovja, deloma pa je odraz pomanjkanja samostojne pravorečne tradicije.

⁶ Načeloma je znotraj nacionalnega možen tudi obstoj narečnega. O tem priča primer razvoja narečja v Pomurju, kjer se je narečje kljub oz. predvsem zaradi združevalnosti knjižnega jezika ohranilo. V tem času je zaradi premajhne nacionalne prepoznavnosti skupnega slovenskega jezika zasebni narečni govor v Porabju skoraj v celoti zamrl in se sedaj oživlja s pomočjo slovenskih šol. Vprašanje pa je, ali bo možno doseči zadostno število »novih« govorcev, da bi se zares začel spet govoriti tudi v zasebnem govornem položaju med mlajšimi govorcami (TIVADAR 2009). V sinergičnih učinkih »prvega« materne jezika (narečja) in »drugega« materne jezika (knjižnega jezika) bo slovenski nacionalni prostor sprejemal dvojezičnost oz. večjezičnost, ki je na Slovenskem že od nekdanj prisotna in bo v odprtem globalnem svetu postajala še pomembnejši dejavnik (STABEJ 2003).

Spetost pisnega in govornega ima podlago v zgodovinskem razvoju na Slovenskem. Dalmatinova *Biblija* in pisni jezik protestantov sta bila podlaga sodobnemu pisnemu jeziku. V 19. stoletju je ob razpravah o parlamentarnem, tj. slovenskem javnem govoru v deželnem parlamentu prišlo, za razliko od srbskega jezika, do pravila »govori, kot je zapisano« (TIVADAR 2010b). Ta zakonitost se nadaljuje tudi v sodobnem medijskem govoru, kjer govorniki še posebej pri vsebinsko zahtevnejših besedilih govorijo s pomočjo bralnega zaslona,⁷ kar daje vtis prostogovornosti in spontanosti. Tudi politiki pogosto uporabljajo bralne zaslone. Pisni jezik torej (p)ostaja pomemben dejavnik pri oblikovanju javnega govora. Govor je vse bolj brano spontan, radijski govorniki uporabljajo termin »govorno branje«, ki opredeljuje privlačno, nemonotono branje (PIRC 2005: 153–159). Tudi povsem spontani govor, ki ga predstavlja narečni oz. neknjižni govor nasploh, se nenehno pojavlja v medijih; najbolj gledane televizijske oddaje so *resničnostni šovi*, kjer je neknjižnost tudi zaradi vsebine praktično zapovedana.

Za konec tega poglavja v zagovor potrebi po še boljšem kodificiranju govornega jezika in samostojnem pravorečnem priročniku omenimo še besede čeških jezikoslovcev (TRAVNIČEK 1942, cit. po NEBESKÁ 1996: 28) o kodifikaciji in govornem knjižnem jeziku: »Knjižni govor je potrebno venomer speljevati do njegove struge, omejevati njegovo diferenciacijo, in to dela, vsaj v osnovnih rečeh, kodifikacija.« Treba je izpostaviti pozitivno lastnost kodifikacije, ki izhaja iz strukturalnih opisov jezika: kodifikacija mora potekati na osnovi celovitih opisov sodobnega knjižnega jezika in mora biti namenjena vsem govornicem jezika (prim. NEBESKÁ 1996, HAVRÁNEK (1932), 1963)). Cilj mora biti torej pravorečno določen, a obenem tudi toleranten knjižni izraz. Upravičene in z rabo izpričane dvojnice, kot je npr. naglas pri števnkih 12–19, ki je ustrezno opisan in kodificiran v SSKJ (SAZU 1970), ali pa vzglasni (korenski) izgovor fonema /v/ pred jezičnikom // in /r/ (tip *vlada*, *vreme*), kjer bi moral biti glede na raziskave dovoljen tako zobno- kot tudi dvoustnični izgovor [*vl-*, *vr-/wl-*, *wr-*] (TIVADAR 1999, GOŠTE 2012; TOPORIŠIČ 2003), morajo biti smiselno kodificirane. Kakovostno usmeritev določanja knjižnega jezika, ki jo je začrtal *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, ni treba na silo, neupravičeno in v celoti spreminjati.

3.1 Vprašanje ustreznega javnega govor(c)a⁸

V raziskavah slovenskega govora je bilo zelo pogosto precej izpostavljeno opredeljevanje govorcev (SREBOT REJEC 1988a, TOPORIŠIČ 2003). Toporišič načeloma zelo konkretno problematizira govorce, analizirane v okviru drugih raziskav, npr. Tatjane Srebot Rejec (1988a, b, 1998): »Primeren izgovarjalec Srebotove je le Ju, druga dva

⁷ *Bralni zaslon*, krajše *bralnik*, sicer še ni uveljavljen termin, bi pa mogoče bil sprejemljiv glede na samo podobo in funkcijo: to je namreč zaslon nad kamero, ki je namenjen voditelju za branje. Za žargonski televizijski »trotlbočen« bi lahko uvedli termin *TV-bralnik*. Politiki uporabljajo za branje prozorne plošče, ki bi jih lahko poimenovali *bralne plošče*.

⁸ V slovenskem jezikoslovju je bilo preveč ukvarjanja s tem, kdo je tisti pravi govorec (TIVADAR 2011b, 2012).

sta napovedovalca RTV-jevskega šolanja, poleg tega Ka ni Slovenec.«⁹ (TOPORIŠIČ 2003: 133)¹⁰

Če se najprej ustavimo pri prvem očitku: napovedovalec, tj. šolani govorec nacionalne RTV. Oba govorca sta napovedovalca nacionalnega radia in sta nedvomno dodatno šolana za govor, obenem pa kot izkušena govorca tudi dovolj neodvisna. Sicer so bili takrat napovedovalci predvsem bralci in s stališča vpliva pisnega jezika bi bilo možno oporekati pripravi gradiva in pretirani artikularnosti in branosti, nespontanosti. Toda Toporišič je oporekal neustreznemu šolanju, »skvarjenosti« govorcev (RTV šola), ne pa pretirani branosti. Omenjena govorca sta prav gotovo zaznamovala slovensko medijsko stvarnost, bila sta prepoznavna in po mnenju mnogih strokovnjakov ter poslušalcev kakovostna, splošno sprejemljiva in sta vplivala na normo širšega dela slovenskih poslušalcev in gledalcev. Ali lahko izločimo velik del slovenskih (medijskih) govorcev, ki so dandanes tudi najvplivnejši, to so medijski govorci, katerih najprepoznavnejši del so (bili) napovedovalci?

S stališča sodobne slovenščine je vprašljiva vnaprejšnja izločevalnost zaradi porekla govorca. Ali se torej tujec, ki to v bistvu ni več, saj je pred tem že desetletja živel v Sloveniji in v slovenskem jeziku, ne more vzorno naučiti slovenščine? Ali temu govorcu ne moremo (smemo?) priznati prepoznavnosti, kakovosti in nezaznamovanosti?

Dodatno je zanimiv Toporišičev argument o fonološki relevantnosti kolikosti naglašanih samoglasnikov in tonemskega naglasa: »Seveda je kolikost [...] fonološko relevantna, samo treba je najti izgovarjalce, ki kračine imajo. Nesmiselno je po Šuštaršiču trditi, da »tonemski naglas v slovenščini večinoma ni pomensko razločevalen (GROS 2000: 51)«. Važno je, da velikokrat jè in da je lahko.« (TOPORIŠIČ 2003: 133) Iz te trditve je razvidno, da je Toporišičev »opis« v bistvu predpisovalen, kar je paradoksalno že samo po sebi. Grosova po Šuštaršiču natančno povzema, pomemben je samo poudarek: Toporišič tonemskost in kolikost zagovarja, medtem ko se Grosova in Šuštaršič zavzemata za realnejši opis slovenskega jezika, ne pa za poudarjanje njegovih specifičnosti, ki so izjemoma prisotne – s tem seveda knjižni jezik postane še težji, kot v resnici je. Občutek težavnosti slovenskega jezika med njegovimi uporabniki torej ni nič čudnega. Tovrstni Toporišičevi argumenti, ki so bili še dodatno potencirani v polemikah ob izidu *Slovenskega pravopisa* in so privedli do znanega iskanja naravnega govorca, naravnega Ljubljanačana (Okrogla miza o SP 2001, 16. 5. 2002, 19.00–22.00, objavljeno v Studiu ob sedemnajstih, 20. 5. 2002, 1. program RSLO), prav gotovo ne vodijo k opisu in normiranju slovenskega jezika (TIVADAR 2010b, 2011, 2012). Moramo se vprašati predvsem, za kaj, kaj in za koga raziskujemo jezikoslovci.

V *Slovenskem pravorečju* Rupel opredeljuje normirani govor z besedami: »Enotna, najskrbnejša in najplemenitejša oblika govorjenega knjižnega jezika se imenuje *knjižna ali zborna izreka*.¹¹ Potreba po taki izreki je tem večja, čim kulturnejši je

⁹ Tudi SREBOT REJEC (2000) izpostavlja izvor svojih govorcev.

¹⁰ Pri tem se je pokazala neustreznost označevanja govorcev po začetnih črkah, saj je lahko ugotovljivo, kdo konkretno so in so zaradi tega podvrženi subjektivni kritiki jezikoslovcev in javnosti.

¹¹ Termin zborna izreka je precej razširjen med šolskim osebjem, če sodimo po knjigi pedagoga Dolgana *Govorno ustvarjanje* (1996: 71), kjer loči med knjižnim (pisnim) jezikom in »zbornim (govorjenim) jezikom«, vendar najdemo tudi rabo »knjižna ali zborna izreka« (DOLGAN 1996: 70).

narod in čimbolj zgodovinski je njegov pravopis.« (RUPEL 1946: 4) Rupel se zaveda zgodovinskosti slovenskega pravopisa, obenem pa izpostavlja enotnost knjižne izreke in narod, torej tudi združevalno in reprezentativno funkcijo knjižnega jezika. Seveda je v duhu časa po 2. svetovni vojni prisotna rahla patetičnost, kar zasledimo tudi v uvodu v slovnico štirih (BAJEC-RUPEL-KOLARIČ 1964: 4–9). Toda nacionalna komponenta je tisto, kar je značilno za knjižni jezik in s čimer je knjižni jezik sicer vnaprej obsojen na manipulativnost. Dolga tradicija in splošna sprejetost sta vendarle tisti lastnosti knjižnega jezika, ki jima kritiki ne oporekajo (SKUBIC 2003: 59; cit. po BROZOVIC 1970: 15).

Zakaj navajamo vse te citate in vire, iz katerih še danes črpa slovensko jezikoslovje in strokovna javnost? Ker v iskanju pravega govorca pogosto pozabimo na jezikovno realnost. Jezikovna realnost je tudi neslovenski izvor prepoznavnih javnih govorcev,¹² ki so tudi kakovostni (že omenjeni primer zelo znanega in kakovostnega »neslovenskega« radijskega napovedovalca Slobodana Kaloperja,¹³ ki ga omenjam s celim imenom, saj skrivanje za tako prepoznavno šifro in osebnimi podatki nima smisla).

Iz kratke ponazoritve iskanja ustreznega govor(c)a za fonetične analize pridemo do spoznanja, da je v sodobni slovenščini in govornih raziskavah pomembnejše, kakšen je ta govor (glede na že obstoječe opise knjižnega jezika) in kako je vpliven, ne pa kdo natančno govori. Izvor govorca postane relevantnejši pri razlagi določenih fonetičnih značilnosti, ki jih – poleg instrumentalnih analiz – perceptivno preverimo na večjem številu govorcev (TIVADAR 2004b; HUBER 2006) namesto na osnovi lastnega občutka. Pri tem subjektivne naravnosti raziskovalca ne moremo povsem izključiti, nenazadnje gre za živ jezik, ki ga najlažje raziskujejo prav prvi govorce tega jezika, ki z njim in v njem živijo. Vendar ta subjektivnost (izvor raziskovalca) ne more služiti »popravljanju« instrumentalno pridobljenih rezultatov. Glavno vodilo opisa knjižnega jezika, kodifikacije knjižnega jezika naj bi bila čim večja jasnost in razumljivost s stališča sprejemnika ter sprejemljivost za čim širši krog ljudi (PALKOVÁ 1997: 321) – narodna združevalnost in reprezentativnost pa bi morala biti nekaj samoumevnega.

3.2 Vprašanje ustreznega knjižnega območja

To vprašanje smo deloma že analizirali v zgornjem poglavju, saj gre za povezani značilnosti raziskovalnega gradiva. Tule je treba izpostaviti še nekaj pomembnih trditev, ki niso v skladu z osnovnim namenom slovenskega (knjižnega) jezika in njegovo združevalno-representativno vlogo.

¹² Večina medijskih osebnosti (politiki, TV-voditelji, igralci) je neljubljanskega izvora (TIVADAR 2012), sploh če analiziramo njihovo družinsko poreklo.

¹³ Anonimizacija analiziranih govorcev je zaradi problematiziranja oz. zavračanja njihovega govora kot neustreznega nujna. Obenem morajo biti govorce natančno opredeljeni (TIVADAR 2004a, b, 2010a). Natančno opredelitev upoštevajo tudi pri Govorjenem korpusu slovenščine (ZWITTER-VERDONIK 2011 in gos), kjer pa je tudi precej govorcev, katerih poreklo ni znano, čeprav so to znani javni govorce (profesorji, politiki ...), saj je osnovni namen korpusa pridobitev čim večje količine relevantnega govornega gradiva; govorce in z njimi povezana regionalnost pri tem ni v ospredju.

V SSKJ je bilo nedvoumno zapisano, da je bilo »pri določanju izgovora [...] **praviloma** upoštevano vse slovensko ozemlje, **predvsem** pa osrednji del z Ljubljano; upoštevana je [bila] tudi **tradicija**. Intonacija se [je] **naslanja[la] na knjižni govor** ljudi, doma z osrednjih področij s tonemskim naglaševanjem, zlasti v Ljubljani.« (Uvod v SSKJ 1970: § 9; poudaril HT; več o tem v TIVADAR 2010b) Opozoriti je treba na besede *praviloma* in *predvsem* ter na *tradicija* in *knjižni govor*. Knjižni jezik je teoretično in tudi praktično opredeljen v SSKJ od 70. let 20. stoletja kot samostojna jezikovna zvrst, ki je v veliki meri določena tudi z ekonomsko-politično-kulturnim središčem Ljubljano. Zato je usmeritev, ki v prvi vrsti zahteva podatek o narečni bazi govorca in vse neosrednjeslovenske govorce izloča kot neustrezne, neskladna z osnovnim namenom (slovenskega) knjižnega jezika.¹⁴

Dodajmo še nekaj kontradiktornih navedkov: Glede pravorečnosti naglaševanja Toporišič v *Slovenski slovnici* navaja, da sta obe vrsti knjižni, »prednostna pa je tonemska« (TOPORIŠIČ 2000: 63). Tonemsko naglaševanje, kot ga poznajo v Ljubljani – in je podlaga knjižnega naglasa tudi po Riglerju –, je »vablivo tudi za tiste, ki ne govorijo tonemsko«. (TOPORIŠIČ 2000: 63) V *Slovenskem pravopisu* 2001 (§ 622) kot tudi v *Enciklopediji slovenskega jezika* (TOPORIŠIČ 1992: 116) potem bolj združevalno opredeljuje obe vrsti naglaševanja kot enakovredni.

Ljubljana je sicer v veliki meri narečna podlaga knjižnega jezika, v govoru zelo očitna t. i. moderna vokalna redukcija pa ni del knjižnega jezika (OROŽEN 1996: 108; TIVADAR 2011b). Izgovor samoglasnikov (in tudi soglasnikov) na osrednjeslovenskem območju je v nejavnem govoru reducirana. Pogosto pa osrednjeslovenski govorniki svojo narečnost prenesejo v javni govor; tudi drugi govorniki slovenskega jezika v javnosti govorijo drugače kot zasebno (TIVADAR 2010a). Pri obravnavi knjižnega jezika, še posebej slovenskega, v razmerju do prestolnice, torej Ljubljane (TIVADAR 2010b), se je treba zavedati vpetosti pisnega jezika v govorno realizacijo v javnosti in posledično jasnejšo artikulacijo v knjižnem jeziku. Reduciranje samoglasnikov je moteče vsaj za tisti del slovenskih govorcev, ki tega nimajo v svojih narečnih govorih – združevalna vloga knjižnega jezika bi bila s tem okrnjena. Prav jasno razlikovanje med posameznimi samoglasniki je fonološko relevantno in za kakovostno komunikacijo pomembno; npr. *vas* : *ves*.

Pisni jezik je pomemben del govornega knjižnega jezika in vsi na Slovenskem šolajoči govorniki so preko procesa opismenjevanja in izobraževanja pretežno v knjižnem jeziku v podobnem položaju. Jezikoslovci tega dejstva ne moremo prezreti, kar pa ne pomeni, da je govorniki knjižni jezik »posnetek« pisnega jezika. Zato se je poleg naslonitve na narečni (ljublanski) naglasno-samoglasniški sistem (razen omenjenega reduciranja) potrebno ozreti na slovenski (knjižni) jezik kot samostojno jezikovno zvrst, ki ima svoj kodifikacijski priročnik (in bi morala imeti svoj pravo-

¹⁴ Novejše raziskave (JURGEČ 2012) so instrumentalno in metodološko na bistveno višjem nivoju kot fonetične raziskave v preteklosti. Toda rezultati, ki se predstavljajo kot revolucionarni podatki o slovenščini (npr. o 9 samoglasnikih v slovenščini), so dejansko omejeni na fonetično-fonološko značilnost osrednjeslovenskih govorcev. Takoj se zastavi vprašanje, ali gre za lokalno ali splošnoslovensko značilnost. O tendenci po centralizaciji knjižnojehovne norme smo pisali že na več mestih: slovenski pravorečni model ni tako preprosto razumljiv, še posebej ne tujcu iz anglosaškega območja (TIVADAR 2010b, 2011, 2012). Toporišičevo »oživljanje« knjižnega jezika s strani osrednjeslovenskega govora ni ustrezna in pomeni vračanje v razdvojeno in z regionalnostjo precej omejeno ter s stališča knjižnega jezika nerealno stvarnost.

rečni priročnik), slovensko šolstvo s slovensko govorečimi učitelji, slovensko govoreče politike in nenazadnje množico medijev, ki v informativnih oddajah in drugih vsebinsko zahtevnejših ter pisno pripravljenih oddajah, govorijo oz. berejo načeloma knjižno. Tudi raziskovalci se morajo ukvarjati predvsem z raziskovanjem govora in realnih govorjenih besedil, ne pa z iskanjem (in ustvarjanjem) fonetičnih posebnosti, ki so izražene le pri določenem delu govorcev (pa čeprav osrednjeslovenskih). Tuji govorniki, ki slovenščino obvladajo na ravni prvega jezika, so perceptivno povsem enakovredni maternim govorcem slovenskega jezika; perceptivni testi med govorniki iz posameznih pokrajin in držav namreč niso pokazali bistvenih razlik npr. v razpoznavanju samoglasniških parov, tip *klòp* : *klóp* (TIVADAR 2004a, b).

Tudi raziskovalci slovenščine se ne bi smeli izključevati samo na osnovi regionalnega porekla oz. govora, kar je žal razvidno iz naslednjega citata: »Raziskovalci glasovne podobe slovenščine, ki tonemskosti ne obvladajo ali celo ne zaznavajo oz. prepoznavajo, so res reveži. (Celo Baudouin de Courtenay je bil glede tega prikrajšan.)« (TOPORIŠIČ 2003: 131)¹⁵

4 Raziskovanje slovenskega govora v sedanjosti in prihodnosti

Raziskovanje predvsem na podlagi osebnega jezikovnega čuta vodi do napak in subjektivnega izpostavljanja le svoje »resnice«, svojega območja in svojega sloja prebivalstva, če parafraziram Toporišičeve besede z začetka njegovega govornega jezikoslovnega raziskovanja.¹⁶ Ob tem pa moramo izpostaviti, da je Toporišič na začetku kritiziral takratni pravopis, slovar in slovnico, kar je tudi prav. Žal sam tega kasneje ni dopuščal in je vsem, ki so želeli na novo raziskovati slovensko fonetiko, očital, da se motijo oz. da je vse že narejeno (TOPORIŠIČ 2003, 2004). Tudi Bezlajevovo delo je bilo v slovnici premalo poudarjeno in njegovo avtorstvo skiagramov premalo izpostavljeno (TOPORIŠIČ 1976, BEZLAJ 1939, TIVADAR 2007). Delno je potem Toporišič to popravil in Bezlaju posvetil uvodni dve strani članka o pregledu slovenske eksperimentalne fonetike (TOPORIŠIČ 2003: 119–120).

Sodobni raziskovalci govora so zaznamovali in še zaznamujejo slovensko raziskovanje govora v 3. tisočletju. Na ljubljanski Filozofski fakulteti se poleg slovenističnega oddelka, kjer je fonetik pisec tega članka, s fonetiko pa se ukvarja v okviru dialektologije še Vera Smole, ukvarjajo s fonetičnimi raziskavami in kontrastivnimi analizami tudi na oddelkih za tuje jezike. Z govorom se ukvarjajo na slavističnem oddelku: na kroatistiki Vesna Požgaj Hadži, ki intenzivno sodeluje z zagrebško fone-

¹⁵ Pri računalniško podprtem raziskovanju, npr. s programom Praat, dokaj natančno prikažemo tudi tonemski naglas. Načeloma tonemski naglas lahko sliši vsak govorec, ki ima posluh in se ga vsaj teoretično in perceptivno lahko priuči. Vprašanje pa je, koliko lahko to teoretično in perceptivno (po)zna(va)nje tonemskega naglasa prenese v svoj govor. Predvsem pa se zastavlja s stališča naravnih govorcev slovenščine vprašanje, ali tovrstna prestiznost pripomore k večji kakovosti in sprejemljivosti (slovenskega) knjižnega jezika (PALKOVÁ 1997: 321).

¹⁶ »Ko bi se knjižno govoreči in pišočji res ravnali po nepopolnih ali napačnih predpisih slovnice in slovarja, teh dveh prav gotovo ne bo nič spodbudilo, da svoj uk izboljšata. [...] Ker prav je v izgovoru navsezadnje vendarle tisto, kar potrjuje govorna praksa za te stvari pristojnega jezikovnega območja in sloja prebivalstva. Edino to je v izgovoru lepo, drugega objektivnega merila v jezikih glede tega ni!« (TOPORIŠIČ 1967: 115, 118)

tiko, kjer je začel tudi Toporišič, na zahodnoslovanskih študijih Petra Stankovska in na primerjalnem slovanskem jezikoslovju Matej Šekli. Na oddelku za anglistiko sta dejavna Rastislav Šuštaršič in Smilja Komar, ki sta (so)avtorja slovenskega opisa za IPA (ŠUŠTARŠIČ-KOMAR-PETEK 1995), na oddelku za romanistiko se s preučevanjem govora ukvarja Primož Vitez, na oddelku za germanistiko z nederlandistiko in skandinavistiko pa znotraj poučevanja nemščine Vanda Vremšak Richter. Na Akademiji za gledališče, režijo, film in televizijo imajo katedro za govor (Tomaž Gubenšek, Katja Podbevšek), ki jo zanima govorna realizacija, interpretacija umetniških besedil in gledališki govor. Na Fakulteti za družbene vede se s stališča medijske problematike in jezikovne kulture z govorom intenzivno ukvarjata Monika Kalin Golob in Tina Verovnik, na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani pa Martina Ozbič. Na Inštitutu Frana Ramovša ZRC SAZU se s fonetičnimi raziskavami ukvarjajo predvsem Jožica Škofic, Peter Weiss in Karmen Kenda Jež. Na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru so raziskovalci govora Melita Zemljak (narečjeslovje), Drago Unuk (sodobni knjižni jezik), Alenka Valh Lopert, Mira Krajnc Ivič (analize medijskega govora in drugih govorjenih besedil).

Na področju govornih tehnologij je v zadnjem času nastal govorjeni korpus (VERDONIK-ZWITTER VITEZ 2011), ki je prosto dostopen na spletu. Z analizami in s sintezo govora se ukvarjajo raziskovalci z elektrotehnične fakultete in Inštituta Jožefa Štefana Jerneja Gros, France Mihelič, Simon Dobrišek, Marko Grobelnik. Nikakor ne nazadnje je potrebno omeniti fonetika slovenista Petra Jurgca, trenutno na Nizozemskem na Leiden University Centre for Linguistics. Število raziskovalcev dokazuje velik razvoj tega področja v zadnjih dveh desetletjih.

5 Zaključek

Slovenski jezik je pogosto obravnavan kot povsem enoten in monoliten sestav brez jezikovnih variant, saj je bil raziskovan predvsem na osnovi njegove pisne izrazne podobe. Raziskovanje množice slovenskih narečij je dobilo opis v *Slovenskem lingvističnem atlasu* 2011.

Za fonetično-fonološki knjižni sistem je pomembno vprašanje ustreznega govornega gradiva, še posebej v slovenskem primeru, kjer je pomen jezika s stališča enotnosti in združevalnosti toliko večji. Množica slovenskih narečij še vedno živi, razvija se regionalni jezikovni izraz, ki ga podpirajo mnogi lokalni mediji s posebnim pomenom (TIVADAR 2006, 2008, 2011).¹⁷ Zato je jasna opredelitev knjižnega govora kot samostojne jezikovne enote, ki je skupna vsem slovenskim govorcem, v interesu uporabnikov jezika in njegovih raziskovalcev, temu pa pritrjuje tudi raba, status in opis knjižnega jezika, tudi v *Slovenskem pravopisu*. Natančna opredelitev znotraj samostojnega pravorečnega priročnika je pomembna za izobraževanje knjižnega jezika (šolstvo), ki bo zagotovilo za nadaljnje kakovostno govorno izražanje v slovenščini, katera ne sme biti podrejena nekemu nerazumljivemu in regionalno omejenemu »nadjeziku«. Zavedati se je treba nedokončnosti, nenehnega dopolnjevanja in razno-

¹⁷ Na medijskem področju torej sobivata neknjižni (narečni, regionalno pogojeni) in knjižni (nacionalni) jezikovni izraz (glej APEK).

likosti rezultatov in metodoloških pristopov. Jezik živi in se razvija neodvisno od hopenja jezikoslovcev, jezikoslovci so le spremljevalci in natančni opisovalci jezikovne stvarnosti, na kateri morajo temeljiti znanstveni dosežki.

VIRI IN LITERATURA

- APEK (Agencija za pošto in elektronske komunikacije Republike Slovenije). Splet.
- Anton BAJEC, Mirko RUPEL, Rudolf KOLARIČ, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.
- France BEZLAJ, 1939: *Oris slovenskega knjižnega izgovora*. Ljubljana: Znanstveno društvo.
- Anton BREZNIK, 1982a: Razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev pravopis. *Jezikoslovne razprave*. Ur. J. Toporišič. Ljubljana: SM. 83–133.
- , 1982b: Naglas v šoli. *Jezikoslovne razprave*. Ur. J. Toporišič. Ljubljana: SM. 343–365.
- František ČERMÁK, 2003: Minor languages in today's Europe: The Czech case. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje: Ob 450-letnici izida prve slovenske knjige*. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana: Filozofska fakulteta (Obdobja, 20). 43–49.
- Anita GOŠTE, 2012: *Izgovor fonema /v/ v sodobnem medijskem govoru: Diplomsko delo*. Ljubljana: [Anita Gošte].
- Jerneja GROS, 2000: *Samodejno tvorjenje govora iz besedil: Postopek za izdelavo sintetizatorja slovenskega govora*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Bohuslav HAVRÁNEK, (1932), 1963: *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura: Studie o spisovném jazyce*. Praga: ČSAV.
- Damjan HUBER, 2006: Percepcija samoglasniških opozicij pri dijakih pomurskih srednjih šol. *Jezik in slovstvo* 51/1. 71–83.
- Smilja KOMAR, Bojan PETEK, Rastislav ŠUŠTARŠIČ, 1995: Slovene: Illustration of the IPA. *Journal of the international phonetic association* 25/2. 86–90.
- Đorđe KOSTIĆ, 1978: Za višu govornu kulturu. *RTV Teorija i praksa*. Beograd: RTV Beograd. 139–147.
- Tatjana PIRC, 2005: *Radio. Zakaj te imamo radi*. Ljubljana: Modrijan.
- Mojca SCHLAMBERGER BREZAR idr., 2004: Prevajanje in tolmačenje strokovnih besedil: [Okrogla miza na tečaju za prevajalce in tolmače »Slovenščina za tujce – strokovni jeziki«, UP ZRS Koper, 21. 5. 2004]. Koper.
- Petr SGALL, Jiří HRONEK, 1992: *Čeština bez příkras*. Praga: H&H.
- Slovenščina v javnosti: gradivo in sporočila, 1979*. Ur. B. Pogorelec. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, Republiška konferenca SZDL.
- Slovenski lingvistični atlas, 1*, 2011: *Človek (telo, bolezni, družina). 1, Atlas [Kartografsko gradivo]*. Ur. J. Škofic idr. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

- Tatjana SREBOT REJEC, 1988: *Word accent and vowel duration in standard slovene: An acoustic and linguistic onvestigation*. München: O. Sagner.
- Zdenek STARY, 1994: *Ve jménu funkce a intervence*. Praga: Karlova univerza.
- Aleksandr STICH, 1991: O počátcích moderní spisovné češtiny. *Náša Řeč* 2. 57–62
- Stanislav ŠKRABEC, 1870: *O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pi-savi*. Novo mesto: Gimnazija.
- , 1994: *Jezikoslovna dela, 1–2*. Ur. J. Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- , 1995: *Jezikoslovna dela 3*. Ur. J. Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- , 1998: *Jezikoslovna dela 4*. Ur. J. Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- Hotimir TIVADAR, 2003: Kontrastna analiza slovenskih i hrvatskih vokala (mogući izgovorni problemi saslovenskog aspekta)/Contrastive analysis of Slovene and Croatian vowels (some pronunciation problems of Croatian speakers of Slovene). *Govor* 20/1–2. 449–466.
- , 2004a: Fonetično-fonološke lastnosti samoglasnikov v sodobnem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* 52/1. 31–48.
- , 2004b: Priprava, izvedba in pomen perceptivnih testov za fonetično-fonološke raziskave (na primeru analize fonoloških parov). *Jezik in slovstvo* 49/2. 17–36.
- , 2004c: Aktualnost in uporabnost Škrabčevih razprav za sodobni slovenski jezik in jezikoslovje. *Slovenščina v šoli* 9/2. 1–7.
- , 2006: Slovenski medijski govor v 21. stoletju in pravorečje – RTV Slovenija vs. komercialne RTV-postaje/Slovene media speech in 21st century – RTV Slovenija vs. commercial RTV Stations. *Kapitoly s fonetiky a fonologie slovanských jazyků*. Praga: Karlova univerza. 209–226.
- , 2007: Vprašljivost nekaterih »večnih resnic« v govorjenem knjižnem jeziku – na primeru samoglasnikov. *Acta Universitatis Carolinae, Philologica, Phonetica Pragensia*. 59–74
- , 2008: Pravorečje, knjižni jezik in mediji. *Slovenski jezik, literatura, kultura in mediji*. 44. SSJLK. Ur. M. Pezdirc Bartol. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 24–35.
- , 2009: Pomen glasoslovja in pravorečja pri učenju slovenščine (s poudarkom na porabskem primeru). *Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi*. Ur. I. Novak Popov. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 41–51.
- , 2010a: Normativni vidik slovenščine v 3. tisočletju – knjižna slovenščina med realnostjo in idealnostjo. *Slavistična revija* 58/1. 105–116.
- , 2010b: Slovenski jezik med knjigo in Ljubljano. *Vloge središča: Konvergenca regij in kultur*. Ur. I. Novak Popov. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 25–35.

- , 2010c: Gradivna utemeljenost opisa slovenskega (knjižnega) jezika. *Izzivi sodobnega jezikoslovja*. Ur. V. Gorjanc, A. Žele. 53–62.
- , 2011a: Vzpostavitev razmerij med govorom in branjem, recitacijo in igranjem. *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. Ur. S. Kranjc. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi-/tujji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete (Obdobja, 30). 15–22.
- , 2011b: Regionalna (in socialna) različnost slovenskega (knjižnega) jezika v zgodovini in sedanjosti. *Globinska moč besede: Red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*. Ur. M. Jesenšek. Maribor: FF UM. 80–91.
- , 2012: Codification of the spoken language: An example of contemporary Slovene. *Linguistica* 5 2.337–348.
- Jože TOPORIŠIČ, 1961: *Slovenski jezik na pločama*. Zagreb: Institut za fonetiku FF Sveučilišta u Zagrebu.
- , 1967: *Jezikovni pogovori II*. Ljubljana: CZ.
- , 1976–2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- , 1978: *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Maribor: Obzorja.
- , 2003: Eksperimentalno fonetične raziskave slovenskega knjižnojezikovnega glasovja in tonemskosti. *Slavistična revija* 51 (posebna številka). 119–140.
- , 2004: Še z okrepljenimi močmi nad Slovenski pravopis. *Slavistična revija* 52/2. 209–227.
- RTV Slovenija, 2011: Gibanje nevrščenih: Oči vsega sveta uprte v Beograd (avtorja B. T., K. S.). RTV Slovenija, 5. 9. 2011. Splet.
- RTV Slovenija (Aleksander Kolednik), 2011: *Pirnat: Demosova vlada je bila gotovo ena najuspešnejših, kar smo jih imeli*. RTV Slovenija, 8. 8. 2011. Splet.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1996: Razvojne prvine normativnosti slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in čas*. Ljubljana: ZIFF. 15–41.
- , 1998a: Dynamika normativnych kritérií v slovanských jazykoch (na základe slovanskýchskúseností). *Jazykovedný časopis* 49/1–2. 35–56.
- , 1998b: Družbeno-politični vidik normativnosti v slovanskih knjižnih jezikih. *Slavistična revija* 46/1–2. 95–116.
- , 2003a: Sodobni položaj nacionalnih jezikov v luči jezikovne politike. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje: Ob 450-letnici izida prve slovenske knjige*. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana: Filozofska fakulteta (Obdobja, 20). 5–25.
- , 2003b: Položaj sodobnega slovenskega knjižnega jezika. *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa*. Ur. S. Gajda, A. Vidovič Muha. Opole; Ljubljana: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, FF UL. 41–58.
- Primož VITEZ, 1995: Intonation gesture of Slovene: First indications. *Eurospeech '95: Proceedings. 4th European conference on speech communication and technology*. Ur. J. M. Pardo idr. Madrid: Universidad Politecnica. 2073–2075.

Zakon o Radioteleviziji Slovenija (ZRTVS-1). Uradni list RS, št. 96/2005 z dne 28. 10. 2005. Splet.

Sabina ZONTA, 2008: *Se spomnite, kdo je žugal Miloševiću?* MMC RTV Slovenija. Splet.

Ana ZWITTER, Darinka VERDONIK, 2011: *Slovenski govorni korpus Gos*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.

SUMMARY

With the development and creation of the Slovene state and mass media, speech research has gained prominence, yet it has also largely remained grounded in teaching of orthoepy and determining of proper literary pronunciation, which is still often based on assumptions and individuals' phonetic intuition. A multitude of spoken media requires expanded speech research and a quality, comprehensive phonetic/phonological description of language. At the fore front of this effort is the special mission of the national radio and university graduates (AGRFT, Faculty of Arts, FDV), which eventually influence secondary schools and the media. The low presence of spoken content in secondary schools is understandable, considering the complexity and difficulty of the topic on the high-school (mainly only written) exit exam (*matura*) and the lack of tradition. Teaching phonetics and speech in primary education, including certain phonetic peculiarities, is very important in Slovene as well as in other languages.

The basic problem of phonetic research in Slovene is the largely insufficient awareness of common standard Slovene. Its formation was consolidated after 1991 when it was necessary to speak Slovene at all levels of public appearances. The direction of the common language is also the one followed by contemporary, ongoing and future, studies of the Slovene language, which will render the exclusion of certain "inappropriate" speakers and researchers with regard to their origin. The aim of the phonetic/phonological research must be integrity, transparency, traceability, and, most of all, a realistic description of the Slovene common standard, i.e., the literary language. We cannot further reduce the already small number of speakers and researchers who can "adequately articulate and/or analyze Slovene." The article presents arguments for new orientation in phonetic research of Slovene and other languages, also taking into consideration earlier Slovene phonetic researchers (Toporišič and others).

UDK 811.163.1'366'373

Matej Šekli

Oddelek za slavistiko, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

TIPOLOGIJA PREVOJNIH OBLIKOGLASNIH PREMEN V PRASLOVANSKEM OBLIKOVNEM SISTEMU

V prispevku so obravnavani odrazi praindoevropskih in prabaltoslovanskih prevojnih oblikoglasnih premen v praslovanskem oblikovnem sistemu tako s sinhronega kot z diahronega vidika. Sinhroni pogled prinaša tipologijo prevojnih premen v praslovanščini, in sicer njihovo razvrstitev ter oblikovno funkcijo v oblikovnem sistemu. Diahroni pogled pojasnjuje nastanek praslovanskih prevojnih premen ter spremembe njihovih funkcij v primerjavi s praindoevropskim in prabaltoslovanskim stanjem.

Ključne besede: oblikoglasje, praindoevropski prevoj, praslovanščina, oblikoslovje, besedotvorje.

The article discusses the reflexes of Proto-Indo-European and Proto-Balto-Slavic morphological ablaut alternations in the Proto-Slavic morphological system both from the synchronic and diachronic points of view. The synchronic perspective presents the typology of ablaut alternations in Proto-Slavic, i.e., their distribution as well as their morphological function in the morphological system. The diachronic part determines the origin of Proto-Slavic ablaut alternations and changes of their function, in comparison with the Proto-Indo-European and Proto-Balto-Slavic state of affairs.

Keywords: morphonology, Proto-Indo-European vowel gradation, Proto-Slavic, morphology, word formation.

1 Uvod

V uvodu so predstavljeni osnovni pojmi, kot so oblikoglasna premena ter praindoevropski in prabaltoslovanski prevoj.

1.1 Oblikoglasna premena

Oblikoglasna premena (morfološka alternacija) je sinhrono gledano premenjevanje (alterniranje) istega (korenskega, besedotvornega, slovničnega) morfema, in sicer na dva načina: a) morfem se premenjuje v isti obliki zaradi različnih glasovnih okolij; b) morfem se premenjuje v različnih oblikah ne glede na glasovno okolje. Premenujoči se morfem se tako pojavlja v različnih morfemskih različicah (alomorfih), ki se delijo na osnovne in neosnovne. **Razvrstitev** oblikoglasne premene je: a) **paradigmatska**: premena se pojavlja v isti obliki; b) **sintagmatska**: premena se realizira na isti način (Толстая 1998: 16). **Oblikovne funkcije** oblikoglasne premene, neodvisne od glasovnega okolja, znotraj oblikovnega sistema so: a) **oblikospremi-**

njevalna funkcija (rus. словоизменительная функция): oblikoglasna premena se pojavlja v oblikospreminjevalnem (pregibalnem/fleksijskem) vzorcu; b) **oblikotvor-na** funkcija (rus. формообразовательная функция): oblikoglasna premena se pojavlja v oblikotvornem vzorcu; c) **besedotvorna** funkcija (rus. словообразовательная функция): oblikoglasna premena se pojavlja v besedotvornem (derivacijskem) vzorcu (АХМАНОВА 1966: 423–425, 502; ТОПОРИŠIČ 2000: 257–258; ТОПОРИŠIČ 1992: 153, 8–9).¹

1.2 Praindoevropski in prabaltoslovanski prevoj

Praindoevropski prevoj (nem. Ablaut, Abtönung, frc. apophohnie, rus. аблаут, апофония, ang. vowel gradation) je bil sinhrono gledano samoglasniška premena, pri kateri se je praindoevropski osnovni samoglasnik **e* v istem (korenskem, besedotvornem, slovničnem) morfemu (*e*-jevska ali osnovna prevojna stopnja morfema) premenjeval, in sicer tako kvalitativno kot kvantitativno. Posledično ločimo praindoevropski kvalitativni prevoj (po katerem je nastala *o*-jevska prevojna stopnja morfema), praindoevropski kvantitativni prevoj po redukciji (po katerem je nastala ničta prevojna stopnja morfema), praindoevropski kvantitativni prevoj po podaljšanju (po katerem je nastala podaljšana *e*-jevska in podaljšana *o*-jevska prevojna stopnja morfema).² Po modelu praindoevropskega kvantitativnega prevoja po podaljšanju praindoevropske polne prevojne stopnje morfema je v prabaltoslovanski prihajalo do prabaltoslovanskega kvantitativnega prevoja po podaljšanju praindoevropske ničte prevojne stopnje morfema (po katerem je nastala podaljšana ničta prevojna stopnja morfema).³

¹ Delitev oblikoglasnih premen je odvisna od delitve oblikoslovja (morfologije) in posledično oblikovnih vzorcev. V evropski jezikoslovni tradiciji se pojavljata dve bolj razširjeni delitvi. Po »nemški«¹ jezikoslovni šoli oblikoslovje (nem. Morphologie, Formenlehre) sestavljata: a) besedotvorje (nem. Stammbildungslehre, Wortbildungslehre), tj. nauk o tvorbi besed (natančneje osnov); b) oblikotvorje (nem. Flexionslehre), tj. nauk o pregibanju (pregiboslovje) (npr. Brugmann 1906). Po »ruski«² jezikoslovni šoli pa oblikoslovje (rus. морфология) sestavljajo: a) besedotvorje (rus. словообразование), tj. nauk o tvorbi besed; b) oblikotvorje (rus. формообразование), tj. nauk o tvorbi oblik; c) oblikospreminjaje (rus. словоизменение), tj. nauk o spreminjanju oblik (npr. Ахманова 1966: 423–425, 502). Razmerje med obema delitvama je torej: Wortbildungslehre oz. Stammbildungslehre = словообразование + формообразование; Flexionslehre = словоизменение. Bistvena razlika med delitvama je torej ta, da »ruska«³ šola znotraj besedotvorja natančneje razlikuje med tvorjenjem besed in tvorjenjem oblik; medtem ko »ruska«⁴ šola oblikovne vzorce pregibanja po spolu, stopnjevanja pridevnikov in tvorbe glagolskih oblik uvršča v oblikotvorje, jih »nemška«⁵ šola uvršča v besedotvorje.

² Praindoevropski prevoj je bil diahrono gledano prvotno najverjetneje regularna glasovna sprememba (redukcija nenaglašene **e* v nenaglašenem položaju, nadomestna podaljšava **e* in **o* ob onemitvi soglasnika v neposredno sledečem zlogu), pozneje pa je zaradi pojavljanja v določenih oblikah pridobil oblikovno funkcijo.

³ Pojmovanje prevoja v pričujočem besedilu sledi tradiciji pojmovanja prevoja v primerjalnem jezikoslovju indoevropskih in posledično tudi slovanskih jezikov (BRUGMANN 1897: 482–505; ARUMAA 1964: 160–174; KURYLOWICZ 1968; SZEMERÉNYI 1996: 83–93; MEIER-BRÜGGER 2010: 275–283). Za razliko od te tradicije pa je v slovenističnem jezikoslovju prevoj lahko katera koli samoglasniška premena, tudi premene tipa *těči* : *ték*, *pās* : *pasji* (ТОПОРИŠIČ 2000: 154; ТОПОРИŠIČ 1992: 218), ki pa so posledica slovenskih naglasnih sprememb.

1.3 Tipologija prevojnih oblikoglasnih premen v praslovanščini

V nadaljevanju so obravnavani odrazi praindoevropskega in prabaltoslovskega prevoja v praslovanščini. V posameznih razdelkih so na sinhroni ravni prikazane vrste prvotnih prevojnih premen in njihovi odrazi v praslovanščini (sintagmatska razvrstitve) ter njihova funkcija znotraj posameznih oblik (paradigmatska razvrstitve), na diahroni pa sprememba funkcije prevoja v praslovanškem oblikovnem sistemu glede na izhodiščna sistema.

2 Praindoevropski kvalitativni prevoj

Praindoevropski kvalitativni (kakovostni) prevoj je bil premena **e* : **o*, tj. premena kvalitete ali kakovosti (samoglasniške barve) osnovnega samoglasnika, premena *e*-jevske prevojne stopnje morfema z *o*-jevsko prevojno stopnjo morfema (KURYŁOWICZ 1968: 257–258; MEIER-BRÜGGER 2010: 276). Praindoevropski prevojni nizi kvalitativnega prevoja in njihovi praslovanski odrazi so:

praindoevropsko		praslovansko			
		+[_C]	+[_E/O]	+[_C]	+[_E/O]
<i>*e</i>	<i>*o</i>	<i>*e</i>		<i>*o</i>	
<i>*e_i</i>	<i>*o_i</i>	<i>*i</i>	<i>*i_j</i>	<i>*e₂</i>	<i>*o_j</i>
<i>*eu</i>	<i>*ou</i>	<i>*ju</i>	<i>*jev/*ov</i>	<i>*u</i>	<i>*ov</i>
<i>*el</i>	<i>*ol</i>	<i>*el</i>	<i>*el</i>	<i>*ol</i>	<i>*ol</i>
<i>*er</i>	<i>*or</i>	<i>*er</i>	<i>*er</i>	<i>*or</i>	<i>*or</i>
<i>*em</i>	<i>*om</i>	<i>*e</i>	<i>*em</i>	<i>*o</i>	<i>*om</i>
<i>*en</i>	<i>*on</i>	<i>*e</i>	<i>*en</i>	<i>*o</i>	<i>*on</i>
<i>*eh_i</i>	<i>*oh_i</i>	<i>*e</i>	–	<i>*a</i>	–

2.1 Oblikospreminjevalna funkcija

Praindoevropska *e*-jevska in *o*-jevska prevojna stopnja sta se premenjevali znotraj sklanjatve samostalnikov z osnovo na **-o-*, **-es-* in znotraj priponske spregatve.

2.1.1 Sklanjatev samostalnikov

Praindoevropski samostalniki z osnovo na **-o-* moškega spola so *o*-jevsko prevojno stopnjo pripone poznali v večini sklonskih oblik z izjemo zvalnika ednine, v katerem se je pojavljala *e*-jevska prevojna stopnja (pie. **ul^hk^u-o-s* ‘volk’ : Vsg **ul^hk^u-e-ø* > psl. **v^hlk-ъ* ‘volk’ : Vsg **v^hlč-e* (> stsl. *вѣлкѣ* ‘volk’ : Vsg *вѣлкѣ*) (MEIER-BRÜGGER 2010: 332–334). Praindoevropski samostalniki z osnovo na **-es-* srednjega spola so s pomočjo kvalitativnega prevoja ločevali obliko imenovalnika ednine (ki je bila enaka oblikama tožilnika in zvalnika ednine) z *o*-jevsko prevojno stopnjo pripone od stranskosklonskih oblik z *e*-jevsko prevojno stopnjo pripone (pie. **néb^h-os-ø* ‘vlaga,

megla, oblak' : Gsg **néb^h-es-es* > psl. **neb-o* 'nebo' : Gsg **neb-es-e* (> stosl. *небо* 'nebo' : Gsg *небесе*) (KURYŁOWICZ 1968: 269–267). Zaradi praslovanskih glasovnih sprememb, ki so zabrisale prvotne morfološke meje, prevoj znotraj moške *o*-jevske sklanjatve v praslovanščini ni več jasno razviden, medtem ko ga je v srednji soglasiški sklanjatvi še moč prepoznati.

2.1.2 Priponska spregatev

V praindoevropskem priponskem spregatvenem vzorcu sedanjika in imperfekta sta se premenjevali *e*-jevska in *o*-jevska prevojna stopnja pripone (LIV 2001: 18; MEIER-BRÜGGER 2010: 311) (pie. **b^her-* 'nesti' → pie. 3sg praes. **b^hér-e-ti* : 3pl praes. **b^hér-o-nti* > psl. **ber-e-tb* 'nabira, zbira' : **ber-qtb* 'nabirajo, zbirajo' (> stosl. *береть* 'zbira' : *збирают* 'zbirajo'), pie. 3sg imperf. **b^hér-e-t* : 3pl imperf. **b^hér-o-nt* > psl. **ber-e* 'nabiral je, zbiral je' : **ber-q* 'nabirali so, zbirali so' (> stosl. *берё* 'zbiral je' : *берж* 'zbirali so')). Zaradi glasovnih sprememb (nastanek praslovanskih nosnih samoglasnikov pie. **onC* > psl. **q*), analognih izravnjav (posplošitev *e*-jevske sedanjiške pripone v obliko prve osebe množine in dvojine sedanjika) in oblikovne spremembe (nastanek nove končnice v obliki prve osebe ednine sedanjika z naplavitvijo sekundarne končnice za prvo osebo ednine na prvotno obliko: pie. 1sg praes. **b^hér-o-h₂* + **-m* > psl. **berq* 'nabiram, zbiram' > stosl. *берж* 'zbiram') v spregatvenih vzorcih sedanjika in preteklika kvalitativna prevojna premena v praslovanščini ni več jasno razvidna.⁴

2.2 Besedotvorna funkcija

Praindoevropska *o*-jevska prevojna stopnja se je pojavljala v korenu nekaterih tvorjenk in bila s tem v opoziciji z *e*-jevsko prevojno stopnjo korena njihovega besedotvornega predhodnika, zaradi česar je imela premena **e* : **o* besedotvorno funkcijo. Praindoevropsko *o*-jevsko prevojno stopnjo v praslovanščini na primer izkazujejo nekatere samostalniške izpeljanke ter ponavljalni in vzročni glagoli.⁵

⁴ S praslovanskega sinhronega stališča ima večina oblik priponskega sedanjika trimorfemsko zgradbo z *e*-jevsko sedanjiško pripono z izjemo oblik prve osebe ednine in tretje osebe množine, ki imata dvomorfemsko zgradbo s končnico na **q* (psl. 1sg **ber-q*, 2sg **ber-e-ši*, 3sg **ber-e-tb*; 1du **ber-e-vě*, 2du **ber-e-ta*, 3du **ber-e-te*; 1pl **ber-e-mb*, 2pl **ber-e-te*, 3pl **ber-qtb*), večina oblik preteklika pa pripono **-e* z izjemo oblike prve osebe ednine, ki ima končnico **-b*, ter oblik prve osebe množine in dvojine, ki imata pripono **-o-* (psl. 1sg **ber-b*, 2sg **ber-e-š*, 3sg **ber-e-š*; 1du **ber-o-vě*, 2du **ber-e-ta*, 3du **ber-e-te*; 1pl **ber-o-mb*, 2pl **ber-e-te*, 3pl **ber-q*). Samo prevojna premena torej razlikuje nekatere sedanjiške oblike od pretekliških (sedanjik 1du **ber-e-vě*, 1pl **ber-e-mb* : preteklik 1du **ber-o-vě*, 1pl **ber-o-mb*).

⁵ Kjer ni navedeno drugače, je praindoevropsko rekonstruirano gradivo in indoevropsko primerjalno gradivo povzeto po LIV 2001, starocerkvenoslovansko gradivo po SS 1999, cerkvenoslovansko po Miklosich 1862–65. Besedotvorne interpretacije (pra)slovanskega besedja sledijo BEZLAJ 1976–2005 in SNOJ 2003, slednji se med drugim odlikuje po zelo natančnih pomenskih razlagah praslovanskih in praindoevropskih rekonstrukcij.

2.2.1 Tvorba samostalnikov⁶

Praslovanski samostalniki s pripono **-o-* in z *o*-jevsko prevojno stopnjo korena moškega spola s prvotnim besedotvornim pomenom dejanja oziroma stanja (in drugotnimi besedotvornimi pomeni rezultata dejanja, mesta/prostora, orodja) so besedotvorno motivirani preko izkorenskih glagolov na **-o-ti *-e-ši* (I/1–7), **-a-ti *-e-ši* (V/3), **-a-ti *-je-ši* (V/2) s pomenom dejanja (pie. **g^hrēbh₂-e-* ‘zgrabiti, grebsti, kopati’ → **g^hrobh₂-o-s* > psl. **greb-ti *greb-e-ši* ‘grebsti’ : **grob-ъ* ‘grob’ (> stcsl. грети грєвєши ‘veslati, grebsti’ : гробъ ‘grob’)) ali preko izkorenskih glagolov na **-ě/’a-ti *-i-ši* (III/2) z esivnim pomenom oziroma preko izkorenskih glagolov na **-nq-ti *-ne-ši* (II) s fientivnim pomenom (pie. **k^uit-éh₁-* ‘svetiti se; svetel, bel’ → **k^uoit-o-s* > psl. **svyt-ě-ti* ‘svetiti se, sijati’ : **svět-ъ* ‘svetloba’ (> stcsl. свѣтъти (сѧ) ‘svetiti, sijati’ : свѣтъ ‘svetloba, zarja; svetilka’)).⁷

Praslovanski samostalniki s pripono **-io-* in z *o*-jevsko prevojno stopnjo korena moškega spola s prvotnim besedotvornim pomenom vršilca/vršilnika dejanja so izpeljeni iz izkorenskih glagolov na **-o-ti *-e-ši* (I/1–6) s pomenom dejanja (pie. **melh₁-* ‘drobiti, tolči, mleti’ → **molh₁-io-s* ‘kdor/kar drobi’ > psl. **mel-ti* ‘mleti’ : **mol-j-ъ* > **molъ* ‘molj’ (> stcsl. млѣти ‘mleti’ : молъ ‘molj’)).

Praslovanski samostalniki z osnovo na **-ā-* in z *o*-jevsko prevojno stopnjo korena ženskega spola s prvotnim besedotvornim pomenom dejanja (in drugotnimi besedotvornimi pomeni rezultata dejanja, mesta/prostora, orodja) so besedotvorno motivirani z izkorenskim glagoli na **-o-ti *-e-ši* (I/1–7), **-a-ti *-e-ši* (V/3), **-a-ti *-je-ši* (V/2) s pomenom dejanja (pie. **(s)penh₁-* ‘vleči, napejati’ → **(s)ponh₁-eh₂-o* ‘vlečenje, napejanje; kar je vlečeno, napeto’ > psl. **sъ-pe-ti* ‘speti’ : **sъ-pon-a* ‘spona’ (> stcsl. съ-пати ‘zvezati, združiti’ : csl. съ-пона ‘ovira’)).

2.2.2 Tvorba ponavljalnih in vzročnih glagolov⁸

Praslovanski ponavljalni glagoli (iterativi) na **-i-ti *-i-ši* (IV) z *o*-jevsko prevojno stopnjo korena so tvorjeni k izkorenskim glagolom na **-o-ti *-e-ši* (I/1–7), **-a-ti *-e-ši* (V/3), **-a-ti *-je-ši* (V/2) s pomenom dejanja (pie. **b^hreiH-* ‘rezati, obdelovati z ostrim orodjem’ → prezent **b^hriH-ié-* : iterativ **b^hroiH-éje-* > psl. **bri-ti *bri-je-ši/*brъ-je-ši* ‘briti, rezati’ : **broj-i-ti* ‘rezati, delati zarez, šteti’ (> csl. брѣти брикши ‘briti’ : брѣити ‘šteti’)).

⁶ Prevojne oblikoglasne premene pri izpeljavi samostalnikov so natančneje obravnavane v ŠEKLI 2013.

⁷ Oznake vrst in razredov praslovanskih glagolov sledijo v slavistiki uveljavljeni oblikovni delitvi slovanskega glagola na vrste po nedoločniški priponi (I **-o-*, II **-nq-*, III **-ě/’a-*, IV **-i-*, V **-a-*, VI **-ov/’ev-a-*, VII brezpriponski glagoli) in natančneje glede na sedanjiško pripono. Za posamezni glagol je navedena oblika nedoločnika z obrazilom glagolske oblike **-ti* ali/in oblika druge osebe ednine sedanjika s končnico **-ši*. Praslovanske rekonstrukcije glagolskih oblik so zaradi razvidnosti morfemske zgradbe podane na stopnji pred poznopraslovansko oziroma nesplošnosllovansko poenostavitvijo soglasniških sklopov (psl. **zt* > **st*; **tt*, **dt* > **st*; **pt*, **bt* > **t*; **kti*, **gti*, **xti* > **tí*; **pn*, **bn*, **vn* > **n*; **tn*, **dn* > **n*; **skn*, **sgn*, **sxn* > **sn*).

⁸ Tvorba ponavljalnih in vzročnih glagolov z *o*-jevsko prevojno stopnjo je v praslovščino podedovana iz praindoevropsčine (LIV 2001 : 22–23; MEIER-BRÜGGER 2010 : 306).

Praslavovski vzročni glagoli (kavzativi) na **-i-ti* **-i-ši* (IV) z *o*-jevsko prevojno stopnjo korena so tvorjeni k izkorenskim glagolom na **-ø-ti* **-e-ši* (I/1–7) s pomemnom dejanja (pie. **tek^h* ‘teči’ → kavzativ **tok^h-éje-* > psl. **tek-ti* **teč-e-ši* ‘teči’ : **toč-i-ti* ‘točiti’ (> stsl. *тешти течеши* ‘teči’ : *точити* ‘točiti’)) ali so znotrajsistemsko besedotvorno motivirani preko izkorenskih glagolov na **-ě₁/a-ti* **-i-ši* (III/2) z esivnim pomenom (pie. **k_uēit-* ‘svetiti se; svetel, bel’ → esiv **k_uīt-éh₁-* : kavzativ **k_uoit-éje-* > psl. **svēt-ě-ti* ‘svetiti se, sijati’ : **svēt-i-ti* ‘svetiti’ (> stsl. *свѣтѣти* (сѧ) ‘svetiti, sijati’ : *свѣтити* ‘svetiti’)) ali pa se pojavljajo ob glagolih s pomenom dejanja in stanja hkrati (pie. **b^heuđ^h-* ‘bedeti, opazovati, biti pozoren’ → prezent **b^héuđ^h-e-* : esiv **b^hud^h-éh₁-* : kavzativ **b^houđ^h-éje-* > psl. **blūd-ti* **blūd-e-ši* ‘biti buden, paziti’ : **b^hūd-ě-ti* ‘bedeti’ : **bud-i-ti* ‘buditi’ (> (st)csl. *блѹсти блѹдеши* ‘biti buden, paziti’ : *блѹдѣти* ‘bedeti’ : *блѹдити* ‘buditi’)).

3 Praindоеvropski kvantitativni prevoj po redukciji

Praindоеvropski kvantitativni (kolikostni) prevoj po redukciji je bil premena **e* : **ø*, tj. premena kvantitete ali velikosti osnovnega samoglasnika, pri čemer se je praindоеvropski nenaglašeni **e* reducirjal, premena *e*-jevske prevojne stopnje morfema z ničto prevojno stopnjo morfema (KURYLOWICZ 1968: 208; MEIER-BRÜGGER 2010: 276). Praindоеvropski prevojni nizi kvantitativnega prevoja po redukciji in njihovi praslavovski odrazi so:

praindоеvropsko		praslavovski			
		+[_C]	+[_E/O]	+[_C]	+[_V]
<i>*e</i>	<i>*ø</i>	<i>*e</i>		<i>*ø</i>	
<i>*ej(H)</i>	<i>*i, *iH</i>	<i>*i</i>	<i>*j</i>	<i>*ь, *i</i>	–
<i>*eu(H)</i>	<i>*u, *uH</i>	<i>*ju</i>	<i>*jev/*ov</i>	<i>*ь, *y</i>	–
<i>*el</i>	<i>*l</i>	<i>*el</i>	<i>*el</i>	<i>*ьl/*ьl</i>	<i>*ьl/*ьl</i>
<i>*er</i>	<i>*r</i>	<i>*er</i>	<i>*er</i>	<i>*ьr/*ьr</i>	<i>*ьr/*ьr</i>
<i>*em</i>	<i>*m</i>	<i>*e</i>	<i>*em</i>	<i>*e/*ø</i>	<i>*ьm/*ьm</i>
<i>*en</i>	<i>*n</i>	<i>*e</i>	<i>*en</i>	<i>*e/*ø</i>	<i>*ьn/*ьn</i>

3.1 Oblikospreminjevalna funkcija

Praindоеvropska *e*-jevska in ničta prevojna stopnja sta se premenjevali znotraj sklanjatve samostalnikov z osnovo na **-i-*, **-u-* in znotraj amfikinetične brezprিপione spregetve.

3.1.1 Sklanjatev samostalnikov z osnovo na **-i-*, **-u-*

Praindоеvropski samostalniki z osnovo na **-i-*, **-u-* so v svojem sklanjatvenem vzrocu izkazovali kvantitativni prevoj po redukciji, in sicer je bila polna prevojna stopnja pripone **(C)eĩ-*, **(C)eu-* prvotno značilna za šibke sklonske oblike, medtem

ko se je ničta prevojna stopnja pripone **(C)i-*, **(C)u-* pojavljala v krepkih sklon-skih oblikah (MEIER-BRÜGGER 2010: 341–343) (izhodiščno **g^hos-ti-s* ‘gost’ : Gsg **g^hos-tei-s*, Npl **g^hos-tei-es* > psl. **gos-tь* ‘gost’ : Gsg **gos-ti*, Npl **gos-tьj-e* (> stcsl. *гость* ‘gost’ : Gsg *гость*, Npl *гостьк*); izhodiščno **suH-nu-s* ‘sin’ : Gsg **suH-neu-s*, Np **suH-neu-es* > psl. **sy-nь* ‘sin’ : Gsg **sy-nu*, Npl **sy-nov-e* (> stcsl. *сынъ* ‘sin’ : Gsg *сынѡ*, Npl *сынѡвѡ*)). Prvotna funkcija prevojne premene v praslovansčini ni več prepoznavna.

3.1.2 Amfikinetična brezpriponska spregatev

Praindoevropski amfikinetični brezpriponski spregatveni vzorec sedanjika in aorista s kvantitativnim prevojem po redukciji *e*-jevske prevojne stopnje korenskega zložnika z oblikospreminjevalno funkcijo razlikovanja ednina : množina in dvojina (LIV 2001: 14, 20; MEIER-BRÜGGER 2010: 301, 304) je v praslovansčini sled pustil samo pri sedanjiški spregatvi glagola psl. **byti* ‘biti, obstajati’ (pie. **h₁es-* ‘biti, obstajati’ → pie. 1sg praes. **h₁és-mi*, 2sg praes. **h₁és-si*, 3sg praes. **h₁és-ti* : 3pl praes. **h₁s-é/ó-nti* > (het. *ešzi* : *ašanzi*, sti. *ásti* : *sánti*, lat. *est* : *sunt*, got. *ist* : *sind* ‘jè’ : ‘sò’), psl. **jes-ть* ‘sèm’, **jes-si* ‘si’, **jes-ть* ‘jè’ : **s-otь* ‘sò’ (> stcsl. *късмь* ‘sèm’, *къси* ‘si’, *късть* ‘jè’ : *кътъ* ‘sò’).

3.2 Oblikotvorna funkcija

Praindoevropska premena po kvantitativnem prevoju po redukciji znotraj amfikinetične brezpriponske spregatve je v praslovansčini v večini primerov pridobila oblikotvorno funkcijo razlikovanja sedanjiške in nedoločniške osnove.

3.2.1 Tvorba nedoločniške in sedanjiške osnove

Praslovanski glagoli na **-o-ti* **-e-ši* (I/1–6) s kvantitativnim prevojem po redukciji imajo *e*-jevsko prevojno stopnjo korena v nedoločniku in ničto prevojno stopnjo korena in sedanjiku (pie. **h₂melǵ-* ‘molsti’ → 3sg praes. **h₂mélǵ-ti* ‘molze’ : 3pl praes. **h₂mǐǵ-é/ónti* ‘molzejo’ → psl. **melz-ti* ‘molsti’ : 2sg praes. **mьlz-e-ši* (> csl. *млѣсти* ‘molsti’ : 2sg praes. *млѣзеши*) : lit. *milžti* ‘molsti’ : 3sg praes. *mélža*), medtem ko imajo nasprotno praslovanski glagoli na **-a-ti* **-e-ši* (V/3) in **-a-ti* **-je-ši* (V/2) s kvantitativnim prevojem po redukciji *e*-jevsko prevojno stopnjo korena in sedanjiku in ničto prevojno stopnjo korena in nedoločniku (pie. **g^{uh}en-* ‘tolči, tepsti, ubiti’ → 3sg praes. **g^{uh}én-ti* : 3pl praes. **g^{uh}n-é/ónti* (> het. *kuenzi* ‘ubije’ : *kunanzi* ‘ubijejo’, sti. *hánti* ‘tolče, ubija’ : *ghnátí* ‘tolčejo, ubijajo’) → psl. **gьn-a-ti* ‘gnati’ : 2sg praes. **žen-e-ši* (> stcsl. *гьнати* ‘gnati’ : 2sg praes. *женеши*) = lit. *giñti* ‘gnati’ : 3sg praes. *gėna*; pie. **peik-* ‘rezljati, risati, označevati, pisan’ → 3sg aor. **péik-t* : 3pl aor. **pik-é/ónt* → psl. **pьs-a-ti* ‘risati, risati znake, slikati’ : 2sg praes. **pis-je-ši* (> stcsl. *пьсати* ‘pisati’ : 2sg praes. *пишеши*)).

3.3 Besedotvorna funkcija

Praindoevropski kvantitavni prevoj po redukciji je znotraj besedotvornih vzorcev manj razviden. Pojavlja se na primer pri tvorbi samostalnikov z osnovo na **-ti-* ter glagolov na **-nq-ti* in **-ě/a-ti*.

3.3.1 Tvorba samostalnikov z osnovo na **-ti-*

Praindoevropske izglagolske izpeljanke s pripono **-ti-* s prvotnim besedotvornim pomenom dejanja oziroma stanja (in drugotnimi besedotvornimi pomeni rezultata dejanja, mesta/prostora, orodja) v nekaterih primerih v praslovanščini izkazujejo ničto prevojno stopnjo korena (SLAWSKI 1976: 43–44) (pie. **b^her-* ‘nesti’ → **b^hr-ti-s* > psl. **b^hr-a-ti* **ber-e-ši* ‘zbirati, nabirati’ : **b^hr-t-b* ‘nabiranje, zbiranje’ (> stosl. *бѣрати берешѣ* ‘zbirati, nabirati’ : polj. *barć* ‘ulj divjih čebel, čebelji panj’)).

3.3.2 Tvorba glagolov na **-nq-ti* in **-ě/a-ti*

Številni praslovanski glagoli na **-nq-ti* (II) in **-ě/a-ti* (III/2) izkazujejo ničto prevojno stopnjo korenskega zložnika. S stališča prevojnih premen so pomembna medsebojna besedotvorna razmerja med glagoli z različnimi besedotvornimi pomeni. Iz dovršnih (ne)sestavljenih inkohativov na **-nq-ti* z ničto prevojno stopnjo korenskega zložnika se tvorijo nedovršni (ne)sestavljeni durativi na **-a-ti* s podaljšano ničto prevojno stopnjo korena (psl. **(-)dъx-nq-ti* ‘dahiniti’ → **(-)dъx-a-ti* ‘dihati’ > stosl. *дъхнѣти* ‘dahiniti’, *въз-дъхнѣти* ‘vzdihiniti’ → *дыхати* ‘dihati’, *въз-дыхати* ‘vdihovati’)) (prim. 5.1.1).⁹ Nedovršni nesestavljeni fientivi na **-nq-ti* z ničto prevojno stopnjo korena imajo ob sebi sinhrono gledano vzporedno tvorjene, diahrono gledano pa iz praindoevropsčine podedovane esive na **-ě/a-ti* z ničto prevojno stopnjo korena (pie. **leip-* ‘držati se, biti prilepljen’ → stativ **lip-éh₂-* > psl. **l^hp-ě-ti* ‘biti prilepljen’ : **l^hp-nq-ti* ‘prilepljati se’ (> stosl. *при-лѣпѣти* ‘oprijeti se, prilepiti se’ : *при-лѣнѣти* ‘prilepiti se’, stčeš. *lnúti* ‘lepiti se’)).

Na osnovi najstarejšega oziroma najbolj arhaičnega slovanskega gradiva je za praslovanščino mogoče rekonstruirati naslednje vzporedne glagolske tvorbe (predstavljene po prevojnih nizih):¹⁰

a) psl. **bl^hšč-a-ti* ‘biti bleščeč, bleščati se’ : **bl^hsk-nq-ti* ‘postajati bleščeč, bliskati se’ (> stosl. *блѣштати сѧ* ‘bleščati se’ : csl. *блѣснѣти* ‘sijati, bliskati se’); psl. **gl^hbb-ě-ti* ‘biti pogreznjen, biti globoko’ : **gl^hbb-nq-ti* ‘pogrezati se, iti globoko’ (> csl. *гльбѣти* ‘biti prijeto, zgrabljen’ : *оу-гль(в)нѣти* ‘poglobiti se, pogrezniti se’); psl. **l^hp-ě-ti* ‘biti prilepljen’ : **l^hp-nq-ti* ‘postajati prilepljen’ (> stosl. *при-лѣпѣти* ‘oprije-

⁹ Besedotvorni vzorec izpeljave drugotnih nedovršnih glagolov tipa psl. **(-)dъx-nq-ti* → **(-)dъx-a-ti* z naborom gradiva je natančneje obravnavan v ŠEKLI 2012: 18–19.

¹⁰ Rekonstrukcija praslovanskih pomenov se skuša čim bolj približati abstraktnemu besedotvornemu pomenu (esivni pomen psl. **styd-ě-ti* ‘biti mrzel’ : fientivni pomen psl. **styd-nq-ti* ‘postajati mrzel’) pred njegovo konkretizacijo oziroma leksikalizacijo, ki se odraža v konkretnem leksikalnem pomenu, izpričanem v dejanskem jezikovnem gradivu (stosl. *стыдѣти сѧ* ‘sramovati se’ : csl. *оу-стынѣти* ‘zmrzniti’).

ti se, prilepiti se' : при-лънжти 'prilepiti se', stčeš. *lnúti* 'lepiti se'); psl. **svьt-ě-ti* 'biti svetel' : **svьt-nq-ti* 'postajati svetel' (> stcsl. **свѣтъѣти** (сѣ) 'svetiti, sijati' : vsl. csl. **свѣтѣти** 'postajati svetlo, daniti se');

b) psl. **bьd-ě-ti* 'bedeti' : **bьd-nq-ti* 'prebujati se' (> stcsl. **бѣдѣти** 'bedeti' : **въз-бънжти** 'prebuditi se'); psl. **сьр-а-ti* 'spati' : **сьр-nq-ti* 'zaspavati' (!) (> stcsl. **съпати** 'spati' : **оу-сънжти** 'zaspati'); psl. **тъšč-а-ti* 'biti hiter, hiteti' : **тъsk-nq-ti* 'postajati hiter, pospeševati' (> stcsl. **тъштати** сѣ 'hiteti; prizadevati se, truditi se' : csl. **тъснжти** 'hiteti, pospeševati');

c) psl. **кыр-ě-ti* 'biti obilen, kipeti' : **кыр-nq-ti* 'postajati obilen, nastajati, rojevati se' (> stcsl. **кѣпѣти** 'kipeti, vreti, biti v izobilju' : csl. **кѣнжти** 'roditi se'); psl. **кѣс-ě-ti* 'biti kisel' : **кѣс-nq-ti* 'postajati kisel, kisati se' (> stcsl. **въс-кѣсѣти** 'skisati se' : csl. **кѣснжти** 'kisati se', stcsl. **въс-кѣснжти** 'skisati se'); psl. **styd-ě-ti* 'biti mrzel' : **styd-nq-ti* 'postajati mrzel' (> stcsl. **стыдѣти** сѣ 'sramovati se' : csl. **оу-стынжти** 'zmrzniti');

č) psl. **мылч-а-ti* 'biti tih, molčati' : **мыlk-nq-ti* 'postajati tih' (> stcsl. **мѣлчати** 'molčati' : csl. **мѣлнжти** 'umolkniti', **оу-мѣлнжти** 'umolkniti'); psl. **рѣлз-ě-ti* 'biti spolzek, polzeti' : **рѣлз-nq-ti* 'postajati spolzek, zdrsniti' (> stcsl. **плѣзѣти** 'plaziti se, polzeti' : **по-плѣзнжти** сѣ 'spolzniti, spodrsniti, zdrkniti');

d) psl. **мырз-ě-ti* 'biti mrzel' : **мырз-nq-ti* 'postajati mrzel' (> stcsl. **мръзѣти** 'biti mrzek, grd, odvraten' : csl. **мръзнжти** 'zmrzovati'); psl. **тырп-ě-ti* 'biti otrpel, trpeti' : **тырп-nq-ti* 'postajati otrpel, trdeti' (> stcsl. **трѣпѣти** 'trpeti, trajati' : **оу-трѣнжти** 'otrpniti'); psl. **вѣрт-ě-ti* 'biti v vrtenju, vrteti se' : **вѣрт-nq-ti* 'iti v vrtenje' (> stcsl. **врѣтѣти** сѣ 'vrteti se' : csl. **об-рѣнжти** сѣ 'obrniti se').

esiv na *-ě/'a-ti	fientiv na *-nq-ti
*блѣšč-а-ti	*блѣsk-nq-ti
*glьb-ě-ti	*glьb-nq-ti
*лѣр-ě-ti	*лѣр-nq-ti
*svьt-ě-ti	*svьt-nq-ti
*bьd-ě-ti	*bьd-nq-ti
*сьр-а-ti	*сьр-nq-ti
*тъšč-а-ti	*тъsk-nq-ti
*кыр-ě-ti	*кыр-nq-ti
*кѣс-ě-ti	*кѣс-nq-ti
*styd-ě-ti	*styd-nq-ti
*мылч-а-ti	*мыlk-nq-ti
*рѣлз-ě-ti	*рѣлз-nq-ti
*мырз-ě-ti	*мырз-nq-ti
*тырп-ě-ti	*тырп-nq-ti
*вѣрт-ě-ti	*вѣрт-nq-ti

Vzporedno tvorjeni esivi na *-ě/'a-ti in fientivi na *-nq-ti z ničto prevojno stopnjno korena.

4 Praindoevropski kvantitativni prevoj po podaljšavi praindoevropske polne prevojne stopnje

Praindoevropski kvantitativni (kolikostni) prevoj po podaljšavi praindoevropske polne prevojne stopnje morfema je bil premena **e*, **o* : **ē*, **ō*, tj. premena kvantitete ali velikosti osnovnega samoglasnika, pri čemer sta se praindoevropska kratka **e*, **o* podaljšala, premena *e*-jevske in *o*-jevske prevojne stopnje morfema s podaljšano *e*-jevsko in podaljšano *o*-jevsko prevojno stopnjo morfema (KURYŁOWICZ 1968: 298–299; MEIER-BRÜGGER 2010: 276). Praindoevropski prevojni nizi kvantitativnega prevoja po podaljšavi praindoevropske polne prevojne stopnje in njihovi praslovanski odrazi so:

praindoevropsko		praslovansko			
		+[_C]	+[_E/O]	+[_C]	+[_E/O]
<i>*ē</i>	<i>*ō</i>	<i>*ě</i>		<i>*a</i>	
<i>*ēi</i>	<i>*ōi</i>	<i>*i</i>	<i>*ěj</i>	<i>*ě</i>	<i>*aj</i>
<i>*ēu</i>	<i>*ōu</i>	<i>*ju</i>	<i>*ěv</i>	<i>*u</i>	<i>*av</i>
<i>*ēl</i>	<i>*ōl</i>	<i>*el</i>	<i>*ěl</i>	<i>*ol</i>	<i>*al</i>
<i>*ēr</i>	<i>*ōr</i>	<i>*er</i>	<i>*ěr</i>	<i>*or</i>	<i>*ar</i>
<i>*ēm</i>	<i>*ōm</i>	<i>*e</i>	<i>*ěm</i>	<i>*o</i>	<i>*am</i>
<i>*ēn</i>	<i>*ōn</i>	<i>*e</i>	<i>*ěn</i>	<i>*o</i>	<i>*an</i>

4.1 Oblikospreminjevalna funkcija

Praindoevropska nepodaljšana in podaljšana prevojna stopnja sta se premenjevali znotraj sklanjatve samostalnikov z osnovo na soglasnik moškega in ženskega spola.

4.1.1 Sklanjatev samostalnikov

Praindoevropski samostalniki z osnovo na soglasnik moškega in ženskega spola (v praslovanščini so ohranjeni samostalniki na **-ter-*, **-en-*, **-men-*) so imele v imenovalniku ednine imenovalniško podaljšavo, ki je lahko posledica nadomestne podaljšave kratkega samoglasnika zaradi onemitve izglasnega soglasnika **-s* (pie. **-ŷCs* > **-ŷC*) (MEIER-BRÜGGER 2001: 345–346). V praslovanščino podedovana premena ima oblikospreminjevalno funkcijo ločevanja imenovalnika ednine od ostalih sklonskih oblik (izhodiščno **meh₂-ter-s* ‘mati’ > **meh₂-tēr* : Asg **meh₂-ter-ŋ* > psl. **ma-ti* ‘mati’ : Asg **ma-ter-ь* (> stsl. *мати* ‘mati’ : Asg *матерь*); izhodiščno **kor-en-s* > **kor-ēn* : Asg **kor-en-ŋ* > psl. **kor-e* ‘koren’ : Asg **kor-en-ь* (> vsl. csl. *корѣ* ‘koren’ : Asg *корень*); izhodiščno **h₂ek-mon-s* > **h₂ek-mōn* : Asg **h₂ek-men-ŋ* > psl. **ka-my* ‘kamen’ : Asg **ka-men-ь* (> stsl. *камѣ* ‘kamen’ : Asg *камень*)).

4.2 Oblikotvorna funkcija

Praindoevropski akrostatični brezpriponski spregatveni vzorec sedanjika in sigmatičnega aorista s kvantitativnim prevojem po podaljšavi *e*-jevske prevojne stopnje korenkega zložnika z oblikospreminjevalno funkcijo razlikovanja ednina : množina in dvojina (LIV 2001: 14–15, 20–21; MEIER-BRÜGGER 2010: 301–302, 304) (pie. **h₁ed-* ‘gristi, jesti’ → 1sg praes. **h₁éd-mi* : 3pl praes. **h₁éd-nti* (> het. *ēdmi* ‘jem’ : *adanzi* ‘jedó’) se v praslovanščini ni ohranil (≥ psl. **(j)ěd-mь* ‘jem’ = **(j)ěd-ętь* ‘jedo’ (> stcsl. *ѣмь* ‘jem’ = *ѣдѣтъ* ‘jedo’)). Prevojna premena je v praslovanščini v nekaterih primerih pridobila oblikotvorno funkcijo, in sicer v sedanjiških tvorbah razlikovanje sedanjiška : nedoločniška osnova ter v aoristnih tvorbah razlikovanje nedoločniška in sedanjiška : aoristova osnova.

4.2.1 Tvorba nedoločniške in sedanjiške osnove

Nekateri praslovanski glagoli na **-a-ti* **-e-ši* (V/3) s kvantitativnim prevojem po podaljšavi imajo *e*-jevsko prevojno stopnjo korena v nedoločniku in podaljšavno *e*-jevsko prevojno stopnjo korena v sedanjiku (pie. **smei-* ‘smejati se’ → 3sg praes. **sméi-ti* ‘smeje se’ : 3pl praes. **sméi-nti* ‘smejejo se’ → psl. **směj-a-ti sę* ‘smejati se’ : 2sg praes. **směj-e-ši sę* (> stcsl. *смиѣти сѧ* ‘smejati se’ : 2sg praes. *смѣкъши сѧ*)).

4.2.2 Tvorba aoristove osnove

Nekateri praslovanski izkorenski glagoli na **-o-ti* **-e-ši* (I/1–6) tvorijo sigmatični aorist s pomočjo kvantitativnega prevoja po podaljšavi korena (pie. **g^hrebh₂-* ‘zgrabit, grebsti, kopati’ → 3sg aor. **g^hréb₂-s-t* ‘grebel je’ : 3pl aor. **g^hréb₂-s-nt* ‘grebli so’ → psl. **po-greb-ti* ‘pokopati’ : 1sg aor. **po-grěb-s-ъ* ‘pokopal sem’ (> stcsl. *по-грѣти* ‘pokopati’ : 1sg aor. *по-грѣсъ* ‘pokopal sem’)).¹¹

4.3 Besedotvorna funkcija

Praindoevropska podaljšana *e*-jevska prevojna stopnja se v besedotvorni funkciji pojavlja redkeje (pie. **g^her-* ‘segrevati se, postajati topel’ → stativ **g^hr-éh₁-* : **g^hēr-o-s* > psl. **gr-ě-ti* ‘greti’ : **žar-ъ* ‘vročina, žar, žerjavica’, **po-žar-ъ* ‘požar’ (> stcsl. *грѣти* ‘greti’ : sln. *žar*, stcsl. *по-жаръ* ‘požar’); pie. **rek-* ‘govoriti, praviti’ : **rēk-* > psl. **rek-ti* **reč-e-ši* ‘reči’ : **rěč-ъ* ‘kar je izrečeno; beseda, govor’ (> stcsl. *решти речеши* ‘reči’ : *рѣчь* ‘beseda, govor’)), medtem ko praindoevropsko podaljšano *o*-jevsko prevojno stopnjo izkazujejo nekatere samostalniške izpeljanke ter ponavljalni, vzročni in drugotni nedovršni glagoli.

¹¹ Iz podedovatih tvorbo z *e*-jevsko prevojno stopnjo korenkega samoglasnika se je praslovanski oblikotvorni vzorec tvorbe aorista s podaljšavo korenkega samoglasnika prenesel tudi na glagole z *o*-jevsko prevojno stopnjo korenkega samoglasnika (izhodiščno **b^hod^hh₂-* : **b^hōd^hh₂-s-* > psl. **pro-bod-ti* > **pro-bosti* ‘prebosti’ : **pro-bad-s-ъ* > **probasъ* ‘prebodel sem’ (> stcsl. *про-бости* ‘prebosti’ : *ро-басъ* ‘prebodel sem’)).

4.3.1 Tvorba samostalnikov

Praslovanski samostalniki z osnovo na **-o-* s podaljšano *o*-jevsko prevojno stopnjo korena moškega spola in s prvotnim besedotvornim pomenom dejanja oziroma stanja so znotrajsistemsko lahko motivirani preko glagolov s pomenom dejanja in samostalnikov z osnovo na **-o-* z *o*-jevsko prevojno stopnjo korenkega zložnika (pie. **kroh₁i-* ‘ločevati, presejati, rezati’ : **krōh₁i-o-s* > psl. **kroj-i-ti* ‘rezati, krojiti’, **kroj-ь* ‘rezano, krojeno’ : **kraj-ь* ‘rezano, krojeno; konec, obrobje, kraj’ (> csl. *кромити* ‘rezati, krojiti’, češ. *kroj* : stcsl. *краи* ‘skrajni rob, začetek, konec’)) ali preko glagolov s pomenom stanja (pie. **u₂rH-* ‘biti vroč’ : **u₂ōrH-o-s* > psl. **v₂r-ě-ti* ‘vreti’ : **var-ь* ‘vretje; vročina, toplota’ (> stcsl. *вьрѣти* ‘vreti’ : *варъ* ‘vročina’)).

Praslovanski samostalniki z osnovo na **-ā-* s podaljšano *o*-jevsko prevojno stopnjo korena ženskega spola in s prvotnim besedotvornim pomenom dejanja so znotrajsistemsko lahko motivirani preko glagolov s pomenom dejanja (pie. **d^heg^{uh}-* ‘žgati’ → **d^hōg^{uh}-eh₂-ø* ≥ psl. **j₂z-žeg-ti* ‘izžgati’ : **j₂z-gag-a* ‘kar izžge’ (> (st)csl. *иждешти* ‘zažgati’ : *из-гага* ‘jetika’, sln. *zgaga*, star. *iz-gaga*) ali preko glagolov s pomenom stanja (pie. **u₂rH-* ‘biti vroč’ : **u₂ōrH-eh₂-ø* > psl. **s₂v₂r-ě-ti* ‘zavreti’ : **s₂v₂-var-a* ‘kar je zavreto’ (> csl. *съ-вьрѣти сѧ* ‘zavreti, vzkipeti’ : sln. *zvara* ‘skuta za pripravo sira, kuhano mleko’)).

4.3.2 Tvorba ponavljalnih in vzročnih glagolov¹²

Praslovanski ponavljalni glagoli (iterativi) na **-i-ti* **-i-ši* (IV) s podaljšano *o*-jevsko prevojno stopnjo korenkega zložnika so tvorjeni k izkorenkim glagolom na **-ø-ti* **-e-ši* (I/1–7) s pomenom dejanja (pie. **g^hrebh₂-* ‘zgrabiti, grebsti, kopati’ : iterativ **g^hrōbh₂-iē-* ≥ psl. **greb-ti* **greb-e-ši* (enkrat) grebsti’ : **grab-i-ti* ‘grabiti’, tj. **večkrat grebsti* (> stcsl. *грѣти грѣбеши* ‘veslati, grebsti’ : *грабити* ‘grabiti’); pie. **treuH-* ‘zdrobiti, zmleti, potrošiti, porabiti’ : iterativ **trōuH-iē-* ≥ psl. **tru-ti* **trov-e-ši* ‘porabiti, použiti, potrošiti’ : **trav-i-ti* ‘požirati, uživati, trošiti’ (> csl. *травити травеши* ‘porabiti, použiti, potrošiti’ → stcsl. *травити* ‘požirati, uživati, trošiti’)).

Praslovanski vzročni glagoli (kavzativi) na **-i-ti* **-i-ši* (IV) s podaljšano *o*-jevsko prevojno stopnjo korenkega zložnika so tvorjeni k izkorenkim glagolom na **-ø-ti* **-e-ši* (I/1–7) s pomenom dejanja (pie. **pléu-e-* ‘premikati se, teči, pluti, plavati’ : **plōu-* > psl. **plu-ti* **plov-e-ši* ‘pluti, plavati’ : **plav-i-ti* ‘plaviti’, *tj. ‘povzročati, da plove, plava’ (> stcsl. *плѣти плѣвеши* ‘pluti, plavati’ : *плавити* ‘plaviti’)) in k izkorenkim glagolom na **-ě/a-ti* **-i-ši* (III/2) s pomenom doseženega stanja (pie. **u₂rH-éh₁-* ‘biti vroč’ : **u₂ōrH-* > psl. **v₂r-ě-ti* ‘vreti’ : **var-i-ti* ‘kuhati, obdelovati s toploto’, *tj. ‘povzročati, da vre’ (> stcsl. *вьрѣти* ‘vreti’ : *варити* ‘kuhati’)).

¹² Tvorba ponavljalnih in vzročnih glagolov s podaljšano *o*-jevsko prevojno stopnjo je v praslovanščino podedovana iz praindoevropsčine (LIV 2001: 23; MEIER-BRÜGGER 2010: 306).

5.1.1 Tvorba drugotnih nedovršnih glagolov

Praslovanski drugotni sestavljeni in nesestavljeni nedovršni glagoli (sekundarni imperfektivi) na **-a-ti* **-a(-je)-ši* (V/1, V/2) s podaljšano ničto prevojno stopnjo korenškega zložnika so tvorjeni k sestavljenim in nesestavljenim dovršnim izkorenskim glagolom na **-o-ti* **-(j)e-ši* (I/1–6) in **-nq-ti* **-ne-ši* (II) z **b* ali **v* v korenu (pie. **mer-*, **mř-* ‘mreti, umirati’ > pbsl. **mer-*, **mir-* : **mīr-* > psl. **u-mer-ti*, **u-mřr-e-ši* ‘umreti’ : **u-mir-a-ti* ‘umirati’ (> stesl. *оу-мрѣти*, *оу-мьреши* ‘umreti’ : *оу-мирати* ‘umirati’); pbsl. **klin-* : **klīn-* > psl. **za-klę-ti*, **za-klъn-e-ši* ‘zakleti’ : **za-klin-a-ti* ‘zaklinjati’ (> stesl. *за-клати*, *за-кльнеши* ‘kleti; zakleti se, priseči’ : *за-клинати* ‘zaklinjati se, prisegati’); pie. **saus-* ‘sušiti se’ → **sus-* > pbsl. **sus-* : **sūs-* > psl. **u-sъx-nq-ti* ‘usahniti’ : **u-syx-a-ti* ‘usihati’ (> stesl. *оу-сѣхнѣти* ‘usahniti’ : cs. *оу-сѣхати* ‘usihati’)).¹⁴

6 Sklep

Praslovanske prevojne oblikoglasne premene so nastale v predzgodovini praslavanščine, in sicer v praindoevropsčini (kvalitativni prevoj **e* : **o*; kvantitativni prevoj po redukciji **e* : **ø*; kvantitativni prevoj po podaljšanju **e*, **o* : **ē*, **ō*) in v prabaltoslovanščini (kvantitativni prevoj po podaljšanju **i*, **u* : **ī*, **ū*). Zaradi glasovnih in analoških sprememb ter posledični reinterpetaciji morfemskih mej je v praslavanščini ponekod prišlo do prestrukturiranja prevojnih premen in do sprememb njihovih funkcij. Prevajne premene v praslovanskem oblikovnem sistemu so imele praslovansko sinhrono gledano razvidne naslednje oblikovne funkcije.

Prevajna premena **e* : **o*: a) oblikospreminjevalna funkcija: razlikovanje med imenovalnikom in ostalimi sklonskimi oblikami pri samostalnikih z osnovo na **-es-* srednjega spola (psl. **neb-o* ‘nebo’ : Gsg **neb-es-e*); b) besedotvorna funkcija: izpeljava samostalnikov iz glagolskih korenov (psl. **greb-ti* ‘grebsti’ : **grob-ъ* ‘grob’; psl. **mel-ti* ‘mleti’ : **mol-j-ъ* ‘molj’; psl. **sъ-pe-ti* ‘speti’ : **sъ-pon-a* ‘spona’); tvorba ponavljalnih (psl. **bri-ti* ‘briti, rezati’ : **broj-i-ti* ‘rezati, delati zareze, šteti’) in vzročnih (psl. **tek-ti* ‘teči’ : **toč-i-ti* ‘točiti’) glagolov.

Prevajna premena **e* : **ø*: a) oblikospreminjevalna funkcija: razlikovanje tretje osebe ednine sedanjika od ostalih pri glagolu psl. **byti* ‘biti, obstajati’ (psl. **(j)es-tъ* ‘jē’ : **s-otъ* ‘sò’); b) oblikotvorna funkcija: razlikovanje med nedoločniško in sedanjniško osnovo (psl. **gъn-a-ti* ‘gnati’ : 2sg praes. **žen-e-ši*); c) besedotvorna funkcija: tvorba samostalnikov z osnovo na **-ti-* (psl. **mer-ti* ‘mreti, umirati’ : **sъ-mřr-tъ* ‘smrt’); tvorba esivnih glagolov na **-ě/j’a-ti* (psl. **lъp-ě-ti* ‘biti prilepljen’) in fientivnih glagolov na **-nq-ti* (**lъp-nq-ti* ‘prilepljati se’).

Prevajna premena **e*, **o* : **ē*, **ō*: a) oblikospreminjevalna funkcija: razlikovanje med imenovalnikom in drugimi sklonskimi oblikami pri samostalnikih z osnovami na **-ter-* (psl. **ma-ti* ‘mati’ : Asg **ma-ter-ъ*), **-en-* (psl. **kor-ę* ‘koren’ : Asg **kor-en-ъ*), **-men-* (psl. **ka-my* ‘kamen’ : Asg **ka-men-ъ*) moškega in ženskega

¹⁴ Praslovanski drugotni nedovršniki na **-a-ti* **-a-je-ši*, **-a-ti* **-je-ši* s podaljšano ničto prevojno stopnjo korenškega zložnika so podrobneje obravnavani v ŠEKLI 2011: 15–17, 19–20.

spola; b) oblikotvorna funkcija: razlikovanje med nedoločniško in sedanjiško osnovo (psl. **smj-a-ti se* 'smejati se' : 2sg praes. **směj-e-ši se*), razlikovanje med neaoristovimi in aoristovo osnovo (psl. **po-greb-ti* 'pokopati' : 1sg aor. **po-grěb-s-ъ*); c) besedotvorna funkcija: izpeljava samostalnikov (psl. **kroj-i-ti* 'rezati, krojiti' : **kraj-ъ* 'konec, obrobje, kraj'; psl. **sъ-vъr-ě-ti* 'zavreti' : **sъ-var-a* 'kar je zavreto'); tvorba ponavljalnih (psl. **greb-ti* 'grestbi' : **grab-i-ti* 'grabiti'), vzročnih (psl. **plu-ti* 'pluti, plavati', 2sg praes. **plov-e-ši* : **plav-i-ti* 'plaviti') ter drugotnih nedovršnih glagolov (psl. **u-gnet-ti* 'ugnesti' : **u-gnět-a-ti* 'ugnetati'; psl. **per-bod-ti* 'prebosti' : **per-bad-a-ti* 'prebadati').

Prevojna premena *i, *u : *ī, *ū: besedotvorna funkcija: tvorba drugotnih nedovršnih glagolov (psl. **u-mer-ti* 'umreti' : 2sg praes. **u-mъr-e-ši* : **u-mir-a-ti* 'umirati').

Odrazi praindoevropskih in prabaltoslovanskih prevojnih oblikoglasnih premen so imeli v praslovanskem oblikovnem sistemu oblikotvorno funkcijo (razlikovanje med sedanjiško in nedoločniško in aoristovo osnovo) ter besedotvorno funkcijo (tvorba samostalnikov ter ponavljalnih in vzročnih ter drugotnih nedovršnih glagolov), medtem ko je bila oblikospreminjevalna funkcija precej manj razvidna.

VIRI IN LITERATURA

- Ольга Сергеевна АХМАНОВА, 1966 (2007): *Словарь лингвистических терминов*. Москва: URRS.
- Peter ARUMAA, 1964: *Urslavische Grammatik: I. Band: Einleitung, Lautlehre: Vokalismus, Betonung*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Peter ARUMAA, 1985: *Urslavische Grammatik: III. Band: Formenlehre*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Vanda BABIČ, 2003: *Učbenik stare cerkvene slovanščine*. Ljubljana: FF UL, Oddelek za slavistiko, Oddelek za slovenistiko.
- France BEZLAJ, 1976, 1982, 1995, 2005, 2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V*. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU.
- Karl BRUGMANN, ²1897: *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen I/1: I. Einleitung und Lautlehre*. Strassburg: Karl J. Trübner.
- Karl BRUGMANN, ²1906: *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen II/1: II. Lehre von den Wortformen und ihrem Gebrauch: 1. Allgemeines, Zusammensetzung (Komposita), Nominalstämme*. Strassburg: Karl J. Trübner.
- Karl BRUGMANN, ²1916: *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen II/3/1: II. Lehre von den Wortformen und ihrem Gebrauch: 3./1 Vorbemerkungen, Verbale Komposita, ...* Strassburg: Karl J. Trübner.
- Antonín DOSTÁL, 1954: *Studie o vidovém systému v staroslověnině*. Praha: Statní pedagogické nakladatelství.

- Jerzy KURYŁOWICZ, 1968: *Indogermanische Grammatik: II. Akzent, Ablaut*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- LIV 2001 = *Lexikon der indogermanischen Verben: die Wurzeln und ihre Primärstambildungen*, ²2001 (¹1998). Unter Leitung von Helmut Rix. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- Ranko MATASOVIĆ, 2008: *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Mihael MEIER-BRÜGGER, ³2010 (¹2001, ²2002): *Indogermanische Sprachwissenschaft*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Franz MIKLOSICH, 1862–65: *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*. Dunaj: Verlagbuchhandlung Wilhelm Braumüller.
- Rajko NAHTIGAL, ²1952 (¹1939): *Slovanski jeziki*. Ljubljana: DZS.
- Julius POKORNY, 1948–1959: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern, München: Francke.
- Franciszek SŁAWSKI, 1974, 1976, 1979: Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. *Słownik prasłowiański* I–III. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład narodowy im. Ossolińskich: Wydawnictwo Polskiej akademii nauk. 43–141, 13–60, 11–19.
- Marko SNOJ, ²2003 (¹1997): *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.
- Christian S. STANG, 1942: *Das slavische und baltische Verbum*. Oslo: Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo.
- Christian S. STANG, 1966: *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, Bergen, Tromsø: Universitetsforlaget.
- SS 1999 = *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, ²1999 (¹1994). Москва: Издательство «Русский язык».
- Oswald J. L. SZEMERÉNYI, 1996: *Introduction to Indo-European Linguistics*. Oxford: Clarendon Press.
- Matej ŠEKLI, 2011: Besedotvorni pomeni nesestavljenih izpeljanih glagolov v (pra)slovanščini. *Globinska moč besede: Red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*. Zbirka Zora 80. Uredil Marko Jesenšek. Bielsko-Biala, Budapest, Kansas, Mari-bor, Praha. 32–45.
- Matej ŠEKLI, 2012: Praslovanski besedotvorni vzorci izpeljave drugotnih nedovršnih glagolov. *Jezikoslovni zapiski* 18/1. Ljubljana. 7–26.
- Matej ŠEKLI, 2013: Prevojne oblikoglasne premene kot besedotvorno sredstvo izpeljave samostalnikov v praslovanščini. *Aktualna vprašanja slovanske fonetike*. Uredil Hotimir Tivadar. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 53–63.
- Светлана М. ТОЛСТАЯ, 1998: *Морфонология в структуре славянских языков*. Москва: Издательство «Индрик».
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Jože TOPORIŠIČ, ⁴2000 (¹1976): Besedotvorje. *Slovenska slovnica*, Maribor: Obzorja. 143–234.

André VAILLANT, 1966: *Grammaire comparée des langues slaves: Tome III – Le verbe*. Paris: Éditions Klincksieck.

André VAILLANT, 1974: *Grammaire comparée des langues slaves: Tome IV – La formation des noms*. Paris: Éditions Klincksieck.

Wenzel VONDRÁK, ²1924 (¹1908): *Stammbildungslehre. Vergleichende Slavische Grammatik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 485–719.

SUMMARY

The term “ablaut” as used here refers to the system of vowel alternations in Proto-Slavic that was inherited from Proto-Indo-European (qualitative ablaut *e vs. *o; quantitative ablaut *e, *o vs. reduced grade *ø and the lengthened grades *ē, *ō) and Proto-Balto-Slavic (quantitative ablaut of short *i, *u vs. long *ī, *ū). Because of phonetic and analogical changes and, consequently, reinterpretations of morpheme structure the reshuffling of ablaut alternations shift in their function took place in Proto-Slavic. The ablaut alternations had, from the synchronic point of view of Proto-Slavic, the following functions in the morphological system:

1) The alternation *e vs. *o: Its inflectional function (Russ. словоизменительная функция) is evident in the paradigms of consonantal stems such as PSl. *neb-o ‘sky’ vs. Gsg *neb-es-e, where it distinguishes the nominative from the other case forms. The word-formational function (Russ. словообразовательная функция) is preserved, for example, in the derivation of nouns from verbal stems (e.g. PSl. *greb-ti ‘to dig’ vs. *grob-ъ ‘grave’; PSl. *mel-ti ‘to grind’ vs. *mol-j-ь ‘moth’, PSl. *sъ-pę-ti ‘to clamp’ vs. *sъ-pon-a ‘clamp’) as well as in the formation of iteratives (e.g. PSl. *bri-ti ‘to shave, to cut’ vs. *broj-i-ti ‘to keep shaving, cutting; to make incisions; to count’) and causatives (e.g. PSl. *tek-ti ‘to flow’ vs. *toč-i-ti ‘to pour’).

2) The alternation *e vs. *ø: Its inflectional function is sporadically preserved in cases such as the PSl. athematic present conjugation *(j)es-tь ‘he/she is’ vs. *s-qtь ‘they are’. However, in the majority of cases it seems to have taken on a clearly form-formational function (Russ. формообразовательная функция) in the distinction between the infinitive and the present stems (cf. PSl. *gъn-a-ti ‘to drive (cattle)’ vs. 2sg pres. *žen-e-ši). Its word-formational function is present in the derivation of nouns in *-ti- (PSl. *mer-ti ‘to die’ vs. *sъ-mъr-tь ‘death’) as well as essives in *-ěj-/a-ti (PSl. *lъp-ěj-ti ‘to be stucked’) and fientives in *-nq-ti (PSl. *lъp-nq-ti ‘to get stucked’).

3) The alternation *e, *o vs. *ē, *ō: The inflectional function is indirectly preserved in the paradigms of consonantal stems such as PSl. *ma-ti ‘mother’ vs. Asg *ma-ter-ь; PSl. *kor-ę ‘carrot’ vs. Asg *kor-en-ь, while in the verbal system, its original function has clearly been changed and now has a form-formational function (cf. PSl. *smъj-a-ti se ‘to smile’ vs. 2sg pres. *směj-e-ši se; PSl. *po-greb-ti ‘to burry’ vs. 1sg aor. *po-grěb-s-ь). The word-formational function is preserved in the inherited word-formational patterns such as nominal derivation (PSl. *kroj-i-ti ‘to cut, to shape’

vs. **kraj-b* ‘end, margin, place’; PSl. **sṷ-vṷr-ě-ti* ‘to boil’ vs. **sṷ-var-a* ‘that which has been boiled’) as well as iteratives (PSl. **greb-ti* ‘to grasp’ vs. **grab-i-ti* ‘to keep grasping’), causatives (PSl. **plu-ti* ‘to swim, to float (intrans.)’, 2sg pres. **plov-e-ši* : **plav-i-ti* ‘to float (trans.)’) and secondary imperfectives (PSl. **u-gnet-ti* ‘to knead’ vs. **u-gnēt-a-ti* ‘to keep kneading’; PSl. **per-bod-ti* ‘to pierce’ vs. **per-bad-a-ti* ‘to keep piercing’).

4) The alternation **i, *u* vs. **ī, *ū* seems to preserve its original word-formational function in the formation of secondary imperfectives (cf. PSl. **u-mer-ti* ‘to die’ vs. 2sg pres. **u-mṷr-e-ši* vs. **u-mir-a-ti* ‘to keep dying’).

In the Proto-Slavic morphological system the reflexes of Proto-Indo-European and Proto-Balto-Slavic ablaut alternations had a form-formational function (the distinction between the present, infinitive, and aorist stems) and a word-formational function (the derivation of nouns as well as iteratives, causatives and secondary imperfectives), while the inflectional function is less evident.

UDK 81'342.2

Damir Horga

Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu

Vesna Požgaj Hadži

Odsjek za slavistiku, Filozofski fakultet, Sveučilište u Ljubljani

(DIS)FLUENTNOST I PROIZVODNJA GOVORA

Govornik nastoji proizvesti idealan govor koji je vješto planiran, gramatički korektan, fluentno izveden i komunikacijski primjeren. Međutim, zbog svoje biološke prirode i fizioloških karakteristika te komunikacijskih uvjeta u kojima čovjek proizvodi govor, njegov je govor opterećen disfluentnostima koje su znak poteškoća u govornoj proizvodnji. Složenost procesa govorne proizvodnje i (dis)fluentnosti objašnjavaju se različitim modelima govorne proizvodnje i istražuju na primjeru javnoga (formalni govor) i komercijalnoga (neformalni govor) radijskog govora.

Ključne riječi: modeli govorne proizvodnje, kategorije (dis)fluentnosti, formalni i neformalni govor, radijski govor

The speaker's goal is to produce ideal speech, which is skillfully planned, grammatically correct, fluently executed, and communicatively appropriate. However, due to his/her biological nature and physiological features and communication conditions in which people produce speech, this speech can become dysfluent, thus indicating speech production difficulties. The complexity of speech production and (dys)fluency is explained by various models of speech production and the research looks at public (formal speech) and commercial (informal speech) radio speech.

Keywords: speech production models, categories of (dys)fluency, formal and informal speech, radio speech

1 Proces govorne proizvodnje

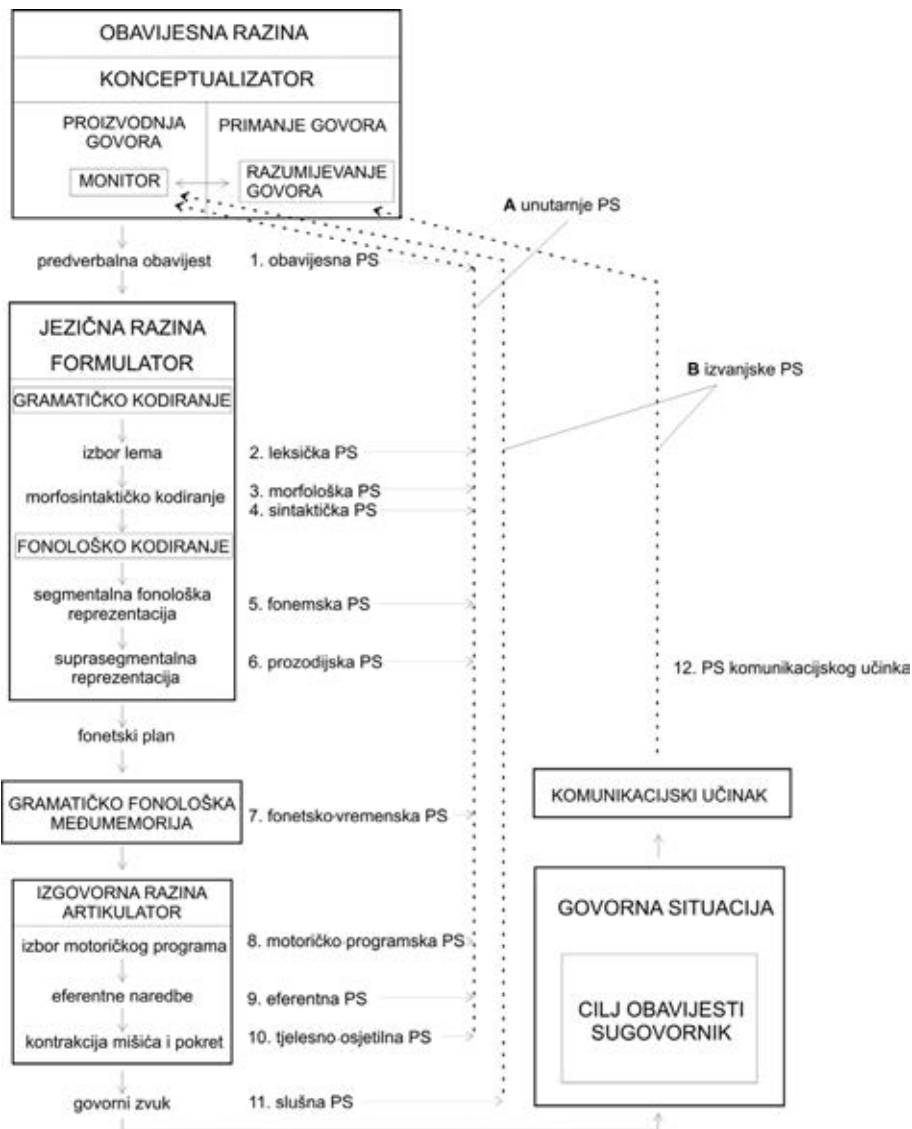
Temeljno je određenje govora da je govor komunikacija. Zbog najrazličitijih unutrašnjih i izvanjskih razloga, motiva i poticaja čovjek ima potrebu proizvesti i prenijeti obavijesti sugovorniku. Dakle, govornik je obavijesni procesor koji proizvodi obavijesti, procesira ih i prenosi sugovorniku. Dakako, on je istodobno i primatelj obavijesti. Da bi prenio obavijest, govornik mora raspolagati nekim sustavom znakova i medijem pomoću kojeg će to ostvariti. Najprirodniji je sustav znakova prirodni jezik, a najprirodniji medij govor. Proizvodnja govora, od komunikacijske namjere do govornog zvuka, može se razložiti na nekoliko razina kroz koje prolazi obavijest oblikujući se na svakoj od razina sukladno s njihovim funkcionalnim zakonitostima.

Mehanizmi govorne proizvodnje objašnjavaju se različitim modelima koji promatraju govornu proizvodnju kao hijerarhijski organiziran proces preoblikovanja tijekom kojeg obavijest prelazi s jedne razine na drugu mijenjajući kodove i/ili mate-

rijalni oblik signala karakterističan za pojedinu razinu. JAEGER (2005) u svom *Modelu reprezentacijskih i procesorskih komponentata* govornu proizvodnju promatra kao sustav izgrađen na dvjema razinama: govornik mora imati izgrađene programe govorne proizvodnje s jedne strane i s druge strane mora postojati mogućnost efikasne realizacije tih programa. Svaka od tih dviju razina može se raščlaniti na niz hijerarhijski organiziranih podrazina. Prva se razina naziva reprezentacijskom – u njoj je u dugoročnoj memoriji pohranjeno cjelokupno znanje o svijetu na temelju kojeg će govornik formirati obavijesnu/sadržajnu/konceptualnu razinu svog govornog izričaja, kao i znanja o jezično-govornim mehanizmima koja će mu omogućiti da jezično oblikuje i govorno izvede željenu obavijest. Druga je razina procesorska – u njoj su pohranjeni mehanizmi pomoću kojih govornik aktivira, odabire, priziva i ugrađuje elemente iz dugoročne memorije u aktualni izričaj dajući mu jezično-govorni oblik koji izričaj zahtijeva. Riječ je zapravo o programskim paketima koji se nakon što su obavili svoju funkciju gase i čekaju pripravi za novo uključivanje.

Široko prihvaćeni model govorne proizvodnje jest LEVELTOV (1995) hijerarhijski i modularni model (GARRET 1976; LEVELT 1995; LEVELT et al. 1999), najčešće poznat kao *Modularni model proizvodnje govora*, koji promatra proizvodnju govora kroz tri razine (Slika 1). Na konceptualnoj razini govornik u dva koraka planira obavijesni sadržaj svog izričaja. Makroplaniranjem on osmišljava svoju komunikacijsku namjeru i glavne karakteristike koje mora zadovoljiti obavijest da bi bila sukladna s principima komunikacijske kooperativnosti (GRICE 1975) i da bi se ostvarili planirani govorni činovi (SEARL 1969). U sljedećem koraku, u mikroplaniranju, govornik odabire i strukturira konkretni informacijski sadržaj. Konačan je rezultat rada konceptualizatora obavijest oblikovana algoritmom svojstvenim toj razini kao predverbalni plan koji nije jezično oblikovan, ali je dostupan jeziku te omogućuje da se na sljedećoj razini obavijest, možemo reći misao, jezično oblikuje. Formulator predverbalnu obavijest oblikuje primjenjujući jezični kod određenoga prirodnog jezika opet u dva koraka: najprije gradeći njezinu gramatičku strukturu što uključuje odabir jezičnih jedinica koje će adekvatno prenijeti koncepte obavijesti (semantika), odabrat će one oblike leksičkih jedinica koji će uspostaviti nužne odnose među njima (morfologija) uključujući i redoslijed odabranih jedinica (sintaksa). U mentalnom leksikonu pohranjene su leksičke jedinice, leme sa svojim potencijalnim morfološkim oblicima i sintaktičkim valencijama. Takvim gramatičkim kodiranjem izgrađena je površinska struktura jezičnog izričaja koja se pohranjuje u gramatičkom međuspremniku. Time je omogućeno fonološkom procesoru da površinskoj strukturi pridruži fonološke segmentalne i prozodijske jedinice, što je drugi korak koji radi formulator. Završni je rezultat jezičnog kodiranja fonetski plan. On je ulazni podatak za artikulatorku čiji je zadatak da fonetski plan neuralnim naredbama govornim organima pretvori u govorne pokrete i govorni zvuk kao konačan rezultat proizvodnje govora.

Govorna proizvodnja kontrolira se nizom automatiziranih ili svjesnih povratnih sprege (od obavijesne do komunikacijske PS, v. sliku 1) kojima govornik provjerava je li proces realizacije govorne obavijesti u skladu s inicijalnom zamisli konceptualizatora, odnosno kontrolira svoju proizvodnju i ispravlja pogreške. Povratne sprege mogu se klasificirati prema različitim kriterijima. Prema funkcionalnom kriteriju dijele se na: direktivne, korektivne i adaptativne. Direktivna povratna sprege ili

Slika 1: Model govorne proizvodnje (Horga 2008: 160; prilagođeno prema Postma 2000).

zatvorena petlja na neki je način sprega unaprijed (*feed forward*) koja se odvija paralelno s govornim pokretom. Govornik na temelju povratnih informacija o tekućem stanju pokreta može predvidjeti odstupanja od željenog cilja i odmah korigirati pokret prije nego je napravljena pogreška koja bi zahtijevala potpuno reprogramiranje i ponavljanje pokreta. Ta je povratna sprega veoma brza (tek nekoliko desetaka milisekundi). Korektivnom povratnom spregom registriraju se realizirane pogreške

koje zahtijevaju reprogramiranje i ispravljanje. Te su pogreške karakteristične za obavijesnu i jezičnu razinu govorne proizvodnje. Konačno, adaptativnom povratnom spregom kontrolira se usvajanje jezičnih i motoričkih govornih vještina; njome se govor podešava općim uvjetima u komunikacijskom kanalu ili naglim promjenama uvjeta u njemu. BORDEN i HARRIS (1980) povratne sprege u govornoj proizvodnji dijele na intrinzičke ili unutarnje, tj. one prije govornog pokreta, responsivne kojima se kontrolira izvedba pokreta i temelje se prije svega na proprioceptivnim kanalima te izvanjske kojima se kontrolira neposredno izveden motorički pokret. ŠKARIĆ (1991) navodi unutarnju povratnu spregu na razini središnjega živčanog sustava, ekstrauditivnu ili proprioceptijsku, auditivnu i izvanjsku ili društvenu povratnu spregu.

Kratko ćemo opisati dvanaest vrsta povratnih sprege navedenih u modelu govorne proizvodnje (Slika 1).

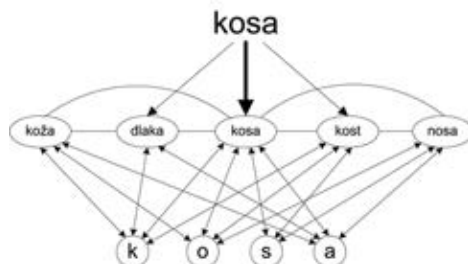
1. Obavijesna povratna sprega. Govornik provjerava je li obavijest oblikovana u preverbalnom obliku upravo ono što je bila njegova namjera, je li obojenost obavijesti adekvatna njegovim stavovima, emocijama i je li komunikacijski primjerena s obzirom na sugovornika i cjelokupnu govornu situaciju uključujući uvjete u komunikacijskom kanalu.
2. Leksička povratna sprega. Govornik kontrolira je li izbor lema iz mentalnog leksikona adekvatan konceptualnoj strukturi preverbalne obavijesti.
3. Morfološka povratna sprega. Govornik provjerava jesu li adekvatno otvoreni i popunjeni morfološki prozori te jesu li u skladu sa sintaktičkom strukturom.
4. Sintaktička povratna sprega. Govornik provjerava jesu li adekvatno otvoreni i popunjeni sintaktički prozori.
5. Fonemska povratna sprega. Govornik kontrolira adekvatnost odabira i redoslijeda fonemskog sastava riječi.
6. Prozodijska povratna sprega. Govornik kontrolira adekvatnost ostvarivanja prozodijskih komponenata tona, intenziteta i trajanja.
7. Fonetsko-vremenska povratna sprega. Fonetski isplanirani izričaj pripremljen je u međumemoriji i njegovi elementi čekaju na ugradnju u vremenski linearni izričaj. Na toj se razini kontrolira redoslijed ugrađivanja pojedinih elemenata i njihove vremenske dimenzije.
8. Motoričko-programska povratna sprega. Govornik kontrolira izbor adekvatnoga motoričkog programa koji će fonemski plan realizirati. Najvjerojatnije se već na toj razini ugrađuju asimilacijska pravila i diskretne jedinice jezične razine dobivaju karakteristike parametrijskih govornih jedinica.
9. Eferentna povratna sprega. Govornik kontrolira adekvatnost motoričkih naredbi.
10. Tjelesno-osjetilna povratna sprega. Različiti senzorički modaliteti (taktilni, kinestetski, vibrotaktilni, toplinski, somastetski) putem direktivnih povratnih sprege kontroliraju preciznost pokreta i njegovu adekvatnost.
11. Slušna povratna sprega. Realiziran govor u govornom zvuku govornik sluša i kontrolira njegovu adekvatnost.

12. Povratna sprega komunikacijskog učinka. Govornik promatra komunikacijski učinak svog govora i na temelju verbalnih ili neverbalnih reakcija sugovornika kontrolira i ako je potrebno, popravlja svoj izričaj.

Na temelju funkcioniranja povratnih sprega govornik može korigirati svoje pogreške, i to: a) ili u času kada su one učinjene na razini planiranja i prije izvedbe, pa su to sakrivena ispravljanja i moguće ih je registirati, b) ili introspekcijskom analizom samoga govornika, c) ili različitim oblicima disfluentnosti koje mogu biti znak angažiranosti govornika na ispravljanju pogrešaka. Ako je pogreška napravljena u izvedbi, onda su i ona i ispravljanje otkriveno i moguće ih je i zabilježiti i registirati.

Mnogostrukost povratnih sprega omogućuje i osigurava efikasnost govorne komunikacije i ako je potrebno, ispravljanje i preciziranje govorne obavijesti. Takav je pristup modeliranju govorne proizvodnje modularan jer su svaka razina i pojedini procesori na svakoj razini zamišljeni kao moduli, gdje svaki modul ima svoj procesorski zadatak i relativno je samostalan u odnosu na druge module.

Druge vrste modela govorne proizvodnje zasnivaju se na teorijama aktivacijskog širenja, gdje se proizvodnja govora prikazuje kao umreženi sustav jedinica različitih razina koje se uključuju u proizvodnju govora ovisno o stupnju njihove aktivacije (STEMBERGER 1985; DELL 1986). Mreža je zamišljena kao niz razina na kojima su jedinice pojedine razine predstavljene kao čvorovi povezani asocijativnim vezama s drugim jedinicama iste razine i ona jedinica koja je maksimalno aktivirana širi svoju aktivaciju na sljedeću razinu (Slika 2). Da bi mehanizam širenja aktivacije učinkovito funkcionirao, mora biti usklađen tako da pravodobno aktivira potrebnu jedinicu i da inhibira druge jedinice te da pravodobno prenese aktivaciju na sljedeću jedinicu i inhibira aktivaciju realizirane jedinice. Pogreške u govornoj proizvodnji tumače se neadekvatnom aktivacijom potrebnih jedinica i neadekvatnom inhibicijom realiziranih jedinica.

Slika 2: Stembergerov interaktivni aktivacijski model (ERDELJAC 2009: 192).

I aktivacijski model na neki je način hijerarhijski i uključuje nekoliko razina aktivacije. Ako je u izričaj potrebno ugraditi leksem *kosa*, on se na toj jezičnoj razini mora aktivirati, i to intenzivnije od drugih leksema koji su s njim povezani različitim asocijacijskim vezama, bilo semantičkim bilo jezičnim. Tako će *kosa* biti aktivirana intenzivnije od drugih mogućih kandidata: *kože*, *dlaka*, *kosti*, *nosa*. Nakon toga

valja se spustiti na razinu fonemskog izbora i adekvatnim intenzitetom i redosljedom aktivirati foneme /k/, /o/, /s/ i /a/. U ovom modelu moguće je zamisliti još jednu razinu razlikovnih obilježja koja konstituira pojedine foneme, pa tako za fonem /k/ valja aktivirati obilježje kompaktno, bezvučan, prekidan i sl. Neadekvatna aktivacija na pojedinoj razini može dovesti do pogreške. Ako se to dogodi na leksičkoj razini, govornik će umjesto *kosa* reći *dlaka*, na fonološkoj će razini umjesto *kosa*, reći *rosa*, a na razini obilježja reći će *gosa*. Dakako, pogreška na jednoj razini povlači za sobom i pogreške na sljedećim razinama te ima utjecaja na konačni rezultat govorne proizvodnje.

2 Govorna (dis)fluentnost

Govornik nastoji proizvesti idealan govor. Međutim, budući da čovjek zbog svoje biološke, psihološke i društvene određenosti nije idealan, on ne može biti ni idealan govornik. Jedna od manifestacija te činjenice jesu disfluentnosti u govoru. Disfluentnosti su prekidi glatkog govora koji ništa ne pridonose obavijesnom sadržaju izričaja u odnosu na njegovu planiranu informativnost. One međutim nose drugačiju vrstu informacije. Naime, one ukazuju na poteškoće koje govornik ima u govornoj proizvodnji, pa se iz njih mogu iščitavati informacije o govornoj vještini govornika ili o njegovu trenutačnom intelektualnom ili emocionalnom statusu. Budući da je proizvodnja govora vremenski kontinuiran proces (HORGA 2008), može se pretpostaviti da govornik raspoređuje vrijeme tako da se izmjenjuju vremenski odsječci u kojima on planira konceptualnu (obavijesnu), jezičnu i izgovornu strukturu željenog iskaza s odsječcima realizacije planiranoga. Stoga je oblikovanje obavijesti zapravo proces njezina kontinuiranog građenja. Kao što smo vidjeli na slici 1, govornik nizom povratnih sprega kontinuirano nadzire svoju proizvodnju i ispravlja eventualne pogreške koje su u tako složenom procesu lako moguće (HORGA 2008). Prema tome, poteškoće se mogu pojaviti tijekom jednog i drugog procesa. Kako govornik mora efikasno rasporediti svoju pažnju i kontrolu između planiranja i izvedbe, poteškoće mogu nastati i zbog neusklađenosti tih dviju komponenata.

Fluentnost je gladak govor oslobođen nepotrebnih prekida. FILMORE (1979) navodi četiri karakteristike fluentnosti. Prva se odnosi na fluentnog govornika – to je osoba koja može dugo govoriti s malo stanki i zastajkivanja. Druga se karakteristika odnosi na fluentni govor – on je koherentan, argumentativan i semantički bogat. Kao treću karakteristiku navodi mogućnost govornika da govori u velikom rasponu konteksta i tema te kao četvrtu da je njegov govor kreativan i imaginativan. Manifestno i opisno ŠKARIĆ (1984: 15) je odredio fluentnost na ovaj način: «neki govornici mogu glatko, bez zastajkivanja, pogrešaka i popravljavanja izvoditi govorne vratolomije dugih izričaja složene jezične i izgovorne strukture, dok se drugi spotiču već pri izgovaranju jednostavnih kratkih govornih nizova».

Sa stajališta govorne proizvodnje fluentnost možemo definirati s obzirom na dvije osnovne vrste modela kojima se govorna proizvodnja tumači. S modularnog stajališta fluentni se govor definira kao govor prirodnog tempa bez oklijevanja, za-

stajkivanja, ponavljanja, ispravljanja, poštapalica te punih i praznih stanki procesiranja, primjeren informacijskom i komunikacijskom opterećenju izričaja, što sve pretpostavlja učinkovito i usklađeno funkcioniranje svih razina govorne proizvodnje. Prema modelu aktivacijskog širenja fluentni govor pretpostavlja pravovremenu i intenzitetki adekvatnu aktivaciju aktualnih i budućih jedinica govorne proizvodnje; isto tako pravovremenu i adekvatnu deaktivaciju upotrijebljenih jedinica te inhibiciju nepotrebnih jedinica govorne proizvodnje.

Proučavanja govorne (dis)fluentnosti za lingvistiku su zanimljiva zbog nekoliko razloga. Ona ukazuju na razlike između korektno oblikovanih izričaja u skladu s pravilima nekog jezičnog sustava koje bi proizveo idealan govornik i stvarno proizvedenih izričaja u živoj govornoj komunikaciji. Kroz to se otkrivaju mehanizmi govorne proizvodnje i organizacija jezičnih, pa i drugih kognitivnih znanja u mentalnom sklopu govornika. Ona su također zanimljiva jer otkrivaju mentalno, intelektualno i emocionalno stanje govornika i mogu biti regulatori razgovornog tijeka. Konačno proučavanje disfluentnosti zanimljivo je i sa stajališta govorne komunikacije s računalom i strojnog prevođenja govora jer se postavlja pitanje kako računalo interpretira nesavršen govor opterećen disfluentnostima.

Osvrnimo se na neka od dosadašnjih istraživanja govorne (dis)fluentnosti. Ona se kreću u traženju odgovora na dva pitanja. Jedno je pitanje jesu li disfluentnosti samo znakovi poteškoća neidealnog govornika u jezičnoj proizvodnji ili one nose i druge obavijesti. Drugo je pitanje uvjeta u kojima se govornici razlikuju po stupnju disfluentnosti svoga govora.

Što se učestalosti odnosno broja disfluentnosti tiče, FOX TREE (1995) navodi da je ona, ako se izuzmu prazne stanke, 6 riječi na 100 riječi. HORGA (1994) je ustanovio da se u govoru u elektroničkim medijima (formalnom – prvi program HTV i neformalnom – lokalni radijski program) disfluentnosti pojavljuju svakih 8 sekundi u formalnom, odnosno svakih 7 sekundi u neformalnom mediju. Različita su istraživanja pokazala da je učestalost disfluentnosti veća kada je informacijsko opterećenje izričaja složenije. Tako će se disfluentnosti češće pojavljivati u dužim izričajima i na početku izričaja (OVIATT 1995, SHRIBERG 1996) ili na početku diskursnog odlomka (HORGA 1996). Pod isti se nazivnik mogu staviti i podaci da govornici kada govore o raznolikim temama koje omogućuju različit varijabilitet u formuliranju izričaja, ostvaruju različitu učestalost nefomenatiziranih segmenata. Najveća je onda kada govore o humanističkim temama, manja kada govore o društvenim, a najmanja kada je riječ o prirodnoznastvenim temama. (SCHACHTER et al. 1994).

Jedna je od funkcija disfluentnosti regulacija komunikacijskog procesa koja može pomoći sugovornicima bolje uskladiti komunikacijski proces. Ona također ukazuje na želju govornika da zadrži riječ i/ili potiče slušatelja da pomogne govorniku u izgradnji izričaja ako je ovaj zastao. Disfluentnosti mogu ukazivati na stupanj sigurnosti govornika u odgovoru na pitanje. Istraživanja su pokazala da i medij u kojem se odvija govor može utjecati na učestalost disfluentnosti, pa tako govornici u telefonskom razgovoru rade više disfluentnosti nego u razgovoru oči u oči. Broj disfluentnosti povećava se također ako govornici nemaju mogućnosti gestikuliranja. OVIATT (1995) je pokazala da je učestalost disfluentnosti u razgovoru veća nego u monološ-

kom govoru (5.50 do 8.83 na 100 riječi u razgovoru u odnosu na 3.60 u monološkom govoru). Taj se broj smanjuje ako se govornik obraća stroju, npr. računalu; tada je naime broj disfluentnosti svega 0.78 do 1.87 na 100 riječi.

Prisnost između sugovornika također može biti čimbenik koji utječe na učestalost disfluentnosti. Razgovor s nepoznatom osobom opterećen je stanovitim stupnjem anksioznosti, pa to može biti razlog većeg broja disfluentnosti (MAHL 1987). S druge strane u razgovoru s poznatom osobom može se pojaviti veći broj disfluentnosti koje imaju funkciju reguliranja komunikacijskog procesa. Istraživanje BORTFELDA et al. (2001) nije potvrdilo te postavke.

Nadalje, većina istraživanja pokazala je da stariji ispitanici proizvode više disfluentnosti nego mlađi osobito zbog prizivanja riječi iako je sintaktička struktura njihovih izričaja složenija nego u mlađih govornika. Što se spolne razlike tiče, SCHIBERG (1996) je pokazala da muškarci upotrebljavaju više nefonematiziranih segmenata nego žene iako se u učestalosti drugih vrsta disfluentnosti ne razlikuju. BORTFEL et al. (2001) opet nisu potvrdili tu razliku.

OOMEN i POSTMA (2001) promatrali su na koji se način u proizvodnji govora ponašaju govornici kada su pod vremenskim pritiskom i kada moraju ubrzati tempo govora. Ispitivanje je pokazalo da se u tom slučaju povećava broj pogrešaka na razini formulatora, što je u skladu s općim principom da se uz povećanje brzine smanjuje točnost i pravilnost na raznim razinama govorne proizvodnje. Također se povećava broj ispravljanja pogrešaka, kao i broj ponavljanja, dok broj punih stanki ostaje približno jednak. No, zanimljivo je da je i ispravljanje pogrešaka brže, i to što se tiče vremena i što se tiče broja slogova nakon kojeg se pogreška ispravlja, pa to ukazuje na sposobnost «monitora» da još u predartikulacijskoj fazi govorne proizvodnje otkrije pogrešku.

Na korpusu engleskog jezika CLARK i FOX TREE (2002) promatrali su uporabu punih stanki (nefonematiziranih segmenata) *uh* i *um*. Prihvaćajući stajalište da govornici oblikuju informacije simultano kroz dva kanala – jedan glavni, primarni koji se odnosi na temu diskursa i drugi kolateralni, sekundarni koji se odnosi na samu izvedbu, njezinu vremensku organizaciju, oklijevanja, pogreške, preoblikovanja, iskazivanje namjere govoriti i sl. U tu skupinu kolateralnih znakova spadaju i *uh* i *um* (u britanskoj ortografiji za razliku od američke obično pisani *er* i *um*) koji se najčešće povezuju s problemima planiranja u govornoj proizvodnji. Na temelju analize fonoloških, morfoloških, sintaktičkih i pragmatičkih karakteristika uporabe ovih segmenata autori zaključuju da su oni čestice i da se mogu interpretirati kao svaka druga leksička jedinica u jeziku. Nadalje, zaključuju da govornici proizvode *uh* i *um* kao i druge riječi kojima komentiraju svoju govornu izvedbu, tako da *uh* znači da ono što slijedi bit će kratko, manje odlaganje, a kad upotrijebe *um* znači da slijedi dulje odlaganje nečega što je važnije.

BRENNAN i SCHOBEL (2001) postavili su pitanje na koji se način slušatelji nose s disfluentnim govorom jer on kontinuirano pred slušatelja postavlja probleme razumijevanja obavijesti koju nosi. U nekoliko eksperimenata u kojima se promatrala brzina i točnost odgovora slušatelja na disfluentan i fluentan govor pokazali su da su reakcije bile bolje (brže, točnije) na disfluentan govor. To su protumačili sposobnošću slušatelja da u fonetskom obliku disfluentnosti anticipiraju ono što slijedi u govornom

nizu. HORG A I POŽGAJ HADŽI (2005) promatrali su na koji način slušatelji iz spontanog govora izvlače relevantne obavijesti, odbacuju disfluentnosti i pretvaraju ga u svojoj percepciji u jezično korektan oblik.

Na današnjem stupnju razvoja govorne tehnologije pitanje prepoznavanja čitanog teksta relativno je dobro riješeno. Međutim, prepoznavanje spontanog govora mnogo je problematičnije, pa je to goruća tema automatskog prepoznavanja govora bilo da se radi o telefonskim uslugama, transkribiranju televizijskih emisija ili sastanaka i sl. Jedan od razloga teškoća jesu disfluentnosti kojima se prekida prirodni rečenični niz, pa se tako npr. kod prekida riječi stvaraju jedinice koje sliče riječima, ali nisu predstavljene u sustavu koji prepoznaje govor. Tako je broj pogrešno prepoznatih riječi za diktirani govor 5%, za televizijske vijesti 15% a za sastanke 40%. STOUTEN et al. (2006) su u procesor za prepoznavanje spontanog govora ugradili podatke o pojavljivanju punih stanki, ponavljanju riječi i ponovnom započinjanju rečenica kao elemenata disfluentnosti iz govornih korpusa za engleski i holandski jezik i dobili stanovito poboljšanje u automatskom prepoznavanju govora.

3 Istraživanje fluentnosti u radijskom govoru

3.1 Cilj, hipoteza i metoda

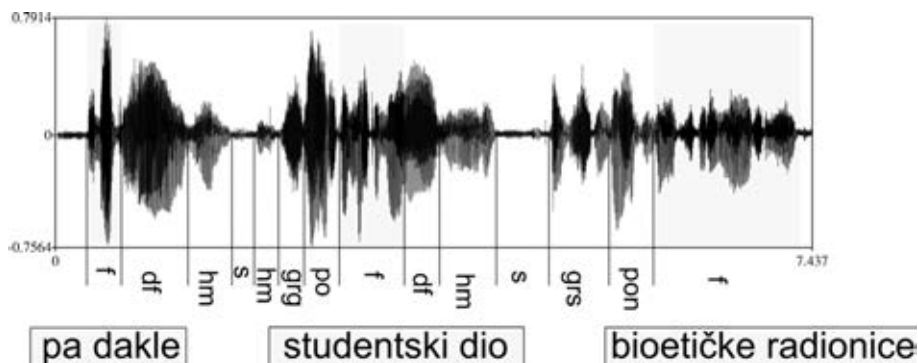
U ovom je istraživanju postavljeno pitanje razlikuje li se fluentnost govora u javnim i komercijalnim medijima s obzirom na činjencu da su različitog stupnja formalnosti, odnosno spontanosti. Pretpostavlja se da će stupanj formalnosti/ležernosti emisija djelovati na stupanj kontrole govorne proizvodnje, a time i na učestalost, trajanje i strukturu disfluentnosti.

Analiziran je govor 5 govornika (4 muškarca i 1 žena) u svakom od medija (ukupno 10 govornika) iz razgovornih emisija (intervjua) Prvog programa Radio Zagreba kao ispitanika koje predstavljaju javni medij i Studentskog radija kao predstavnika komercijalnih medija. Analiziran je govor samo gostiju emisija, a ne voditelja. Govorni su uzorak činile po 2 minute govora svakoga ispitanika, odnosno po 10 minuta govora za svaki medij. Na Prvom su programu teme emisija bile: izbori, održavanje cesta, književnost, a na Studentskom radiju: plaćanje studija, skup o bioetici, izbori za studentski zbor, direktna demokracija, izbor studija. Govorni uzorak Prvog programa radio Zagreba nazvan je formalnim, a uzorak Studentskog radija neformalnim. Govorni je uzorak transkribiran tako da je dvoje fonetičara označilo ona mjesta koja su procijenili kao disfluentnosti. Transkribiranje je učinjeno u programu za akustičku analizu govora, što je omogućilo višestruko preslušavanje onih mjesta u govoru za koja procjenjivači nisu mogli odmah odrediti radi li se o disfluentnosti ili ne. Izdvojene su ove disfluentnosti:

- nefonematizirani segment (*Pa tako i ove godine smo hm napravili velike investicije...*)
- prazna stanka (... na toj razini || je trebalo...)
- poštapalica (...došla **ovaj** na jedan razgovor i **ovaj** nakon toga zaista dobila posao...)

- duljenje glasnika: početnog, medijalnog ili završnog (...*najkasnije do predaje: svake izborne liste: Državnom izbornom povjerenstvu...*)
- ponavljanje (*i nisu, nisu previše nisu previše prigovarali...*)
- pogrešan glasnik (...*najčešće se n to namirenje vrši...*)
- pogrešna riječ (...*dakle ja bi prvo imala išla uzet knjige...*)
- pogrešna sintagma (*Zato mi nije teško prilagoditi se. Selili smo || Krenula sam u prvi razred...*) ...
- složene disfluentnosti (...*školu nisam baš volila ali ovaj hm jako sam volila ležat u krevetu i čitat...*)
- izdah
- udah.

Pomoću transkribiranoga teksta u programu CoolEditu mjerili smo trajanje fluentnih i disfluentnih dijelova govora, što prikazuje Slika 3.

Slika 3: Primjer mjerjenja trajanja disfluentnosti.

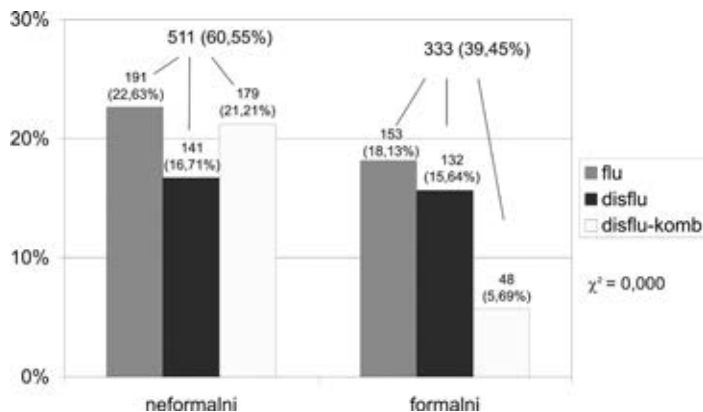
Legenda: f – fluentni dio izričaja, df – duljenje glasnika, hm – puna stanka, grg – greška, po – poštapalica, pon – ponavljanje, s – stanka, grs – greška sintagme.

Nakon toga izračunata je osnovna statistika, a značajnosti razlika između pojedinih mjera provjerene su t-testom i Hi-kvadrat testom.

4 Rezultati i rasprava

4.1 Broj disfluentnosti

Fluentnost u ova dva medija uspoređena je na nekoliko razina: broj, trajanje i struktura (dis)fluentnosti. Najprije je uspoređen broj disfluentnih i fluentnih odsječaka u formalnom i neformalnom govornom uzorku. Rezultati su prikazani na grafikonu 1.

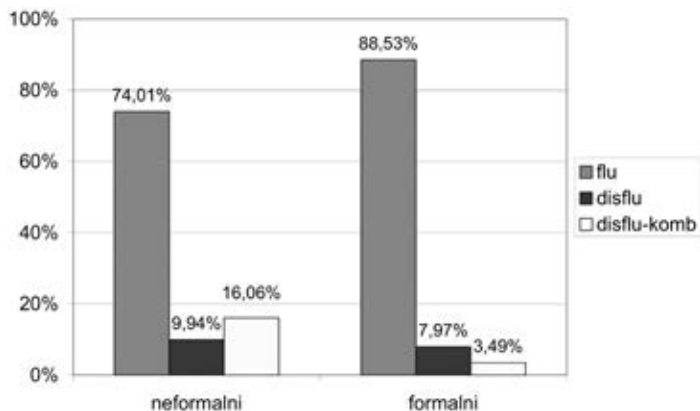

Grafikon 1: Broj disfluentnih i fluentnih odsječaka u formalnom i neformalnom govornom uzorku.

Budući da su oba govorna uzorka, formalni i neformalni, jednako trajala (10 minuta) moguće ih je usporediti s obzirom na učestalost prekidanja govora različitim oblicima disfluentnosti. Ova je analiza pokazala da je ukupan broj odsječaka (fluentnih i disfluentnih) u neformalnom uzorku statistički značajno ($\chi^2 = 0,00$) veći (60,55% naprama 39,45%) nego u formalnom, tj. fluentni se odsječci češće prekidaju različitim oblicima disfluentnosti. Toj razlici osobito pridonosi veći broj kombiniranih disfluentnosti u neformalnom govoru (21,21% naprama 5,69%), a nešto manji broj fluentnih dijelova (22,63% naprama 18,13%) i drugih oblika disfluentnosti (16,71% naprama 15,64%).

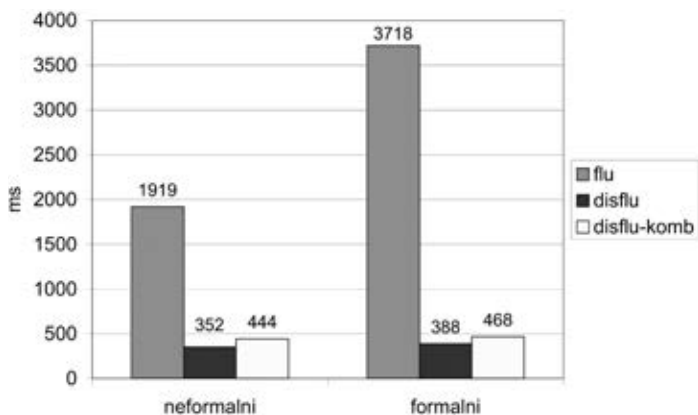
4.2 Trajanje fluentnih i disfluentnih dijelova uzoraka

Na grafikonu 2 prikazan je postotak trajanja fluentnih i disfluentnih dijelova govornih uzoraka. U neformalnom uzorku od ukupnog vremena govornici su trošili 26% vremena na disfluentne dijelove govora dok su fluentni dijelovi činili 74% vremena. U formalnom uzorku taj je omjer bio 11,5% naprama 88,5%. I ovdje se vidi da je od ukupnog duljeg trajanja disfluentnih dijelova govora u neformalnom uzorku i njihova struktura različita, tj. da u neformalnom uzorku kombinirane disfluentnosti opet zauzimaju značajno veći postotak vremena 16,06% naprama 3,49% u odnosu na formalni uzorak, dok je razlika u jednostavnim disfluentnostima znatno manja i iznosi 9,94% naprama 7,97%.

Grafikon 2: Postotak trajanja fluentnih i disfluentnih dijelova govora u formalnom i neformalnom uzorku.

Razlika je između formalnog i neformalnog uzorka ne samo u tome koliko se vremena troši na fluentne i disfluentne dijelove govora nego i u prosječnom trajanju pojedinih dijelova. Rezultati su prikazani na grafikonu 3. Tako u formalnom uzorku fluentni dijelovi prosječno traju 3718 ms, a u neformalnom svega 1919 ms. I t-test je pokazao da je ta razlika statistički značajna ($p = 0,00$). Međutim, prosječno trajanje nefluentnih dijelova, kako jednostavnih tako i složenih, ne razlikuje se prema rezultatima t-testa statistički značajno ($p = 0,34$ za jednostavne i $p = 0,51$ za kombinirane disfluentnosti), iako je ono nešto dulje u formalnom govoru 352 ms naprama 388 ms za jednostavne i 444 ms naprama 468 ms u odnosu na neformalni govor (Tablica 1). Drugim riječima govornici u formalnom uzorku učinkovitije koriste vrijeme u kojem zastajkuju i nakon toga uspijevaju procesirati dulje segmente fluentnog govora.

Grafikon 3: Prosječno trajanje fluentnih i nefluentnih dijelova govora u formalnom i neformalnom uzorku.

	flu	disflu	disflu-komb
neformalni	1919	352	444
formalni	3718	388	468
p	0,00	0,34	0,51

Tablica 1: Prosječno trajanje fluentnih i nefluentnih dijelova govora u formalnom i neformalnom uzorku i rezultati t-testa (p).

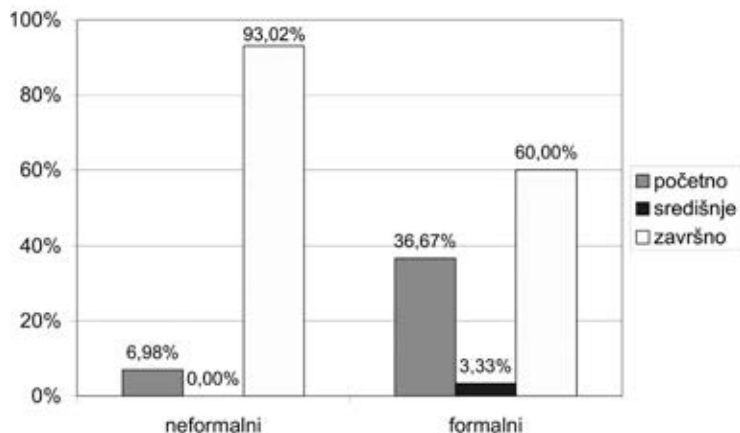
4.3 Struktura disfluentnosti promatranih uzoraka

Struktura disfluentnosti u promatranim uzorcima prikazana je u tablici 2. Dva se uzorka statistički značajno razlikuju na razini $p < 0,00$. Toj razlici najviše pridonosi relativno češća uporaba praznih stanki i poštapalica u neformalnom uzorku nego u formalnom, kao i nešto češća uporaba nefonematiziranog segmenta i glasovnog duljenja te pogrešnog izbora riječi i sintagmi u formalnom uzorku nego u neformalnom. Pogrešan izbor riječi i sintagmi u formalnom uzorku upravo je izraz veće kontrole govorne proizvodnje i traženja preciznoga izraza na konceptualnoj razini.

	NEFORMALNI		FORMALNI	
	broj	postotak	broj	postotak
nefonematizirani segment	112	35,11%	76	42,22%
prazna stanica	93	29,15%	30	16,67%
poštapalica	31	9,72%	5	2,78%
duljenje glasnika	43	13,48%	30	16,67%
ponavljanje	24	7,52%	14	7,78%
pogreška glasnika	4	1,25%	4	2,22%
pogreška riječi	6	1,88%	9	5,00%
pogreška sintagme	5	1,57%	8	4,44%
izdah	1	0,31%	2	1,11%
udah	0	0,00%	2	1,11%

Tablica 2: Struktura disfluentnosti promatranih uzoraka.

Promatrana je i razlika u strukturi duljenja glasovnih segmenata (grafikon 4 i tablica 3) te je ustanovljeno da i tu postoji statistički značajna razlika ($p < 0,00$). Iako govornici u oba uzorka češće dulje finalni nego inicijalni glasnik, govornici u neformalnom uzorku to čine u omjeru 93,02% naprama 6,98%, a govornici u formalnom uzorku u omjeru 60,00% naprama 36,7%. Medijalni se glasnik dulji vrlo rijetko, i to samo u formalnom uzorku u postotku od 3,33%.

Grafikon 4: Struktura duljenja glasovnih segmenata u formalnom i neformalnom uzorku.

	NEFORMALNI		FORMALNI	
	broj	postotak	broj	postotak
završno	40	93,02%	18	60,00%
središnje	0	0,00%	1	3,33%
početno	3	6,98%	11	36,67%
ukupno	43	100,00%	30	100,00%

Tablica 3: Struktura duljenja glasovnih segmenata u formalnom i neformalnom uzorku.

Kao što vidimo iz tablice 3, od ukupno 73 duljenja glasnika u oba uzorka disfluentnost se više dulji u neformalnom stilu (43 duljenja ili 58,90%) nego u formalnom stilu (30 duljenja ili 41,10%).

5. Zaključak

Može se zaključiti da se formalni i neformalni radijski medij razlikuju ne samo po broju disfluentnosti i trajanju fluentnih i disfluentnih dijelova, već i po strukturi disfluentnosti. U javnom (formalnom) mediju od govornika se, zbog njegove veće profesionalnosti, očekuje veći stupanj pripremljenosti u smislu poznavanja materije o kojoj govori, kao i vjerojatnost da je o toj temi već govorio u raznim prigodama. S druge strane, zbog karaktera samog medija, također se očekuje veći stupanj kontrole govora, a time i njegove formalnosti. Sve to vodi prema manjem broju disfluentnosti u govoru javnog medija. Obrnuta je situacija u neformalnom govoru komercijalnog radija, gdje se može očekivati manji stupanj profesionalne vrsnosti govornika i blaže zahtjeve samog medija. Mjere (dis)fluentnosti koje su primijenjene u ovom istraži-

vanju potvrdile su da postoje značajne razlike između govora u dvama promatranim radijskim programima. Može se pretpostaviti da su one uzrokovane različitim zahtjevima za formalnošću govora u tim dvama radijskim medijima, a time i različitim stupnjem njegove kontroliranosti. Zato se difluentnosti u neformalnom govoru pojavljuju češće nego u formalnom.

Disfluentni prekidi govora pokazuju koliko je proces njegove proizvodnje složen. Valja uzeti u obzir i činjenicu da su to samo izvanjski, površinski prekidi govora i da osim njih nedvojbeno postoje sakrivena unutrašnja lutanja, traženja i nalaženja rješenja koja govornik uspijeva riješiti prije nego izvede i realizira određeni pogrešno planirani izričaj.

Daljnja će se istraživanja razvojem tehnike mozgovnog oslikavanja usmjeravati prema što detaljnijem otkrivanju neurolingvističkih mehanizama koji su u podlozi disfluentnosti i govornih pogrešaka u proizvodnji govora. Međutim, ostaje otvoren prostor i za bihevioralna istraživanja disfluentnosti i njihova odnosa s proizvodnjom govora u različitim kontekstualnim uvjetima i s obzirom na različite karakteristike govornika.

IZVORI I LITERATURA

- Gloria J. BORDEN i Kathrin S. HARRIS, 1980: *Speech science premier*. London: Williams & Wilkins.
- Heather BORTFELD et al., 2001: Disfluency rates in conversation: Effects of age, relationship, topic, role, and gender. *Language and speech* 44/2. 123–147.
- Susan E. BERNANI i Michael F. SCHOEBER, 2001: How listeners compensate for disfluencies in spontaneous speech. *Journal of memory and language* 44. 274–296.
- Herbert H. CLARK i Jean E. FOX TREE, 2002: Usinh *uh* and *um* in spontaneous speaking. *Cognition* 84/1. 73–111.
- Garry S. DELL, 1986: A spreading activation theory of retrieval in sentence production. *Psychological review* 93. 383–321.
- Vlasta ERDELJAC, 2009: *Mentalni leksikon: modeli i činjenice*. Zagreb: Ibis.
- Charles J. FILLMORE, 1979: On fluency. Charles J. Fillmore: *Individual differences in language ability and language behavior*. New York: Academic Press Inc. 85–102.
- Jean E. FOX TREE, 1995: The effects of false starts and repetitions on the processing of subsequent words in spontaneous speech. *Journal of memory and language* 34. 709–738.
- Merrill F. GARRET, 1976: Syntactic processes in sentence production. *New approaches to language mechanisms*. Ur. R. J. Wales, W. Edward. Amsterdam: North Holland. 231–256.
- Herbert Paul GRICE, 1975. Logic and conversation. *Syntax and semantics* 3. Ur. P. Cole, J. L. Morgan. New York: Seminar Press. 113–128.

- Damir HORGA, 1994: Tečnost govora u elektroničkim medijima. *Govor* 12/2. 15–22.
- , 1996: *Obrada fonetskih obavijesti*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- , 2008. Repetitions in interrupted speech production. *Beszédkutatás 2008: Sokszerű Beszédtudomány*. Ur. M. Gósy. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Damir HORGA i Vesna POŽGAJ HADŽI 2005. Slušateljeva redakcija govornika. *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike*. Ur. J. Granić. Zagreb; Split: HDPL. 301–310.
- Jeri J. JAEGER, 2005: *Kids' slips: What young children's slips of the tongue reveal about language development*. Mahwah; New York: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Williem J. M. LEVELT, 1995: *Speaking: from intention to articulation*. Cambridge; Massachusetts; London: MIT Press.
- Williem J. M. LEVELT et al., 1999: A theory of lexical access and speech production. *Behavioral and brain science* 22. 1–75.
- George F. MAHL, 1987: *Exploration in nonverbal and vocal behavior*. Hillsdale; New York: Lawrence Erlbaum Associates.
- Claudy C. E. OOMEN i Albert POSTMA, 2001: Effects of time pressure on mechanisms of speech production and self-monitoring. *Journal of psycholinguistic research* 30/2. 163–183.
- Sharon OVIATT, 1995: Predicting spoken disfluencies during human computer interaction. *Computer speech and language* 9. 19–35.
- Albert POSTMA, 2000: Detection of errors during speech production: review of speech monitoring models. *Cognition* 77. 97–131.
- Stanley SCHACHTER et al., 1994: The vocabularies of acadenia. *Psychological science* 5. 37–41.
- John. R. SEARLE, 1969: *Speech acts*. London: Cambridge University Press.
- Elizabeth SHRIBERG, 1996: Disfluencies in Switchboard. *International conference on spoken language processing (OCSLP '96)*. Addendum, 11–14. Philadelphia, PA, 3–6 October.
- Joseph P. STEMBERGER, 1985. An interactive activation model of language production. *Progress in the psychology of language*. Ur. A. W. Ellis. London: Erlbaum. 143–186.
- Frederic STOUTEN et al., 2006: Coping with disfluencies in spontaneous speech recognition: Acoustic detection and linguistic context manipulation. *Speech communication* 48. 1590–1606.
- Ivo ŠKARIĆ, 1984. Mjerenje govora. *Izbor i priprema kandidata za novinare, spikere i voditelje*. Ur. M. Meštrović. Zagreb: Televizija Zagreb. 12–30.
- , 1991. Fonetika hrvatskoga književnog jezika. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Ur. R. Katičić. Zagreb: HAZU, Globus, Nakladni zavod.

SUMMARY

Speech production, from communicative intent to speech sound, is a hierarchically organized process of transformation in which information moves from one level to the next, switching codes and/or material form of signal, which is specific to a certain degree. The complexity of speech production is explained by various models: Jaeger's (2005) Model of Representational and Processor Components, Levelt's (1989) Modular Model and Stemberg's (1985) Interactive Activation Model. Twelve types of feedback in speech production model are described: informative, lexical, morphological, syntactic, phonemic, prosodic, phonetic-temporal, motor-programming, efferent, bodily-sensory, auditory, and communicative effect feedback. Using these types of feedback, the speaker continually monitors his/her speech production and corrects the potential errors, which are likely to occur in such a complex process. When not all levels of speech production work efficiently and in harmony, interruptions in speech, i.e. dysfluencies, occur. They can indicate difficulties that the non-ideal speaker has in speech production, but they can also provide other information. Following a review of (dys)fluency studies by various authors, we present the results of our research of fluency in radio speech. Based on a 10-minute sample of 10 speakers from talk shows (5 in public media shows and 5 in commercial media shows), we analyze types of dysfluencies and their distribution and look at how the type of show affects the occurrence of dysfluency. (Dys)fluency is contrasted on several levels: the number and length of dysfluent and fluent segments in formal and informal speech and the structure of dysfluency in the observed samples (unfilled pauses, non-phonemic segment, lengthening of sounds, repetition, correction, bywords, etc.). The results show that formal and informal radio media differ not only in the number of dysfluencies and the length of fluent and dysfluent segments, but also in the structure of dysfluency. Dysfluency is less present in public speech media because of the character of the media, greater speech control and better preparedness, and it is more present in informal speech. The results also point to the complexity of speech production and call for further (dys)fluency research.

UDK 811.163.3'34

Бранислав Геразов, Зоран Ивановски

Институт за електроника, Факултет за електротехника и информациски технологии, Универзитет Св. Кирил и Методиј, Скопје, Р Македонија
Веселинка Лаброска

Институт за македонски јазик Крсте Мисирков, Скопје, Р Македонија

МОДЕЛИРАЊЕ НА ИНТОНАЦИСКАТА СТРУКТУРА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК НА НИВО НА ИНТОНАЦИСКИ ФРАЗИ

Во овој реферат се изложени резултати добиени од анализа на интонацијата во македонскиот јазик на ниво на интонациски целини (ИЦ). Во анализата беа екстрахирани и нормализирани кривите на основниот хармоник кои беа групирани по основа на полот на говорникот и типот на ИЦ. Овие вектори послужија за генерирање на 8 линеарно-сегментни модели на интонацијата на македонскиот јазик на ниво на ИЦ.

Клучни зборови: интонација, модел, интонациска фраза, македонски, синтеза на говор

The paper presents the results obtained from the analysis of intonation patterns at the level of intonation phrases (IPs) in the Macedonian language. In the analysis, pitch contours were extracted and normalized and then grouped according to the speakers' genders and IP type. For each group, vectors for the average normalized pitch and upper and lower bounds of its range were generated. These vectors were used to create 8 distinct linear-segment models of intonation patterns in Macedonian at the level of IPs.

Keywords: intonation, model, intonation phrase, Macedonian, speech synthesis

Кратка содржина – Прозодијата, која во себе ги вклучува интонацијата, интензитетот, акцентот и ритамот, претставува една од најважните карактеристики на човековиот говор. Преку неа се врши пренос на дополнителна информација за дискурсот: неговата функција (разликуваме расказни, прашални, извични реченици), важноста на одредени негови делови (нагласување на одредени значајни зборови), како и чувствата и ставот на говорникот (среќа, изненадување, сомнеж итн.). Поради неможноста комплетно да се запише, прозодијата и информацијата која таа ја пренесува е една од суштинските разлики кои го двојат говорениот од пишаниот јазик. Уште повеќе, таа е до толку вткаена во говорениот јазик, што истиот во недостиг на соодветна прозодија станува сосема неприроден и тежок за следење. Затоа во системите за синтеза на говор од текст (ГОТ), алгоритмите за генерирање на природна интонација во синтетизираниот говор се од големо значење. За да се направи висококвалитетен модул за генерирање на прозодија во ГОТ системите потребно е да се изработи модел на прозодиската структура на јазикот за кој се наменети.

Во трудов се презентирани резултатите на анализата на македонската интонација на ниво на интонациска целина. Фокусот на анализата беа просечните интонациски контури за различните типови на интонациски целини кои се поврзани со употребената интерпункција: почетни, средишни и завршни ИЦ на расказни реченици, прашални ИЦ и извични ИЦ. За целите на анализата беше подготвена база на снимен говорен материјал кој во својата конечна верзија броеше вкупно 255 ИЦ со вкупно времетраење од 9 min и 34 s, изговорени од 7 говорници од кои 5 спикери во Македонското радио.

За квантитативен опис на интонациските трендови беа издвоени вектори на движењата на основниот хармоник f_0 од аудио материјалот. Издвоените вектори на f_0 беа нормализирани и потоа групирани по пол и по тип на ИЦ. За овие групи беа изработени здружени граfiци и беа пресметани вектори на просечната нормализирана f_0 и горната и долната граница на нејзиното движење. Пресметаните вектори беа искористени за генерирање на 6 линеарно-сегментни модели за трите основни типови ИЦ: расказни завршни, прашални и извични ИЦ, за двата пола на говорници. Дополнителни два модели за почетните односно средишните ИЦ беа изработени за двата пола на говорници со адаптација на моделите за завршни ИЦ.

Генерираните линеарно-сегментни модели послужија како основа на алгоритмот за автоматско генерирање на интонациски контури за системот за вештачка синтеза на говор од текст »Зборувај македонски«. Се надеваме дека презентираниите резултати ќе бидат од интерес и за македонската лингвистичка наука.

1 Вовед

Прозодијата, која во себе ги вклучува интонацијата, интензитетот, акцентот и ритмот, претставува една од најважните карактеристики на човековиот говор. Преку неа се врши пренос на дополнителна информација за дискурсот: неговата функција (разликуваме расказни, прашални, извични реченици), важноста на одредени негови делови (нагласување на одредени значајни зборови), како и чувствата и ставот на говорникот (среќа, изненадување, сомнеж итн.), (JURAFSKY 2008, CAMPBELL 2005, O'SHAUGHNESSY 2007, ВИЛВАЈКИЌ 2005). Поради неможноста комплетно да се запише, прозодијата и информацијата која таа ја пренесува е една од суштинските разлики кои го двојат говорениот од пишаниот јазик. Уште повеќе, таа е до толку вткаена во говорениот јазик, што истиот во недостиг на соодветна прозодија станува сосема неприроден и тежок за следење. Затоа во системите за синтеза на говор од текст (ГОТ), алгоритмите за генерирање на природна интонација во синтетизирианиот говор се од големо значење, (DUTOIT 1997). Ова е особено точно во врвните ГОТ системи денес, кои се стремат не само да звучат природно туку и да покажат чувства, (TATHAM 2005, PITRELLI 2006, BULUT 2002), поради што генерирањето на природна прозодија останува да биде една од најгорливите теми за истражување во оваа област, (TAYLOR 2009).

За да се направи висококвалитетен модул за генерирање на прозодија во ГОТ системите потребно е да се изработи модел на прозодиската структура на јазикот за кој се наменети. Притоа, не постои општо-прифатен консензус во научната јавност за опишување на кој било нејзин аспект. Постои низа на теории и модели за таа цел, повеќето од нив фокусирани само на интонацијата. Автосегментно-метричката (анг. *Autosegmental-Metrical* – АМ) школа е автор на можеби најпознатиот ToBI (анг. *Tone and Break Indices*) модел (PIERREHUMBERT 1980, SILVERMAN 1992), кој ја опишува интонацијата употребувајќи апстрактни ознаки од типот на високи (H) и ниски (L) тонови. Познатиот модел на Фуцисаки, базиран на моделирање на физиолошките механизми за генерирање на прозодијата, нуди математички апарат за моделирање на интонациските криви со голема точност, (FUJISAKI 1984). Конечно, Тилт моделот, развиен за чисто инженерски цели, ја опишува интонацијата преку низа од настани, од кои секој е опишан од група на континуирани параметри, (TAYLOR 2000).

Постојат голем број на варијации и адаптации на овие модели за целите на одреден јазик; најмногу за ToBI моделот. Некои од попознатите се J_ToBI за јапонскиот, (VENDITTI 1997), GToBI за германскиот, ToDI за холандскиот, Sp-ToBI за шпанскиот, дури и SCToBI за српско-хрватскиот јазик. Една од варијациите на моделот на Фуцисаки е моделот на Миксдорф-Фуцисаки за интонацијата на германскиот јазик (анг. *Mixdorff-Fujisaki model of German Intonation* – MFGI), (MIXDORFF 1998).

Новите генерации на прозодиски модели, како Stem-ML (анг. *Soft TEMplate Mark-up Language*) моделот, нудат зголемена прецизност во репродукција на движењата на интонацијата, како и поддршка за повеќе јазици, (KOCHANSKI 2003). Stem-ML моделот дозволува генерирање на прозодија во текстови кои се мешавина од повеќе јазици, на пример кинески текст во кој се содржани англиски имиња, што е особено привлечно за светските ГОТ системи. Моделот исто така нуди внесување на варијации во интонацијата за различни видови на дискурс, емоции и говорни стилови.

Некои од ГОТ системите во целост го избегнуваат моделирањето на прозодијата. Наместо тоа, тие употребуваат база на снимени реченици од кои ја екстрахираат прозодиската структура, на пример интонацијата, и ја накалемуваат на влезниот текст. Овој пристап и покрај едноставноста, покажува добри резултати спореден со системите базирани на правила, (NEMETH 2007).

Во науката постојат голем број на истражувања фокусирани на прозодијата на светските јазици, од кои најпознати се истражувањата на Пиерхумберт за англискиот јазик (PIERREHUMBERT 1980), на Миксдорф за германскиот, (MIXDORFF 1998), на Алминана за шпанскиот, (ALMINANA 1996), на Вегнадуцо за италијанскиот итн. Според сознанијата на авторите постојат малку истражувања за прозодијата на македонскиот јазик, особено од аспект на синтезата на говор од текст. Првото концепт-решение за ГОТ систем за синтеза на македонски јазик не вклучува во себе модул за предвидување на прозодијата, (JOSIFOVSKI 1997). Посериозен поглед врз македонската прозодија е направен во (ЗРМАНОВСКА 2005), како за нормален така и за емоционален говор. Во (ЗРМАНОВСКА 2005) се користи прозодиско накалемување (трансплантација)

од база на прозодиски структури екстрахирани од снимен говорен материјал. Системот е повеќе од експериментално значење, поради тоа што должината на интонациските целини во прозодиската база е ограничена на еден збор, што повлекува дека системот може да се употреби за генерирање на прозодијата за одделни зборови, а не за цели реченици. Најновиот ГОТ систем TTS-MK, воопшто не вклучува модул за генерирање и имплементација на прозодија во излезниот говор, (Чунгурски 2009).

Поради забележениот недостиг на истражувачки резултати во полето на анализата и моделирањето на македонската прозодија, како и поради навлегувањето во завршните фази на дизајнирањето и реализацијата на ГОТ системот за македонски »Зборувај македонски«, (GERAZOV 2008), авторите самите започнаа подробна работа во ова поле. Нивниот труд до сега се фокусира на анализа на интонациските структури во македонскиот јазик на ниво на интонациски целини (ИЦ), (GERAZOV 2010a, GERAZOV 2010b, GERAZOV 2010c). Во анализата беа екстрахирани и нормализирани кривите на основниот хармоник (f_0). Нормализираните контури на f_0 беа групирани по основа на полот на говорникот и типот на ИЦ. За овие групи беа генерирани вектори на просечната нормализирана f_0 и гранични вектори на опсегот на движење на нормализираната f_0 . Овие вектори послужија за генерирање на линеарно-сегментни модели на интонацијата на македонскиот јазик на ниво на ИЦ, (GERAZOV 2010c). Моделите беа основа врз која беше изграден алгоритмот за автоматско генерирање на интонација во системот за синтеза на говор од текст »Зборувај македонски«, (GERAZOV 2011a).

2 Основни поими во интонацијата

Под поимот интонација се подразбира движењето на основниот хармоник, висина, на гласот на говорникот, вообичаено означен со f_0 , за време на изговорот на дадена говорна содржина. Во таа смисла, говорот може да се набљудува како низа од интонациски целини (ИЦ), односно интонациски фрази, кои често, но не секогаш, соодветствуваат на синтактичката структура на говорната содржина. Имено, кратките реченици вообичаено соодветствуваат на поединечни ИЦ, додека долгите реченици вообичаено се составени од неколку вакви ИЦ, кои може, а и не мора, да се разделени со запирки при запишувањето. Поради ова наједноставната поделба на влезниот текст на интонациски целини во ГОТ системите, се базира само на неговата интерпункција. Ова е добро познатиот DP (анг. *Deterministic punctuation*) метод на сегментација, кој поставува крај на тековната ИЦ на секој интерпункциски знак. Постојат и други методи кои можат да се базираат на правила, или пак да користат алгоритми за машинска интелигенција со претходно обработени текстови за тренирање, (TAYLOR 2009).

Во секоја ИЦ некои од зборовите, вообичаено се работи за содржинските зборови (именки, глаголи, придавки и повеќето прилози), можат да бидат нагласени повеќе од останатите. Во лингвистиката оваа појава е позната под англискиот назив *pitch accent* (во превод акцент на висината) поради тоа што вообичаено се реализира преку движења на основниот хармоник f_0 на

говорникот, во понатамошниот текст овој акцент ќе го означиме како реченичен акцент. Реченичниот акцент паѓа на акцентираниот слог од нагласениот збор. Во една ИЦ, иако поретко, можат да се јават повеќе такви акценти, при што последниот од нив ја игра улогата на главен и се нарекува и нуклеарен акцент. Нуклеарниот акцент служи за покажување на тоа кој од зборовите во реченицата е во центарот на вниманието. Па, една од целите на модулите за синтеза на прозодија во ГОТ системите, е и да се одреди на кој збор паѓа овој нуклеарен акцент во дадената ИЦ. И тука постојат едноставни и сложени детерминистички алгоритми, како и алгоритми базирани на машинска интелигенција. Едно едноставно правило за поставување на нуклеарниот акцент е тој да се постави според веројатноста на појавување на зборовите во таа ИЦ, т.е. овој нуклеарен акцент да падне на зборот кој има најмала веројатност на појавување, (PAN 2000). Ова се употребува и во ГОТ системот »Зборувај македонски«, (GERAZOV 2011b). Веројатноста на појавување на зборовите, којашто ја користи системот »Зборувај македонски«, е екстрахирана од анализата на гласовната структура на македонскиот јазик презентирани во (ГЕРАЗОВ 2009). Освен реченичниот акцент постои и таканаречениот фразен акцент (анг. *phrase accent*) кој се јавува веднаш по последниот, односно главниот, реченичен акцент, а пред крајот на ИЦ.

Начинот на реализација на реченичниот акцент преку интонацијата воопшто не е едноставен. Иако вообичаено тој се реализира преку извишување во интонациската крива, може и да биде пренесен преку пад во интонацијата, а често еден ист реченичен акцент во истата ИЦ и на истата позиција може да биде реализиран на различни начини. Со соодветни промени во f_0 се реализира и фразниот акцент, а пад и пораст во интонацијата вообичаено се јавува и на крајот од интонациските целини. За опишување на овие движења во интонацијата, како што беше спомнато во воведот, во употреба се повеќе модели, од кои еден од најпознатите е ToBI моделот. Бидејќи во презентацијата на резултатите некои дискусии се дадени во согласност со овој модел, на кратко ќе разгледаме некои негови карактеристики.

ToBI моделот, (PIERREHUMBERT 1980, SILVERMAN 1992), се базира на употребата на апстрактни ознаки за низок L (анг. *low*) и висок H (анг. *high*) тон за да се претстави релативното движење на основниот хармоник f_0 во моментите на реченичните акценти (ако ги има повеќе), фразниот акцент и на крајот од интонациската целина. За да се даде до знаење за кој акцент се однесува дадената ознака, таа се придружува со следните три симболи: * (ако се работи за реченичен акцент), – (фразен акцент) и % (крај на целината). Дополнително во некои случаи може да се употреби и ознаката %H која се однесува на почетната интонација во ИЦ, но вообичаено таа се избегнува при маркирањето.

3 Претходни познавања за интонацијата на македонскиот јазик

Некои основни констатации за интонацијата во македонскиот јазик, се дека во расказните реченици интонацијата започнува ниско, па полека се повишува за на крајот повторно да се намали. Кај прашањата пак, интонацијата повторно почнува ниско па се повишува до крајот без да се намали, (БОЈКОВСКА 2008). Кај

(FRIEDMAN 2001) дополнително е посочено дека прашањата бележат пораст во интонацијата на глаголот односно на зборот кој е во фокусот на прашањето. Исто така, авторот ја потенцира важноста на интонацијата за одредување на фокусот во реченицата. Олеснителна околност во моделирањето на интонацијата на македонскиот јазик е фактот што акцентот е од експираторен (динамичен) вид, односно се реализира преку зголемена енергија на носечката самогласка во говорниот сигнал, (БОЛКОВСКА 2008). Тоа значи дека акцентот не се надодава врз интонациската крива како во јазиците со реченичен, односно музички, акцент.

Поподробна анализа на проблемот на македонската интонација, може да се најде во (НИКОЛАЕВА 1977), во која авторот ја анализира фразната интонација во словенските јазици, осврнувајќи се притоа и на интонацијата во македонскиот јазик. Во анализата на македонската интонација најзначајна е монографијата на Савицка *et al.*, која донесува нови податоци за интонацијата во стандардниот македонски, (САВИЦКА 1977). Убаво надоврзување на податоците од оваа монографија, се дадени во прилогот за фразната интонација во современиот полски и македонски јазик којшто претставува дел од монографијата посветена на прозодијата во полскиот и во македонскиот јазик, (ВИДОВЕСКИ 1999). Овие анализи се од особено значење за изработка на квалитетен модул за автоматско генерирање на интонација во систем за синтеза на говор направен за македонскиот јазик.

4 База на снимен говорен материјал

Основната замисла беше анализата на македонската интонација да се направи врз говорен материјал снимен од група на професионални говорници со висок квалитет. Поради недостигот на ресурси, беше решено да се снимат аудио материјал директно од програмата на Македонското радио и од него да се издвои потребниот говорен материјал за нашата анализа. По повеќедневното снимање беше собрано големото количество на аудио материјал, од кое вкупно беа издвоени 4 и пол часа говор. Од овој говорен материјал беа избрани 5 говорници, 2 мажи и 3 жени, за кои беше утврдено дека имаат интонација поволна за анализа. Имено, некои од отфрлените снимени говорници правеа реченици во постојана низа, надоврзувајќи ги интонациски една на друга, други зборуваа пребрзо итн. Поради недостигот на прашања и извични реченици дополнително беа снимени уште 2 говорника што го зголеми вкупниот број на говорници во базата на 7. Целиот снимен материјал е направен со надворешен аудио интерфејс со професионални AD конвертори и дигитализација со резолуција од 24 битови на фреквенција на семплирање од 44,1 kHz. Аудио материјалот е потоа реквантизиран на резолуција од 16 битови за да се заштеди на меморија. Додатните говорници се снимени со обичен микрофон за широка употреба.

Од целиот говорен материјал беа екстрахирани 255 интонациски целини со вкупно времетраење од 09 m 34 s. Базата содржи вкупно 205 ИЦ издвоени од расказни реченици, а поделени на почетни, средишни и завршни ИЦ, 31 ИЦ

издвоени од прашања (прашални ИЦ) и 19 ИЦ издвоени од извични реченици и наредби (извични ИЦ), табела I.

Табела I: Состав на базата од снимен говорен материјал употребен во анализата на македонската интонација.

Говорник		Должина на материјалот		Расказни ИЦ			Прашални ИЦ	Извични ИЦ
Ознака	Пол	Време	ИЦ	Почетни	Средишни	Завршни		
ВФ	м	1m 25s	35	10	13	12	/	/
МБ	м	1m 59s	51	14	19	18	/	/
БГ	м	1m 16s	47	8	1	12	14	12
МВ	ж	1m 08s	26	8	11	7	/	/
ЗК	ж	1m 56s	39	12	13	14	/	/
ТА	ж	1m 33s	50	11	9	13	10	7
ЛУ	ж	0m 15s	7	/	/	/	7	/
Вкупно		9m 34s	255	63	66	76	31	19

5 Анализа на нормализирани контури на f_0

Оваа анализа на интонацијата во македонскиот јазик имаше за цел квантитативно да ги опише трендовите во неговата интонациска структура, со цел да биде извршено нивно моделирање. Во рамките на оваа анализа беше направена екстракција и нормализација на интонациските криви од дел од ИЦ од аудио базата. Ова овозможи здружена анализа и приказ на интонациските контури од повеќе говорници, со што се постигна дополнително усреднување на интонациските трендови. Беа направени 6 групи на интонациски контури и тоа за трите најзначајни типови на ИЦ: расказни завршни, прашални и извични ИЦ, за двата пола. За овие групи беа пресметани просечните интонациски контури и опсеги, коишто послужија во генерирањето на линеарно-сегментни модели на македонската интонација на ниво на ИЦ. Овие модели се во основата на алгоритмот за автоматско генерирање на прозодијата во системот за синтеза на говор од текст »Зборувај македонски«.

5.1 Методологија

За реализација на анализата, најпрвин беше потребно да се екстрахираат интонациските криви од снимениот говорен материјал во вид на вектори од основниот хармоник f_0 . Екстракцијата на основниот хармоник f_0 од снимениот говорен материјал беше направена со варијација на класичниот алгоритам за екстракција на f_0 со употреба на автокорелацијата на говорниот сигнал, (RABINER 1978). Промената на f_0 беше пресметувана со чекор од 20 ms, што резултираше со фреквенција на семплирање за екстрахираните вектори на f_0

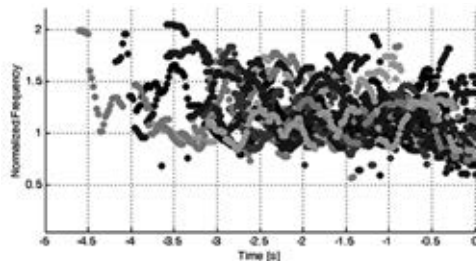
од 50 Hz. Вкупниот број на екстрахираны интонациски контури употребени во вториот дел на анализата беше 125, табела II.

Во следниот чекор, секоја од контурите на f_0 беше нормализирана според најчестата f_0 за тој говорник за дадениот тип на ИЦ. Најчестата f_0 беше добиена при статистичката анализа на динамиката на интонацијата за секој од говорниците и за 3^{те} типови на ИЦ, (GERAZOV 2010b). Со оваа нормализација се овозможи групирање на контури на f_0 од различни говорници и нивна здружена анализа. Тие беа групирани според типот на ИЦ, но и според полот на говорникот, поради очекуваните разлики во степенот на употреба на интонацијата кај двата пола. Групата на прашални ИЦ беше понатаму поделена на прашања со Н% антикаденција и прашања со L% каденција (типичен и нетипичен изговор), што направи конечниот број на групи да биде 8; прикажани во табела II.

Табела II: Осумте групи на нормализирани контури на f_0 земени в'предвид во анализата.

Група говорници	Тип на интонациски целини				Вк.
	Расказни завршни	Прашални		Извјачни	
		пораств	пад		
мажи	41	10	4	12	67
жени	34	8	9	7	58
				Вкупно	125

За секоја од групите, нормализираните вектори на f_0 беа зачувани во вид на матрица со нивно израмнување во десно, што значи дека беа поместени така што нивните краевы ќе бидат преклопени во време. Ова беше потребно поради различната должина на контурите на f_0 и поради тоа што центарот на вниманието беше врз интонациските трендови на крајот од ИЦ. Вака поместени, контурите на f_0 беа исцртани на здружен график со маркери во различни бои, сл. 1. На сликата е прикажан график направен со исцртување на 34 нормализирани контури на f_0 на завршни ИЦ земени од групата на говорнички. На апсцисата е нанесено времето во секунди сметано од крајот на ИЦ (означен со 0), а на ординатата е нанесена нормализираната фреквенција.

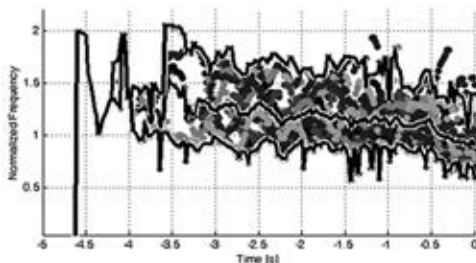
Сл. 1: График на кој се прикажани 34 нормализирани контури на f_0 екстрахираны од завршните ИЦ за групата на говорнички.

Може да се забележи дека кривите на нормализираната f_0 најгусто го покриваат подрачјето околу нормализираната фреквенција 1, што и можеше да се очекува поради употребата на најчестата f_0 за нивна нормализација. Исто така, тие имаат тенденција да направат скок нагоре повишувајќи се и враќајќи се назад околу 1, што всушност претставуваат реченичните акценти во различните контури на f_0 .

На крајот, за секоја од 8^{те} групи на нормализирани контури на f_0 , беа пресметани вектори на просечната нормализирана f_0 и горната и долната граница на опсегот на нејзиното движење. Најпрвин просечната нормализирана f_0 и нејзините гранични вредности беа пресметани за секој временски момент според следниот алгоритам:

1. Земи ги сите вредности за нормализираната f_0 од матрицата за временски момент i и зачувај ги во еден вектор.
2. Пресметај ја просечната нормализирана f_0 , m , за векторот.
3. Пресметај ја стандардната девијација σ на нормализираната f_0 во векторот.
4. Најди ја највисоката вредност на нормализираната f_0 , b_{max} , таква што:
 $b_{max} \leq m + 3 \cdot \sigma$.
5. Најди ја најниската вредност на нормализираната f_0 , b_{min} , таква што:
 $b_{min} \geq m - 3 \cdot \sigma$.
6. Инкрементирај го i .
7. Ако $i <$ крај, оди на 1^о.
8. Крај.

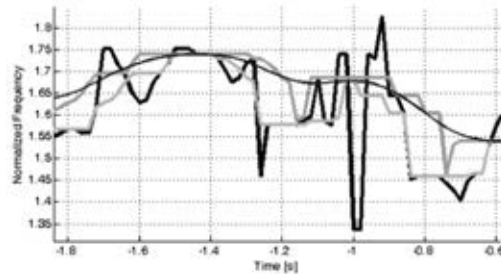
За пресметување на граничните вредности на опсегот на нормализираната f_0 , b_{max} и b_{min} , беше употребена статистичка анализа со цел да се елиминираат повремените грешки на алгоритмот за екстракција на f_0 . Имено, опсегот од $3 \cdot \sigma$ ги содржи 99,7% од вредностите на нормализираната f_0 во дадениот временски момент, што беше земено за соодветно во пресметката. На сл. 2 може да се види графички приказ на добиените вредности за m , b_{max} и b_{min} , добиени со алгоритмот за контурите на f_0 групата на завршни ИЦ на говорничките.

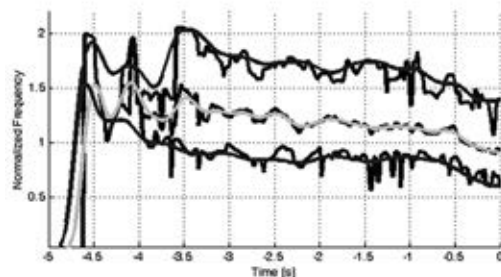
Сл. 2: Средна нормализирана f_0 (црно) и горна и долна граница на нормализираната f_0 (сино) по временски момент за завршетоци на расказни реченици за говорниците жени.

Иако границата од 3σ послужи за елиминирање на дел од импулсниот шум присутен во контурите на f_0 , може да се забележи од сл. 2 дека во добиените вектори тој сè уште е присутен. Поради ова, тие се филтрираат со медијански филтер од 5^{ти} ред што соодветствува на прозорец од 100 ms при фреквенција на семплирање од 50 Hz. По филтрирањето се пресметуваат анвелопите на двата гранични вектори. За горната граница, анвелопата се пресметува со замена на моментната вредност на b_{max} со максималната во интервал од 200 ms околу неа. За пресметување на анвелопата на долната граница беше употребена минималната вредност во истиот интервал.

На крајот, трите вектори беа филтрирани со Ханов ниско-пропусен филтер со гранична фреквенција од 1 Hz преку примена на методот на филтрирање со нулта фаза. Употребената гранична фреквенција од 1 Hz врши измазнување на облик на векторите, притоа дозволувајќи им динамика доволна за да го следат текот на интонациската структура. Оваа обработка на векторите е прикажана за краток исечок од векторот на горната граница на сл. 3. Конечниот облик на векторите на просечната нормализирана f_0 и границите на нејзиниот опсег е исцртан на сл. 4 врз првично добиените вектори.

Сл. 3: Векторот на горната граница на опсегот на движење на f_0 : пресметан по временски момент (сино), по медијанското филтрирање (светло сино), пресметаната анвелопа (зелено) и конечниот негов облик (црвено).

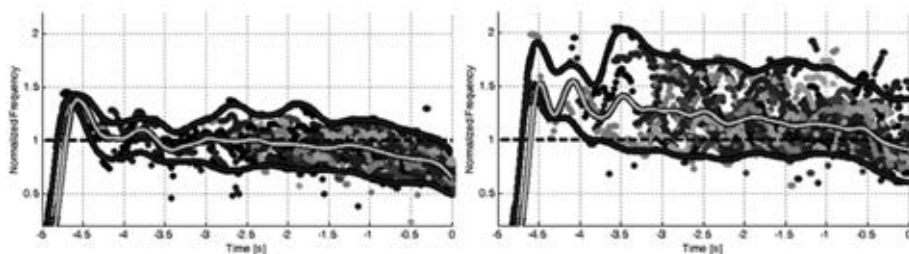
Сл. 4: Конечен облик на просечната нормализирана f_0 (светло сино) и двете граници (црвено) наспроти тие пресметани по временски момент (црно и сино, соодветно).

5.2 Резултати

Во овој дел ќе бидат претставени добиените збирни графици за осумте анализирани групи на ИЦ во квантитативната анализа на македонската интонација. На графичите се претставени и пресметаните вектори на просечната нормализирана f_0 и долната и горната граница на нејзиното движење. На секој график различните контури на нормализираната f_0 се дадени преку маркери во различни бои, додека со светло сината и двете црвени криви се дадени споменатите вектори. Како референца, на графичите со испрекината црна линија е дадена вредноста 1 на нормализираната фреквенција, што е најчестата f_0 за секој говорник за тој тип на ИЦ.

А. Расказни завршни ИЦ

На сл. 5 се прикажани графичите на завршните ИЦ на расказните реченици за машките и женските говорници. Евидентна е L-L% ToBI каденција кој испливува од збирот на контури на нормализираната f_0 . Исто така, може да се забележи дека женските говорници тежат кон поголема употреба на интонацијата во зборувањето, што соодветствува на претходните истражувања на динамиката во македонската интонација, (GERAZOV 2010b). Може да се види дека кај машките говорници се јавува стабилно плато кое води кон постепен пад на f_0 почнувајќи од $-1,25$ s, кој потоа ја зголемува својата стрмнина во $-0,2$ s од крајот. За женските говорници постои постепен пад во просечната нормализирана f_0 низ целиот тек на контурите со забрзан пад почнувајќи од $-0,5$ s од крајот.

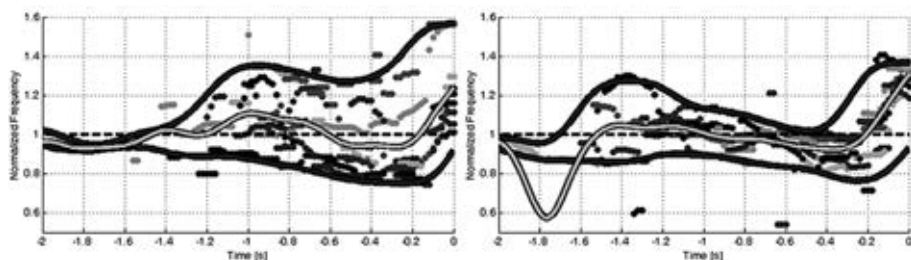

Сл. 5: Збирни графици на контурите на нормализираната f_0 и пресметаните вектори на просечната нормализирана f_0 и границите на нејзиниот опсег за завршни ИЦ на расказните реченици за машки (лево) и женски (десно) говорници.

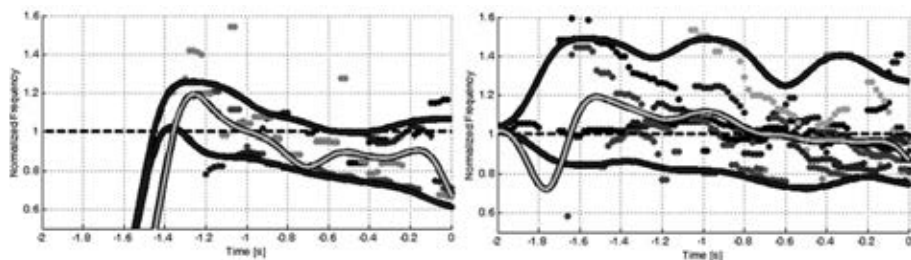
Б. Прашални ИЦ

Збирни графици на контурите на нормализирана f_0 и генерирани вектори за просечната нормализирана f_0 и границите на нејзиниот опсег за прашалните ИЦ

се дадени на сл. 6 и сл. 7. Интонациските контури кај прашалните ИЦ можат да се поделат на две групи: интонациски контури со L–H% антикаденција (сл. 6) и тие со L–L% каденција (сл. 7). Поделбата на контурите во овие две групи беше направено автоматски, а употребениот критериум беше дали контурата на нормализирана f_0 завршува над или под 1. На сл. 6 може јасно да се види L–H% антикаденцијата, кое почнува од $-0,2$ s од крајот и кај машките и кај женските говорници.

Сл. 6: Збирни графици на контурите на нормализирана f_0 и пресметаните вектори на просечната нормализирана f_0 и границите на нејзиниот опсег за прашални ИЦ со H% антикаденција на крајот за машки (лево) и женски (десно) говорници.

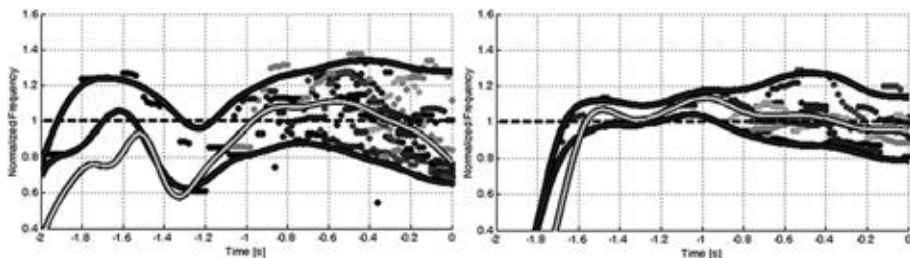

Сл. 7: Збирни графици на контурите на нормализирана f_0 и пресметаните вектори на просечната нормализирана f_0 и границите на нејзиниот опсег за прашални ИЦ со L% каденција на крајот за машки (лево) и женски (десно) говорници.

В. Извични ИЦ

Збирните графици и пресметаните вектори за извичните ИЦ се прикажани на сл. 8. При нормализирањето на контурите на f_0 кај машките говорници беше употребена нивната средна f_0 наместо најчестата f_0 , поради невообичаено високите вредности за најчестата f_0 добиени во анализата на динамиката на f_0 (GERAZOV 2010b). Може да видиме дека поради поголемиот број на извични ИЦ со L% каденција во интонацијата на нивните краеве, пресметаните вектори

на просечната нормализирана f_0 во двата случаја завршуваат со L% каденција, како и кај расказните завршни ИЦ. Разликата кај извичните ИЦ е во тоа што средната и најчестата f_0 се повисоки од оние кај расказните ИЦ за сите говорници. На сликата може да се види дека падот на f_0 започнува од $-0,5$ s од крајот кај машките говорници, а кај женските постои постепено опаѓање низ целиот тек на векторот.

Сл. 8: Збирни графици на контурите на нормализирана f_0 и пресметаните вектори на просечната нормализирана f_0 и границите на нејзиниот опсег за извични ИЦ за машки (лево) и женски (десно) говорници.

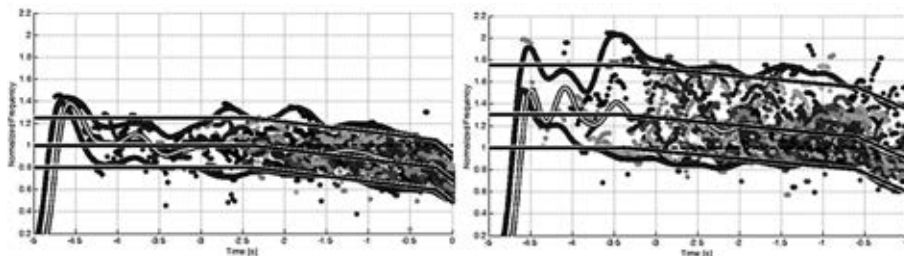
6 Линеарно-сегментни модели на македонската интонација на ниво на интонациска целина

Пресметаните вектори на просечната нормализирана f_0 за различните типови на интонациски целини за двете групи на говорници, понатаму беа искористени за генерирање на поедноставени линеарно-сегментни модели на македонската интонација на ниво на интонациска целина во зависност од полот на говорникот. Моделите се направени така што со употреба на минимален број на сегменти да се добие доволно блиска слика за движењето на контурите на просечната нормализирана f_0 . За горната и долната граница на опсегот на движење на нормализираната f_0 не беа дефинирани засебни модели, туку беше најдено потребното поместување на моделот на просечната нормализирана f_0 за тој да се поклопи со пресметаните вектори на границите. Беа генерирани вкупно 8 модели: за почетните, средишните и завршните ИЦ на расказните реченици, за прашалните ИЦ со N% антикаденција и за извичните ИЦ, за секој од половите. Во продолжение се презентирани генерираните модели.

A. Расказни завршни ИЦ

На сл. 9 се прикажани линеарно-сегментните модели за просечната нормализирана f_0 (црно) и горната и долната граница (сино) за завршните ИЦ на расказните реченици. Може да се види дека моделите имаат постепено опаѓање на f_0 низ целиот тек кое се зголемува во временските моменти $-0,2$ s и $-0,6$ s

од крајот на контурите за машките и за женските говорници. Во двата модела се употребени по три сегменти. Во табелата III се дадени карактеристичните точки на двата модела на просечната нормализирана f_0 како и поместувањата потребни за добивање на моделите за границите.

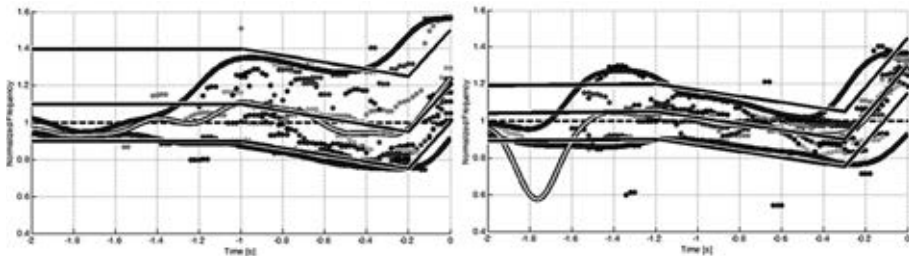
Сл. 9: Линеарно-сегментни модели за просечната нормализирана f_0 (црно) и горната и долна граница (сино) на завршните ИЦ за машки (лево) и женски (десно) говорници.

Табела III. Карактеристични точки на интонациските модели за завршни ИЦ кај машки и женски говорници со поместувањата за добивање на моделите на двете граници.

Група говорници		Карактеристична точка			Поместување за границата	
		1	2	3	горна	долна
машки	време [s]	-2,4	-0,2	0		
	нормализирана фреквенција	1	0,8	0,68	0,25	0,2
жени	време [s]	-3,4	-0,6	0		
	нормализирана фреквенција	1,3	1,1	0,9	0,45	0,3

Б. Прашални ИЦ

Линеарно-сегментните модели на интонацијата кај прашалните ИЦ заедно со поместувањата за добивање на горната и долната граница за двата пола се дадени на сл. 10. Поради тоа што не беше утврден начин за одредување на кој од двата различни изговори на прашалните ИЦ одговара конкретно прашање, моделот е направен само за прашалните ИЦ со типичната L-N% антикаденција на крајот. Во моделот може да се види постепено опаѓање на f_0 кај двете групи низ целиот тек на контурите со повишување во f_0 почнувајќи од $-0,2$ s и $-0,3$ s од крајот. Карактеристичните точки на овие два модела како и поместувањата за моделирање на границите се дадени во табелата IV.

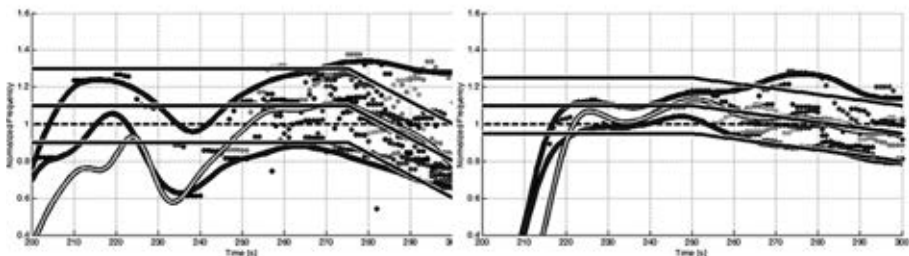
Сл. 10: Линеарно-сегментни модели за просечната нормализирана f_0 (црно) и горната и долна граница (сино) на прашални ИЦ со L–N% антикаденција за машки (лево) и женски (десно) говорници.

Група говорници		Карактеристична точка			Поместување за границата	
		1	2	3	горна	долна
машки	време [s]	-1	-0,2	0		
	нормализирана фреквенција	1,1	0,95	1,2	0,3	0,2
женки	време [s]	-1,2	-0,3	0		
	нормализирана фреквенција	1,05	0,9	1,3	0,15	0,15

Табела IV: Карактеристични точки на интонациските модели на прашални ИЦ со L–N% антикаденција кај машки и женски говорници со поместувањата за добивање на моделите на двете граници

В. Извични ИЦ

Линеарно-сегментните модели за извичните ИЦ се дадени на сл. 11. Нивните карактеристични точки се дадени во табелата V. Двата модела се составени од два сегмента, а притоа доволно добро го следат текот на просечната нормализирана f_0 . Кај двата модела може да се види постепено опаѓање на интонацијата кое не забрзува на крајот како кај расказните реченици.

Сл. 11: Линеарно-сегментни модели за просечната нормализирана f_0 (црно) и горната и долна граница (сино) на извични ИЦ за машки (лево) и женски (десно) говорници.

Табела V. Карактеристични точки на интонациските модели на извични ИЦ кај машки и женски говорници со поместувањата за добивање на моделите на двете граници.

Група говорници		Карактеристична точка			Поместување за границата	
		1	2	3	горна	долна
мажи	време [s]	-0,5	0	/		
	нормализирана фреквенција	1,1	0,8	/	0,2	0,2
жени	време [s]	-1	0	/		
	нормализирана фреквенција	1,1	0,95	/	0,15	0,15

Г. Расказни почетни и средишни ИЦ

Да споменеме дека, иако во анализата не беа директно разгледани почетните и средишните ИЦ во расказните реченици со забележаната L–N% антикаденција на крајот, модели за нив сепак беа направени. Моделите се базираат на моделите за завршните ИЦ со мала модификација во вредноста на нормализираната f_0 во последната (третата) карактеристична точка на моделот. Имено, со внесување на почетната нормализирана f_0 во оваа точка, беше моделирана N% антикаденција на местото на L% каденцијата. Карактеристичните точки на овие два модели се дадени во табелата VI.

Табела VI: Карактеристични точки на интонациските модели за почетните и средишните ИЦ кај машки и женски говорници со поместувањата за добивање на моделите на двете граници.

Група говорници		Карактеристична точка			Поместување за границата	
		1	2	3	горна	долна
мажи	време [s]	-2,4	-0,2	0		
	нормализирана фреквенција	1	0,8	1	0,25	0,2
жени	време [s]	-3,4	-0,6	0		
	нормализирана фреквенција	1,3	1,1	1,3	0,45	0,3

7 Заклучок

Во трудов се презентирани резултатите на анализата на македонската интонација на ниво на интонациска целина. Фокусот на анализата беа просечните интонациски контури за различните типови на интонациски целини

кои се поврзани со употребената интерпункција: средишни и завршни ИЦ на расказни реченици, прашални ИЦ и извични ИЦ. За целите на анализата беше подготвена база на снимен говорен материјал кој во својата конечна верзија броеше вкупно 255 ИЦ со вкупно времетраење од 9 min и 34 s, изговорени од 7 говорници од кои 5 спикери во Македонското радио.

За квантитативен опис на интонациските трендови требаше да се издвојат вектори на движењата на основниот хармоник f_0 од аудио материјалот. Издвоените вектори на f_0 беа нормализирани и потоа групирани по пол и по тип на ИЦ. За овие групи беа изработени здружени граfiци и беа пресметани вектори на просечната нормализирана f_0 и горната и долната граница на нејзиното движење. Пресметаните вектори беа искористени за генерирање на 6 линеарно-сегментни модели за трите основни типови ИЦ: расказни завршни, прашални и извични ИЦ, за двата пола на говорници. Дополнителни два модели за почетните односно средишните ИЦ беа изработени за двата пола на говорници со адаптација на моделите за завршни ИЦ.

Резултатите од анализата доведоа до потврдување на некои веќе познати сознанија за интонацијата во говорениот македонски јазик, но и до добивање на нови. Беше потврдено дека на крајот од расказните ИЦ се јавува L% пад во интонацијата односно имаме каденција, додека на крајот од прашалните ИЦ H% повишување односно имаме антикаденција. Дополнително беше утврдено дека кај прашалните и извичните ИЦ постојат два типа на изговор чија интонација се разликува. Првиот тип го сочинуваат интонациските контури кои завршуваат со H% пораст, додека вториот оние со L% пад (како расказните ИЦ). Раслојувањето на двата типа изговор кај прашалните ИЦ можеби се должи на типот на прашањето, односно дали тоа се одговара со »да« или »не«, или дали содржи прашален збор или не. Кај извичните ИЦ пак, можната причина е тоа дали се работи за наредба, односно дали исказот имплицира некое продолжение, како извршување на молба. Точната причина не беше утврдена и потребна е дополнителна анализа. Бидејќи кај прашалните реченици преовлада по застапеност првиот тип на интонациски контури, а кај извичните ИЦ вториот, како и поради сложените услови на раслојување, овие изговори беа земени за единствени типови на интонациски контури за овие ИЦ и за нив беа изработени модели. Во таа смисла, разликата помеѓу интонацијата на извичните ИЦ и расказните ИЦ е во задржувањето на повисоко H- плато во средината на контурите, како и нивната повисока најчеста f_0 , особеност што ја истакнува и Никоалева во нејзиното истражување на македонската интонација (Никоалева 1977: 221). Дополнително беше забележано дека реченичниот акцент кај прашањата најчесто паѓа на прашалниот збор.

Генерираните линеарно-сегментни модели послужија како основа на алгоритамот за автоматско генерирање на интонациски контури за системот за вештачка синтеза на говор од текст »Зборувај македонски«. Се надеваме дека презентираниите резултати ќе бидат од интерес и за македонската лингвистичка наука.

ЛИТЕРАТУРА

- Juan María GARRIDO ALMINANA, 1996: *Modelling spanish intonation for text-to-speech applications: PhD thesis*. Barcelona: [Juan María Garrido Alminana].
- Ružica BILIBAJKIĆ, 2005: Analysis of prosodic features in speech expressions of attitudes. *TELFOR 2005*. Belgrad, Serbia, 22–24. September.
- Стојка БОЈКОВСКА *et al.*, 2008: *Општа граматика на македонскиот Јазик*. Скопје: Просветно Дело.
- Murtaza BULUT, Shrikanth S. NARAYANAN, 2002: Expressive speech synthesis using a concatenative synthesizer. *ICSLP 2002*. Denver, Colorado, САД, 16–20. September.
- Nick CAMPBELL, 2005: Developments in corpus-based speech synthesis: Approaching natural conversational speech. *IEICE trans. Inf&Syst.* E88–D/3.
- Славчо ЧУНГУРСКИ, 2009: *Говорни синтетизатори за македонски. Докторска дисертација*. Скопје: [Славчо Чунгурски].
- Thierry DUTOIT, 1997: *An introduction to text-to-speech synthesis*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Victor FRIEDMAN, 2001: Macedonian. *SEELRC*. Chapel Hill, USA, 1–10. August.
- Hiroya FUJISAKI, K. HIROSE, 1984: Analysis of voice fundamental frequency contours for declarative sentences of Japanese. *Journal of the Acoustical Society of Japan* (E) 5/4. 233–241.
- Branislav GERAZOV, Goce SHUTINOSKI, Goce ARSOV, 2008: A novel quasi-diphone inventory approach to text-to-speech synthesis. *MELECON '08*. Ajaccio, France, 5–7. May.
- Branislav GERAZOV, Zoran IVANOVSKI, 2010a: Analysis of intonation in the Macedonian language for the purpose of text-to-speech synthesis. *EAA EUROREGIO 2010*. Ljubljana, Slovenia. 15–18. September.
- , 2010b: Analysis of intonation dynamics in Macedonian for the purpose of text-to-speech synthesis. *TELFOR 2010*. Belgrad, Serbia, 23–25. November.
- Branislav GERAZOV *et al.*, 2010c: Modeling Macedonian intonation for text-to-speech synthesis. *DOGS 2010*. Iriški Venac, Serbia 16–18. December
- Branislav GERAZOV, Zoran IVANOVSKI, 2011a: Generation of pitch curves for Macedonian text-to-speech synthesis. *6th forum acusticum*. Aalborg, Denmark, 26 June–1. July.
- , 2011b: Prosody generation module for Macedonian text-to-speech synthesis. *AES 130th convention*. London, United Kingdom, 13–16. May.
- Бранислав Геразов, Зоран Ивановски, 2009: Статистичка анализа на гласовната структура на македонскиот јазик. *XLII Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*. Охрид, Македонија, 10–27. август.

- Daniel JURAFSKY, James H. MARTIN, 2008: *Speech and language processing: An introduction to natural language processing, computational linguistics, and speech recognition*. 2. Издание. Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall
- Ljubomir JOSIFOVSKI *et al.*, 1997: Speech synthesizer based on time domain syllable concatenation. *SPECOM '97*. Cluj-Napoca, Romania, 27–30. October
- Greg KOCHANSKI, Chilin SHIN, 2003: Prosody modeling with soft templates. *Speech communication* 39/3–4. 311–352.
- Татјана Михайловна Николаева, 1977: *Фразовая интонация славянских языков*. Москва: Наука.
- Hansjörg MIXDORFF, 1998: *Intonation patterns of German – Quantitative analysis and synthesis of F0 contours: PhD thesis*. Dresden: [Hansjörg Mixdorff].
- Géza NÉMETH *et al.*, 2007: Increasing prosodic variability of text-to-speech synthesizers. *INTERSPEECH 2007*. Antwerp, Belgium, 27–31. August.
- Douglas O'SHAUGHNESSY, 2007: Modern Methods of Speech Synthesis. *IEEE circuits and systems magazine* 7/3. 6–23.
- Shimei PAN, Julia HIRSCHBERG, 2000: Modeling local context for pitch accent prediction. *Proceedings of ACL-00*. Hong Kong. 233–240.
- Janet B. PIERREHUMBERT, 1980: *The phonology and phonetics of English intonation: PhD thesis*. Cambridge: [Janet B. Pierrehumbert].
- John F. PITRELLI *et al.*, 2006: The IBM expressive text-to-speech synthesis system for American English. *TSAP* 14/4, стр. 1301–1312.
- Lawrence R. RABINER, Ronald W. SCHAFER, 1978: *Digital processing of speech signals*. New Jersey: Prentice Hall.
- Kim E. A. SILVERMAN *et al.*, 1992: ToBI: A standard for labelling English prosody. *ICSLP-92* 2. 867–870.
- Ирена Савицка, Људмил Спасов, 1997: *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик*. Скопје: Детска радост.
- Mark TATHAM, Katherine MORTON, 2005: *Developments in speech synthesis*. Chichester, West Sussex: John Wiley & Sons, Ltd.
- Paul TAYLOR, 2009: *Text-to-speech synthesis*. Cambridge: University Press.
- Paul TAYLOR, 2000: Analysis and synthesis of intonation using the Tilt model. *Journal of the acoustical society of America* 107/3. 1697–1714, 2000.
- Jennifer VENDITTI, 1997: Japanese ToBI labeling guidelines. *OSU Working Papers in Linguistics* 50. 127–162.
- Божидар Видоески *et al.*, 1999: *Полски – македонски, Граматичка конфронтација, 2. Прозодија*, Скопје: МАНУ.
- Марија Зрмановска, 2005: *Синтеза на македонскиот говор врз база на текст со прозодија: Магистерска теза*. Скопје: [Марија Зрмановска].

SUMMARY

Prosody, comprising intonation, dynamics, and rhythm, is one of the most significant building blocks of spoken language, carrying information about the discourse function, saliency, and speaker attitude and emotion. A lack of proper prosody can make the speech sound unnatural and hard to follow, even though it might be fully intelligible. Thus prosody generation modules have a crucial role in text-to-speech (TTS) synthesis systems. In order to build a high-quality prosody module, a model describing the prosody of the language must be developed.

The paper provides a statistical analysis of Macedonian intonation patterns at the level of intonation phrases (IPs). The analysis was focused on the average pitch contours of various types of IPs, given by punctuation, i.e., the midpoints and ends of declarative sentences, questions, and exclamations. The analysis was based on a speech corpus comprised of recordings of 7 native speakers, 3 male and 4 female, with a total number of IPs of 255 and a total recording time of 9min 34s.

From the recordings, movements of the pitch were extracted across the 7 native speakers and 3 discourse contexts. They were then normalized and grouped according to the speakers' genders and the discourse function. For each group, vectors for the average normalized pitch and upper and lower bounds of the normalized pitch range were calculated. The vectors served as the basis for the generation of 8 linear-segment models built for automatic intonation generation in the text-to-speech (TTS) synthesis system "Speak Macedonian".

UDK 811.163.6'367

Gašper Ilc

Oddelek za anglistiko in amerikanistiko, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

SKLADENJSKA OKOLJA PLEONASTIČNEGA ZANIKANJA

Prispevek obravnava slovensko pleonastično zanikanje in se osredinja na opis skladenjskih okolij, v katerih se pleonastično zanikanje lahko pojavlja. Prispevek zagovarja tezo, da je pleonastično zanikanje posebna vrsta skladenjskega zanikanja, katerega nikalni doseg ne določa nikalne pomenske podstave stavka, kot velja pri stavčnem zanikanju, temveč bodisi zanika pozitivno hotenjsko določitev propozicije bodisi vzpostavlja pomenska medstavčna razmerja.

Ključne besede: pleonastično zanikanje, hotenjska določitev propozicije, skladnja, odvisniki, operator

The article treats pleonastic negation in Slovene, focussing on the syntactic environments in which pleonastic negation can be found. The author argues that pleonastic negation in Slovene is a special subtype of syntactic negation that does not affect the truth-conditions of a sentence, but it either affects the speaker's evaluation of the proposition or it functions as an intra-sentential operator.

Keywords: pleonastic negation, evaluative mood, syntax, subordinate clauses, operator

1 Uvod

V sodobnem jezikoslovnem izrazju s terminom pleonastično zanikanje, tudi ekspletivno ali parataktično zanikanje, opisujemo tiste tipe stavčnega zanikanja, pri katerih je nikalnica skladenjsko prisotna, vendar stavek pomensko ni zanikan, tj. pomenska podstava stavka ostaja trdilna. Med najbolj tipične zglede slovenskega pleonastičnega zanikanja štejemo zanikanje v časovnih odvisnikih z veznikom *dokler* (1a) in v odvisnikih za glagoli zavračanja (1b):

- (1) a. *Pisal bom, dokler mi ne zmanjka domislic.*
b. *Skrbelo me je, da ti ne bi pokvaril presenečanja.*

Že BREZNIK (1942: 159) v uvodu razprave o stavčni negaciji v slovenščini ugotavlja, da je vprašanje zanikanja na splošno slabo obdelano v slovnicaх slovanskih jezikov. To stanje se ohranja do dandanes, za pleonastično zanikanje pa to velja še bolj, saj je ta pojav po našem vedenju zelo slabo opisan in raziskovan (prim. ŠKERLJ 1962). Slovenska slovnica (TOPORIŠIČ 2000: 498) obravnava pleonastično zanikanje le na zgledu odvisnikov glagolov zavračanja, in sicer kot primer nevtraliziranega zanikanja. Enciklopedija slovenskega jezika (TOPORIŠIČ 1992: 181) k temu opisu doda še primere osamele nikalnice *ne*, katere vloga je le poudarjevalna. Slednje moramo izločiti iz obravnave, saj gre pri rabi osamelega *ne* za opust tistega, kar *ne* zanika

(TOPORIŠIČ 2000: 501), torej ne moremo več govoriti o pomensko izpraznjeni nikalnici. Prispevek avtorja članka (ILC 2012) obravnava slovensko pleonastično zanikanje v okviru sodobnega tvorbeno-pretvorbenege jezikoslovja in ga poskuša umestiti v medjezikovni tipološki okvir. Sodobni jezikoslovni pristopi (prim. PORTNER IN ZANUTTINI 2000: 193–196) poskušajo obravnavati pleonastično zanikanje z dveh vidikov. Prvi dokazujejo, da je pleonastična nikalnica v celoti izpraznjen leksikalni element, ki niti skladijsko niti pomensko ne prispeva k nikalnosti jezikovnega izraza (npr. ESPINAL 1992, VAN DER WOUDE 1994). Prisotnost takšnega praznega elementa naj bi zahtevala skladijska izpeljava točno določenih jezikovnih izrazov (npr. odvisnikov za glagoli zavračanja), vendar naj ne bi v ničemer prispevala k nikalnemu pomenu jezikovnega izraza. Pri tem se postavi osnovno vprašanje, zakaj je prisotnost takšnega izpraznjenega leksikalnega elementa sploh zahtevana. Drugi avtorji (npr. MEIBAUER 1990, MULLER 1991, PORTNER IN ZANUTTINI 2000, ABELS 2005) trdijo, da pleonastična nikalnica ni leksikalno izpraznjena in jo moramo obravnavati kot pravo nikalnico, ki pa se zaradi drugačnega nikalnega dosega skladijsko in pomensko razlikuje od najbolj pogoste vrste zanikanja, tj. stavčnega zanikanja. Avtorji nadalje dokazujejo, da je navidezni nenikalni status pleonastičnega zanikanja neposredna posledica pomenskih in pragmatičnih vplivov sobesedila. Ker slovensko pleonastično zanikanje delno kaže lastnosti pravega zanikanja (gl. razdelek 2), bom v razpravi sledil temu pristopu. V prispevku se predvsem osredinjam na opis skladijskih okolij, v katerih se slovensko pleonastično zanikanje pojavlja, in na razloge, ki omogočajo (ne)pojav pleonastičnega zanikanja. Pri tem izhajam iz primerov, vzeti iz koprusa slovenskega jezika FidaPLUS.

2 Stavčno zanikanje in pleonastično zanikanje

Zanikanje velja za tisto določitev podstave, ki ukinja trdilno veljavo stvari (TOPORIŠIČ 2000: 497). Pri stavčnem zanikanju zanikamo pomensko podstavo stavka, torej trdimo, da je pomenska podstava (tj. propozicija) stavka neresnična. Skladijski nosilec stavčnega zanikanja v slovenščini je nikalnica *ne*, ki se v glasovni verigi najpogosteje pojavlja stično z osebno glagolsko obliko (TOPORIŠIČ 2000: 498 in 671). Prisotnost nikalnice s stavčnim dosegom zanikanja pa v stavku sproži vsaj dva dodatna skladijska procesa. Premi predmet, ki se v trdilnem stavku pojavlja v tožilniškem sklonu (2a), dobi v dosegu zanikanja rodilniški sklon (2b). Stavčno zanikanje v glavnem stavku pripíše rodilniški sklon tudi prememu predmetu v odvisnem stavku, vendar le, če je podredni stavek nedoločniški polstavek osebkevega (2c) ali predmetovega nadzora (2č). Če nedoločniški polstavek uvaja *k*-vprašalnica, je rodilniški sklon nesprejemljiv (2d). Enako velja tudi za odvisnike z osebno glagolsko obliko (2e).

- (2) a. *Janez bo prebral moj prispevek.*
 b. *Janez ne bo prebral mojega prispevka.*
 c. *Janez ni hotel prebrati mojega prispevka.*
 č. *Janez ne sili študentov brati takšnih prispevkov.*
 d. **Ne vem zakaj napisati pisma.*
 e. **Janez ne pravi, da bere časopisov.*

Nadalje, v zanikanih stavkih vsi nedoločni zaimki (2f) izkazujejo morfološko ujemanje z nikalnico (2g). Ta skladijski proces je v jezikoslovju znan kot nikalno ujemanje (DEN BESTEN 1986) in ga moramo strogo ločevati od dvojnega zanikanja, pri katerem gre za pomensko izključitev dveh nikalnic, posledica česar je trdilna pomenska podstava stavka. V sodobni tvorbeno-pretvorbeni skladijski teoriji (mdr. LAKA 1990, HAEGEMAN 1995) poimenujemo slovnične prvine, ki izkazujejo nikalno ujemanje, n-prvine. Za n-prvine je značilno, da se pojavljajo samo v dosegu zanikanja, primerjaj (2g) in (2h).

- (2) f. *Nekdo je nekje videl nekaj napak.*
 g. *Nihče ni nikjer videl nobenih napak.*
 h. **Nihče je videl Janeza.*

Če poskušamo opisane značilnosti stavčnega zanikanja prenesti na pleonastično zanikanje, lahko opazimo, da tudi pleonastično zanikanje sproži pojav rodilniškega sklona na premem predmetu (3a), vendar pa ne omogoča sopojavnosti n-prvin v svojem dosegu (3b).

- (3) a. *Česa mi ti ne poveš!*
 b. **Ničesar mi ti ne poveš!*

Tako lahko v skladijsko enakih okoljih, na primer, v odvisnikih za glagoli zavračanja (4), najdemo ali stavčno ali pleonastično zanikanje, vendar lahko poleg pomenskega razločka za razločevalni test uporabimo tudi možnost pojava n-prvin pri stavčnem zanikanju (4a) in njihovo slovnično nesprejemljivost pri pleonastičnem zanikanju (4b).

- (4) a. *Bojim se, da ni Janez ničesar/(ne)česa rekel.*
 Bojim se, da je bil Janez tiho.
 b. *Bojim se, da Janez ni rekel (ne)česa/*ničesar napačnega.*
Bojim se, da je Janez rekel (ne)kaj napačnega.

Ker slovensko pleonastično zanikanje omogoča pojav rodilniškega sklona na premem predmetu, moramo zaključiti, da pleonastična nikalnica ni leksikalno izpraznjena, ampak še vedno, vsaj skladijsko, deluje kot nikalni element. Ta zaključek o slovenski pleonastični nikalnici potrjuje domneve avtorjev (MEIBAUER 1990, MULLER 1991, PORTNER IN ZANUTTINI 2000, ABELS 2005; gl. zgoraj), da pleonastična nikalnica ni leksikalno prazen element. V nadaljevanju razprave bomo opisani skladijski lastnosti lahko uporabljali tudi kot razločevalni kriterij med pleonastičnim in stavčnim zanikanjem.

3 Skladijska okolja pleonastičnega zanikanja

Pleonastično zanikanje se v slovenščini pojavlja v treh skladijskih okoljih: (i) v odvisnikih za glagoli zavračanja (5a);

- (ii) v prislovnih odvisnikih, npr. v časovnih (5b) in pogojnih odvisnikih (5c);
 (iii) v (čustveno) zaznamovanih vprašalnih (5č,d) in velelnih (5e) stavkih.

- (5) a. *Skrbelo jo je, da se mami ne bi zdelo, da kaže preveliko zanimanje za Aljaža. Toda mama ni ničesar opazila. (... da bi se mami zdelo ...)*
 b. *Vsako ilustracijo pritrdim na steno, dokler ne visijo okrog ateljeja vse in jih gledam kot film. (... da okrog ateljeja visijo ...)*
 c. *Prišel bom, razen če ne bo slabega vremena. (... razen če bo slabo vreme.)*
 č. *Kaj ni naloga te države, da vse to regulira in preprečuje?*
 d. *Ali ni lepa? Res je prekrasna!*
 e. *Česa/Kaj ne poveš!*

3.1 Pleonastično zanikanje za glagoli zavračanja

Za glagoli zavračanja se pleonastično zanikanje pojavlja tudi v romanskih (prim. VAN DER WOUDE 1997) in slovanskih jezikih (prim. ABELS 2005). Za obe skupini je predlagano, da se pleonastično zanikanje v odvisniku tipično veže z nepovednimi nakloni. ABELS (2005) za ruščino pokaže, da je pleonastično zanikanje v odvisniku možno in hkrati obvezno le, če mu sledi pogojni naklon. V primeru povednega naklona je raba pleonastičnega zanikanja nesprejemljiva. Podoben zaključek za slovenščino lahko najdemo tudi v prispevku S. ŠKERLJA (1963: 102), ki trdi, da sta si poved s pleonastičnim zanikanjem in pogojnim naklonom (6a) ter poved s povednim naklonom vendar brez pleonastičnega zanikanja (6b) smiselno podobni in ju strogo ločuje od povedi s povednim naklonom in nikalnico (6c), pri katerih je možna interpretacija nikalnice samo v smislu stavčnega in ne pleonastičnega zanikanja.

- (6) a. *Bojim se, da [on] ne bi umrl.*
 b. *Bojim se, da bo umrl.*
 c. *Bojim se, da ne bo deževalo.*

Sodobni korpusni podatki pokažejo malce drugačno sliko, saj moremo v odvisnikih za glagoli zavračanja skupaj s pleonastičnim zanikanjem najti tako povedni naklon (7a-c) kot tudi pogojni naklon (7č). Primera (7č, d) dokazujeta, da pogojni naklon ne zahteva sopojava pleonastičnega zanikanja.

- (7) a. *Bojim se, da se on ne bo osmešil, kakršnokoli neumnost bo zagovarjal. (... da se bo on osmešil ...)*
 b. *Bojim se, da ni že prepozno za bolj korenite posege, ki bi v Slovenijo pripeljali več turistov. (... da je že prepozno ...)*
 c. *Skrbi nas, da se gradnja ne bo ustavila. Ker je gradnja skupni interes, smo v mestnem svetu glasovali za proračun. (... da se bo ustavila)*

- č. *Z novim modelom poslovanja so želeli predvsem preprečiti, da ne bi naključne kandidate z ognjevitimi govori izvolili v predsedstvo kluba in bi tako brez pravih kvalifikacij razpolagali z milijoni mark.*
(ali: *da bi naključne kandidate z ognjevitimi govori izvolili ...*)
- d. *Tamkajšnja javnost se je tedaj tolažila s tem, da bodo prav visoko postavljena maastrichtska merila preprečila, da bi v denarno unijo prekmalu vstopili Italijani, Portugalci, Grki in drugi dejavniki špagetizacije.*
(ali: *... da ne bi v denarno unijo prekmalu vstopili ...*)

Če povzamemo, imamo v slovenščini v odvisnikih za glagoli zavračanja, štiri možne kombinacije z ozirom na izbiro glagolskega naklona in pleonastičnega zanikanja: s pleonastičnim zanikanjem in pogojnim naklonom (npr. (7č)), s pleonastičnim zanikanjem in povednim naklonom (npr. (7a-c)), brez pleonastičnega zanikanja in s pogojnim naklonom (npr. (7d)) ter brez pleonastičnega zanikanja in s povednim naklonom (npr. (6b)). Omenjene oblike so zbrane v Preglednici 1.

Preglednica 1: Možne kombinacije zanikanja in glagolskega naklona v odvisnikih za glagoli zavračanja.

	povedni naklon	pogojni naklon
pleonastično zanikanje prisotno	<i>Bojim se, da že ni prepozno.</i>	<i>Bojim se, da ne bi bilo že prepozno.</i>
pleonastično zanikanje odsotno	<i>Bojim se, da je že prepozno.</i>	<i>Bojim se, da bi bilo že prepozno.</i>

Poudariti pa velja več stvari. Če si najprej ogledamo primere v Preglednici 1, lahko opazimo, da prihaja do pomenskega razločka med odvisniki s povednim in pogojnim naklonom, torej moramo trditi, da je izbira naklona pomensko motivirana, medtem ko se zdi, da je (ne)izbor pleonastičnega zanikanja pomensko manj motiviran, saj večina govorcev pomensko ne razlikuje med zanikanim in nezanikanim odvisnikom z isti naklonom. Na drugi strani pa lahko najdemo primere, kjer pa so vse štiri možne kombinacije pomensko zamenljive (8). Verjetno k takšni interpretaciji botruje tudi sam pomen glagola zavračanja. Za pomensko močnejšimi in bolj enoznačnimi glagoli zavračanja kot sta to, na primer, glagola *izogibati se* in *preprečiti*, pričakujemo samo eno možno interpretacijo odvisnika, tj. da se propozicija odvisnika ne uresniči, ne glede na izbiro glagolskega naklona. Pri večznačnih glagolih zavračanja, na primer, *bati se*, pa imata izbor naklona (glej preglednico 1) in občasno tudi zanikanja večjo interpretativno vlogo (glej razdelka 3.1.1 in 3.1.2).

- (8) *Vzemimo si čas in poskušajmo se izogibati, kolikor je mogoče, stresnim situacijam in s tem preprečiti,*
- ... da se podre ravnovesje v telesu.*
 - ... da se ne podre ravnovesje v telesu.*
 - ... da se ne bi podrlo ravnovesje v telesu.*
 - ... da bi se podrlo ravnovesje v telesu.*

Če si ogledamo še pogostnost rabe možnih kombinacij pleonastičnega zanikanja in glagolskega naklona v odvisnikih za glagoli zavračanja, predstavljenih v preglednici 1, moremo opaziti, da vse štiri možne kombinacije niso enakomerno porazdeljene (glej preglednico 2). Tako so, na primer, pri odvisnikih za glagolom *bati se* najpogosteje zastopane strukture brez pleonastičnega zanikanja in z glagolom v povednem naklonu (84,2 %), medtem ko so pri glagolu *preprečiti* najpogosteje glagolske oblike v odvisnem stavku v nezanimani pogojni obliki (77,4 %). Pri vseh treh analiziranih strukturah pa prevladuje nezanimana glagolska oblika. Tako lahko zaključimo, da je pleonastično zanikanje v vseh treh primerih nepogosto, saj nikjer ne presega 10 % števila relevantnih primerov. Pri tem velja še izpostaviti, da je vseeno pogostejša raba pleonastičnega zanikanja s pogojnim naklonom (stolpec 3) kot pa s povednim naklonom (stolpec 5).

Preglednica 2: Pogostnost pojava možnih kombinacij zanikanja in glagolskega naklona v odvisnikih za pogosto rabljenimi glagoli zavračanja.

	1	2	3	4	5
Glagolska oblika iskalni niz	Št. relevantnih primerov	Trdilni pogojni naklon	Pleon. zanikanje in pogojni naklon	Trdilni povedni naklon	Pleon. zanikanje in povedni naklon
»boji* se {,} da«	3856	13,8 %	1,1 %	84,2 %	0,9 %
»skrbi me {,} da«	252	16,7 %	8,3 %	67,9 %	7,1 %
»prepreči* {,} da«	4615	77,4 %	9 %	8,2 %	5,4 %
»prepoved* {,} da«	979	81,3 %	3 %	15,3 %	0,4 %

3.1.1 Glagoli *bati se*, *skrbeti* in sinonimi

MULLER (1991) na podlagi francoskih podatkov trdi, da je nikalnica za glagoli zavračanja del leksikalnega zapisa glagola v obliki prostega morfema, ki se v glasovni verigi vedno pojavi v odvisnem stavku. Pri tem predlogu glagol *bati se* tako razvijemo v »bati se, da se ne uresniči propozicija, izražena v odvisniku«. V tem primeru je nikalnica *ne* pomensko neizpraznjena, vendar ne zanika odvisnika, v katerem se pojavlja, ampak jo moramo interpretirati kot nikalni oz. zanikani del korenskega glagola. Predlog je zanimiv, saj vsi glagoli te kategorije izražajo govorčevu negativno vrednotenje propozicije, izražene v odvisnem stavku. Podobno predlaga za slovenske primere tudi ŠKERLJ (1963: 105), in sicer da zanikanje v odvisnem stavku izraža govorčevu skrb, težnjo itd, »da se nekaj ne zgodi.«

MEIBAUER (1990), PORTNER IN ZANUTTINI (2000) in ABELS (2005) mdr. poskušajo analizirati pleonastično zanikanje podobno, vendar na bolj abstraktnem nivoju. Avtorji predvidevajo, da gre pri pleonastičnem zanikanju za enak tip zanikanja kot pri stavčnem zanikanju (tj. skladijsko zanikanje), pri čemer pa ima nikalnica različne dosege znotraj stavka. Pri stavčnem zanikanju ima nikalnica doseg nad celotno propozicijo in ukinja njeno veljavnost. Pri pleonastičnem zanikanju pa je doseg nikalnice omejen le na hotenjsko določitev propozicije, torej govorec vrednoti propozicijo kot negativno oz. jo zavrača, hkrati pa ne ukinja njene pomenske veljavnosti. Če po-

nazorimo, v povedi s stavčnim zanikanjem (9a) govorec z nikalnico ukinja veljavnost propozicije JANEZ BRATI PRISPEVEK, torej postane propozicija neresnična. V povedi (9b) pa govorec z zanikanjem ne ukinja veljavnosti propozicije JANEZ REČI NEKAJ NAPAČNEGA, temveč vrednoti hotenjsko določitev propozicije kot nezaželeno, torej govorec predvideva, da je propozicija resnična, vendar jo na hotenjski ravni zavrača.

- (9) a. *Janez ne bo prebral mojega prispevka.*
 b. *Bojim se, da Janez ni rekel nečesa napačnega.*

Da s pleonastičnim zanikanjem v odvisnikih za glagoli zavračanja zanikamo le hotenjsko določitev propozicije, dokazujeta tudi primera (10). Glagol *bati se* lahko rabimo kot metaligvističen izraz, s katerimi želimo omiliti resničnost propozicije (10a), in se glagol tako pomensko približa izrazom *misliti, da ...* itd. V takšni primerih je raba pleonastičnega zanikanja nesprejemljiva (10b), kar je glede na predlagano razčlemba pričakovano: v (10a) govorec ne vrednoti oz. ne izraža lastnega odnosa do propozicije v odvisniku, temveč želi povedati, da je propozicija resnična in njeno resničnost tudi potrjuje.

- (10) a. *Bojim se, da ima Janez prav.*
 b. *#Bojim se, da Janez nima prav.*

Podobno lahko razložimo tudi nepojav pleonastičnega zanikanja za glagolom *dvomiti*. Z glagolom *dvomiti* govorec izrazi dvom, domnevo oz. predvidevanje, da propozicija odvisnika ni resnična (11a). Tako se povedi z glagolom *dvomiti* pomensko približajo strukturam s stavčnim zanikanjem (11b). Ker tako govorec z glagolom *dvomiti* predvideva, da je resničnost propozicije neveljavna, in hkrati ne izraža hotenjske določitve propozicije, je raba pleonastičnega zanikanja nesprejemljiva (11c).

- (11) a. *Veš, kako je mami stroga. Dvomim, da me bo pustila.*
 b. *Veš, kako je mami stroga. Mislim/Bojim se/Predvidevam, da me ne bo pustila.*
 c. *#Veš, kako je mami stroga. Dvomim, da me ne bo pustila.*

3.1.2 Glagol *preprečiti*

Glagol *preprečiti* je z vidika hotenjske določitve propozicije močan in enoznačen: izraža govorcevo namero, da prepreči oz. prepove uresničitev propozicije v odvisniku. Opazili smo že (prim (8)), da se za tem glagolom v odvisnikih pojavljajo vse štiri obravnavane strukture (preglednica 1). Pri podrobnejši razčlembi korpusnih podatkov pa lahko opazimo več posebnosti. Pri rabi pleonastičnega zanikanja s povednim naklonom pomembno vlogo igra glagolski čas. Medtem ko je zanikanje poljubno s prihodnjikom (12a,b) in sedanjikom (12c,č), je ob pretekliški obliki zahtevano (12d,e). Predvidevamo, da je takšna zahteva pomensko motivirana, saj glagol *prepre-*

čiti sporoča, da se dejanje v odvisniku ne izvrši, medtem ko trdilni pretekli povedni naklon pove, da je dejanje realno in izvršeno, torej gre za pomensko izključitev obeh izrazov. Pri sedanjiškem in prihodnjiškem povednem naklonu pa je glagolsko dejanje možno interpretirati kot (še) ne izvršeno ali hipotetično.

- (12) a. *Najpomembneje je, da jima prepreči, da ne bosta tičala skupaj.*
 b. *Tako boste preprečili, da bodo reveži še večji reveži.*
 c. *Ali veste, kako preprečiti, da krožnik ne drsi pri mizi? Podložite časopis.*
 č. *Naloga obeh je namreč podobna, in sicer da ob trku telo potnika in voznika zadržita na mestu in obenem preprečita, da zdrsneto pod varnostni pas.*
 d. *Prav tako je le on lahko preprečil, da 4. maja Palestinci niso razglasili države.*
 e. **Prav tako je le on lahko preprečil, da so 4. maja Palestinci razglasili države.*
 f. *Ameriška, evropska in japonska centralna banka poskušajo v teh dneh preprečiti, da ne bi prišlo do potopa kakšne od velikih institucij.*
 g. *Sledi še ozelenitev, ki ponovadi prepreči, da bi prišlo do ponovnega divjega odlaganja odpadkov.*

Korpusni zgledi brez nikalnice (12b, č in g) jasno pokažejo, da je nikalnica v (12a, c in f) rabljena pleonastično. Tudi s pomenskega vidika lahko trdimo, da z nikalnico v obravnavanih primerih ne izražamo nikalne določitve propozicije v odvisniku, temveč željo, da se propozicija ne uresniči.

3.1.3 Pleonastično zanikanje v prilastkovem odvisniku

Pleonastično zanikanje lahko najdemo tudi v prilastkovih odvisnikih, katerih odnosnica je bodisi oblikotvorno (npr. *skrb*, *prepoved* itd) bodisi pomensko (npr. *strah*) sorodna glagolom zavračanja. Tudi v teh primerih je raba pleonastičnega zanikanja poljubna in se pojavlja tako s povednim kot tudi pogojnim naklonom. Če primerjamo povedi s pleonastičnim zanikanjem v prilastkovih odvisnikih (13), lahko opazimo enako rabo zanikanja, kot pri odvisnikih za glagoli zavračanja.

- (13) a. *Moški so pogosteje kot ženske zvesti zaradi strahu, da bi partnerica izvedela za njihove avanture.*
 b. *Tudi pri vas, sorazmerno z večanjem slave, narašča strah, da ne bi kdo izvlekel skeleta iz omare.*
 c. *Pomanjkanje ljubezni in strah, da bo ostal še brez tega kančka, ki jo ima.*
 č. *Pošilja mi roteča sporočila, mama se iz usmiljenja še pogovarja z njo, vse skupaj pa nas je strah, da ne bonaredila kakšne neumnosti.*
 d. *Obenem poskušamo nadzirati vse verbalne simptome, ki bi lahko izdajali napetost zaradi skrbi, da bi odkril našo prevaro.*

- e. *Že mnogi pred njo so tudi zaradi skrbi, da ne bi bilo v prvih mesecih kaj narobe, skrivali srečno novico pred javnostjo.*
- f. *Zaradi nasilja ima bogataš sodno prepoved, da bi se približal svoji bivši zaročenki.*
- g. *Evropska komisija je danes Sodišče Evropskih skupnosti zaprosila, naj sprejme začasno odredbo oziroma sodno prepoved, da Poljska ne bi nadaljevala z gradnjo spornih avtocestnih odsekov v dolini reke Rospuda, ki sta ki sta del izgradnje cestne infrastrukture na evropskem prometnem koridorju Via Baltica med Varšavo in Helsinki.*

3.2 Pleonastično zanikanje in prislovni odvisniki

3.2.1 Časovni odvisniki

V časovnih odvisnikih, ki jih uvaja veznik *dokler* in je glagolsko dejanje dovršno, je glagol v zanikani obliki (14a). Če je glagolsko dejanje v odvisniku nedovršno, glagolska oblika ni zanikana (14b).

- (14) a. *V resnici so dolge obredne trobente preizkušnja za živce, a meniha ne odnehata in trobita, dokler ne preglasita misli poslušalca.*
- b. *Opa, punca, tako pa ne bo šlo! Dokler te financiram in dokler spiš pod mojo streho, bo treba sprejeti določena pravila, ki se jih moramo vsi držati.*

Da gre v primeru (14a) za pleonastično in ne stavčno zanikanje, dokazuje tudi nemožnost sopojava nikalnega izraza *nikoli* v (14a) – **dokler nikoli ne preglasita*. V relevantni literaturi najdemo deljena mnenja o vzrokih za pojav pleonastičnega zanikanja z dovršnimi glagolskimi dejanji. MITTWOCH (1977) in DE SWART (1996), na primer, predlagata, da se *dokler* veže samo z nedovršnimi dejanji in tako ima nikalnica vlogo vidskega operatorja, ki stativizira glagolsko dejanje, torej dovršno glagolsko dejanje spremeni v nedovršno. V dokaz predlagani razčlembi, navajata par angleških povedi (15). (15a) je slovnično nesprejemljiva poved, ker se *dokler (until)* pojavlja skupaj z dovršnim glagolskim dejanjem *je prišel (arrived)*. V povedi (15b) naj bi nikalnica stativizirala dovršno dejanje in tako poved zadosti zahtevi, da se *dokler* pojavlja z nedovršnim glagolskim dejanjem.

- (15) a. **George arrived until midnight.*
George prišel-je do polnoči
- b. *George didn't arrive until midnight.*
George ni prišel do polnoči
"George ni prišel do polnoči."

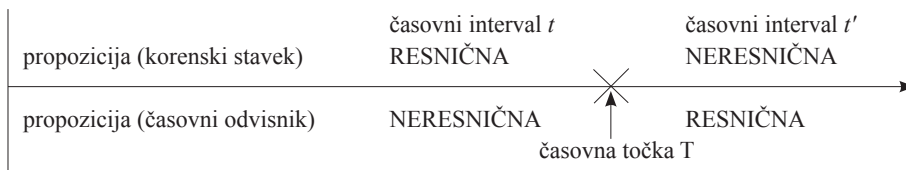
Takšne razlage za slovenske primere časovnih odvisnikov z veznikom *dokler* ne moremo privzeti. Slovenski primeri pokažejo, da zanikani dovršni glagoli v odvisnikih z veznikom *dokler* niso stativizirani, rabimo jih namreč lahko s prislovi, ki

se vežejo samo z dovršnimi dejanji (prim. ÜRÖGDI in MACDONALD 2009), na primer prislov *naenkrat* v (15c, č), in so nesprejemljivi z nedovršnimi dejanji (15d):

- (15) c. *Pravzaprav so se mi [melodije] potem dozdevale že vse podobne, tako da so name delovale kar uspavalno. Dokler ni naenkrat nekdo zapihal v trobento in prekinil sladko pozibavanje otoka.*
 č. *Bila je že čisto blizu, ko je naenkrat počilo, zahreščalo, hrup je paral ušesa in ladja se je ustavila.*
 d #*Janez je naenkrat pisal pismo.*

ABELS (2005) predlaga drugačno analizo, pri kateri izhaja iz dejstva, da poved s časovnim odvisnikom, ki ga uvaja veznik *dokler* in izraža dovršno glagolsko dejanje, poleg dveh ločenih propozicij, tj. propozicije korenskega in odvisnega stavka, opisuje dva različna časovna intervala: časovni interval t , ki ga opredeljuje korenski stavek, in časovni interval t' , ki je vezan na odvisnik. Časovni interval t' sledi intervalu t . Resničnostna vrednost obeh propozicij je odvisna od časovnega intervala: v časovnem intervalu t je resnična propozicija korenskega stavka in je propozicija odvisnika neresnična, v časovnem intervalu t' so vrednosti obratne (prikaz (1)). Do zamenjave pride v časovni točki T . Takšno resničnostno razmerje med obema propozicijama pa v ABELSOVI (2005) analizi ureja prav zanikanje, ki ga avtor posledično v tem primeru poimenuje resničnostni operator (*truth-functional operator*). Pri tem pristopu vidimo rabo nikalnice na ravni medpovedne in ne več povedne skladnje in tako tudi razložimo, zakaj zanikanje v obravnavanih odvisnikih ne kaže lastnosti stavčnega zanikanja (gl. razdelek 2).

Prikaz 1: Resničnostno razmerje med propozicijama stavkov z *dokler* na primerih (14a) in (15c, č).

Pri tem velja opozoriti, da z nikalnico v odvisniku ne vzpostavljamo nikalne določitve same propozicije, torej stavčnega zanikanja, saj obe propoziciji, tako glavnega kot odvisnega stavka, veljata za resnični. Če torej parafraziramo poved (14a), potem velja, da *JE RES, da meniha trobita* in *JE RES, da preglasita misli poslušalca*. Edino, kar ni mogoče, je, da sta obe propoziciji resnični oz. veljavni istočasno, tj. v istem časovnem intervalu. V odvisnikih z nedovršnim glagolskim dejanjem, na primer (14b), raba nikalnice kot resničnostnega operatorja ni motivirana, saj obe propoziciji opisujeta isti časovni interval in imata v njunem časovnem intervalu isto resničnostno vrednost. Če tako parafraziramo poved (14b), potem trdimo, da, *JE RES, da te financiram ter da spiš pod mojo streho* in hkrati *JE RES, da bo treba v tem časovnem intervalu sprejeti določena pravila*.

Na koncu velja izpostaviti, da (ne)dovršnega glagolskega dejanja ne smemo enačiti z oblikoslovno (ne)dovršno glagolsko obliko. Čeprav se obe slovnični kategoriji večinoma prekrivata, je znano, da lahko tudi nedovršni glagoli opisujejo dovršna dejanja (prim. TOPORIŠIČ 2000: 348–353 *passim*). Pri povedih z odvisnikom *dokler* so sorazmerno pogosti primeri, pri katerih nedovršni glagol opisuje oz. implicira dovršno dejanje, velikokrat gre za pomen spremembe stanja. Razloček med nedovršno in dovršno interpretacijo nedovršnega glagola prikazujeta povedi (16). (16a) opisuje le stanje ležanja, medtem ko (16b) implicira spremembo iz neležečega v ležeče stanje. V primeru slednje rabe gre za enako shematično zgradbo povedi kot pri dovršnih glagolih (prikaz 1, primera (14a) in (15c)): resničnosti vrednosti obeh propozicij sta glede na časovni interval izključujoči, zato je raba pleonastičnega zanikanja v teh primerih motivirana.

- (16) a. *Neprijetni vonj vina po gnilih jajcih nastane v vinu lahko le, dokler leži na drožeh.*
 b. *Partner z upognjenimi nogami mora poskusiti potisniti navzgor, hkrati pa se tisti z iztegnjenimi nogami nagne naprej. Prvi potiska navzgor, dokler ne leži na partnerju z obrazom navzgor.*

Veznik *preden* je pomensko skoraj zamenljiv z veznikom *dokler*, kadar je v glavnem stavku stavčno zanikanje izraženo, v podrednem stavku pa je rabljen dovršni glagol (17a). Kadar glavni stavek ni zanikan, v odvisniku, ki ga uvaja *preden*, ni pleonastičnega zanikanja, če se odvisnik rabi izključno v časovnem pomenu (17b):

- (17) a. *Morda je bilo vodilo njenega dela tudi njen osebni moto, ki ga je razlagala z besedami, da ne more ničesar videti, preden tega zares ne spozna.*
 b. *Preden je preverila jed, je podrsnila s kazalcem in sredincem po jeklenih kotlih, sijočih kot egipčanska zrcala.*

V določenih primerih je odvisnike z veznikom *preden* moč razumeti v mešanem prislovnem pomenu, saj se osnovnemu časovnemu pomenu pridruži še vzročni/modalni pomen. Takšen odvisnik izraža časovne okoliščine, ki jih govorec oceni kot nezaželene oz. do katerih izraža določeno mero zavračanja. Pomenski razloček med obema vrstama odvisnika lahko opazimo na primerih (18a, b). (18a) lahko razumemo samo v strogem časovnem pomenu, zato je raba pleonastičnega zanikanja nesprejemljiva. (18b) pa omogoča pomensko kombinirano interpretacijo in tako postane raba pleonastičnega zanikanja sprejemljiva. Raba pleonastičnega zanikanja je v takšnih odvisnikih podobno kot pri glagolih zavračanja poljubna (18c, č).

- (18) a. *Preden umrem, bi rada okusila ves svet.*
 b. *Zato opozarjam vse odgovorne, da humanizirajo anhovskega giganta, preden ne zboli in [ne] umre še zadnji delavec in okoličan Salonita.*
 c. *S transparenti Ustavimo Haiderja, preden ne bo prepozno in 1938 razlogov proti Haiderju jim sicer ni uspelo pritegniti pozornosti ameriških*

medijev, vendar ti resnici na ljubo tudi športnemu podvigu šefa svobodnjakov in njegovi tiskovni konferenci niso namenili veliko prostora.

- č. *Odločite se, kaj želite, je nejevoljno pripomnil natak, Paine pa je medtem premišljeval, kako se zmeraj odloča za nepremišljena dejanja, in pomislil je, da bi bilo najbolje, če bi zapustil lokal, preden bo prepozno.*
- d. *Prihranek je znaten: 144 žarnic pa toliko in toliko elektrike, ki bi jo te požrle, preden ne bi pregorele.*

Vrnimo se povedi (18c) in jo pomensko parafraziramo. Ustrezna parafraza *ustavimo Haiderja, da se ne zgodi, da bi bilo prepozno* nam jasno pokaže, da odvisnik s *preden* vsebuje elemente vzročnega odvisnika in govorčevo osebno vrednotenje (tj. zavračanje) propozicije. Tako lahko zaključimo, da je raba pleonastičnega zanikanja v odvisnikih s *preden*, ki imajo kombiniran vzročno/modalni pomen, enaka rabi v odvisnikih za glagoli zavračanja (gl. 3.1). Podobnost med obema strukturama se kaže tudi v tem, da najdemo primere, pri katerih se za veznikom *preden* pojavlja pleonastična nikalnica s pogojnim naklonom (18d).

3.2.2 Pogojni odvisniki

Za sestavljenim veznikom *razen če* opazimo poljubno rabo pleonastičnega zanikanja (19). Sodbe govorcev kažejo, da pri tej rabi ne prihaja do pomenskih razločkov med zanikanim in nezanikanim izrazom.

- (19) a. *Če hočemo ribez jesti surov, ga moramo močno sladkati, razen če vam je všeč kiselkast okus.*
 b. *Razen če si ne puščate dolgih las, bi morali obliko pričeske redno vzdrževati.*
 c. *Tramvaji bi se premikali (vozili) po tračnicah, kar bi povzročalo nemalo hrupa, razen če bi bili na gumijastih kolesih.*

Slovenski sestavljeni veznik *razen če* je po pomenu in rabi podoben angleškemu vezniku *unless*. Za *unless* velja, da pomensko nekako najbolj ustreza vezniku *če (if)*, ki mu sledi stavčno zanikanje (20). Podobno lahko parafraziramo tudi slovensko poved (19b), kot je prikazano v (20c).

- (20) a. *I will leave if Bill doesn't call soon.*
 b. *I will leave unless Bill calls soon.*
 c. *Če si ne puščate dolgih las, bi morali obliko pričeske redno vzdrževati.*

Kljub temu pa angleški strukturi *unless* in *if ... not* nista v celoti zamenljivi. TRAUOGOTT (1997) ugotavlja, da veznik *unless* ne navaja samo pogoja, ki mora biti zadoščen, da se propozicija korenskega stavka uresniči, temveč ga eksplicitno navaja kot minimalni pogoj. Razloček med primeroma (20a) in (20b) je tako v tem, da (20a) navaja samo enega od možnih pogojev, ki vodijo k uresničitvi korenskega stavka, medtem ko (20b) eksplicitno pove, da je od vseh možnih situacij, ki bi lahko vodile k potencialni uresničitvi korenskega stavka, naveden pogoj edini, ki vodi k dejanski

uresničitvi korenskega stavka. Podobno razumemo tudi razloček med slovenskima povedima (19b) in (20c): (19b) eksplicitno navaja, da je edini pogoj, da si nam pri-česke ni potrebno vzdrževati, ta, da si puščamo dolge lase. (20c) pa je pri določitvi pogoja manj omejujoč in implicitno dovoljuje še obstoj kakšnega drugega neizražene-ega pogoja. Zaradi tega razloga TRAUGOTT (1997: 164) predlaga, da je veznik *unless* izključevalni operator (*exceptive operator*), ki deluje na medpovedni ravni. Tako lahko slovenski veznik *razen ne* in njegovo nadstavčno skladijsko vlogo razumemo podobno kot pri časovnem vezniku *dokler* (gl. 3.2.1). V pogojnih povedih z veznikom *razen če* nikalnica ureja resničnostno razmerje med obema propozicijama: propo- zicija korenskega stavka je resnična *razen* pod pogojem, da ne postane propozicija odvisnika resnična in obratno.

Koprusni podatki takšno domnevo potrjujejo, saj se pokaže, da prevladujejo pri- meri, pri katerih je nikalnica bodisi v glavnem (21a) bodisi v odvisnem stavku (21b). (21c) pokaže, da nikalnostni pomen lahko vzpostavijo tudi drugi leksikalni elementi, na primer predlog *brez*.

- (21) a. *Njen uslužbenec, depresivni umetnik Richard Karinsky, ki noče poslušati njenih tegob, razen če mu ponudi višjo urno postavko, je na koncu druge sezone ugotovil, da je zaljubljen v Caroline.*
 b. *Pod 13°C je stabilna oblika sivi kositer (a-Sn), toda sprememba iz bele v sivo obliko se odvije le pri precej nižjih temperaturah, razen če ni prisotno že nekaj sive oblike.*
 c. *Njegova krivda je spomin na neko dejanje, kajti vsako dejanje naj bo čisto, brez spominjanja in brez postajanja, razen če gre za dejanje v pogubni noči enajstega poglavja Odiseje, ko zmešana Kirka vodi Odiseja v globine mračnega Hada.*

Oglejmo si sedaj še primere, ki bi lahko zavrgli predlagano analizo. V korpusni zbirki namreč najdemo tudi primere, kjer sta oba stavka bodisi trdilna bodisi zanika- na. Če pogojni veznik *razen če* v (22a, b) zamenjamo z veznikov *če* (22a'b'), vidimo, da je raba zanikanja obvezna, torej lahko predvidevamo, da do možnega izpusta zanikanja v povedih z *razen če* pride ravno zaradi njegovega izključevalnega pomena: zaradi močnega pomena veznika *razen če* je eksplicitno jasno, da je lahko samo ena propozicija (bodisi korenskega bodisi odvisnega stavka) resnična, tudi če je nikalnica izpuščena.

- (22) a. *Težko se boste izognili prepiru s partnerjem, razen če se odpravite od doma.*
 a'. *Težko se boste izognili prepiru s partnerjem, če se *(ne) odpravite od doma.*
 b. *V enem izmed svojih poročil IMF opozarja, da so scenariji, kot ga je doživela prezadolžena Argentina, verjetni tudi v prihodnosti, razen če bodo države v razvoju intenzivneje ukrepale v smeri zmanjševanja dolgov.*
 b'. *V enem izmed svojih poročil IMF opozarja, da so scenariji, kot ga je doživela prezadolžena Argentina, verjetni tudi v prihodnosti, če *(ne) bodo države v razvoju intenzivneje ukrepale v smeri zmanjševanja dolgov.*

Da gre pri povedih (22a,b) le za izpust zanikanja, ki ne vpliva na samo interpretacijo pogojne povedi, dodatno dokazujejo tudi zgledi iz pravnega jezika (23), ki naj bi v svojih formulacijah težil k nedvoumju.

- (23) a. *Sredstva za opravljanje nalog na posameznih področjih in za socialne prejeme se zagotavljajo v skladu s predpisi, ki urejajo posamezno področje dejavnosti, razen če je s tem zakonom drugače določeno.*
 b. *Poslovanje med rezidenti in nerezidenti je prosto, razen če ni s tem zakonom drugače določeno.*

Verjetno najbolj redundantna, tudi z pomenskega vidika, je raba zanikanja v odvisniku, če je zanikan korenski stavek (24). Da gre za pomensko nepotrebno rabo zanikanja v takšnih odvisnikih, lahko dokažemo z možnostjo izpusta zanikanja in tako dobimo strukture, podobne povedi (21a). Priredno zložena stavka *ne odprete* in *preverite* v (24a) jasno pokažeta, da prvo glagolsko dejanje dejansko ni zanikano, ampak gre za sosledje dveh trdilnih dogodkov (tj. *najprej odprite in potem preverite*.)

- (24) a. *Na tej točki ne morete ugotoviti, katere kategorije niso prikazane, razen če ne odprete tblCategories in to preverite ročno.*
 b. *Običajni popotnik namreč nima vstopa v pravo cerkveno državo, razen če nima osebne povabila z datumom in uro obiska.*

3.3 Pleonastično zanikanje in čustveno zaznamovani vprašalni ter velelni stavki

V vprašalnih stavkih, t.i. vprašanih čudenja, se pojavlja pleonastično zanikanje, kadar govorec želi, da mu naslovnik odgovori na zastavljeno vprašanje trdilno (25). Dejansko s temi vprašanji govorec ne vprašuje, ampak sprejema propozicijo kot resnično in želi, da mu naslovnik to tudi potrdi. Takšna vprašanja lahko parafraziramo z *kajne/kajneda* itd. Ponovno lahko vidimo, da tudi v tem primeru pri zanikanju ne gre za nikalno določitev propozicije, temveč za njeno hotenjsko določitev.

- (25) a. *Ali ni nezakonit pripor podoben teroristični ugrabitvi? Ali ni likvidacija brez sojenja enaka kot atentat?*
 b. *To najbolj govori o tem, da kritizira nekaj, česar sploh ne pozna. Kaj ni to najbolj očiten primer poskusa prikrivanja vsakovrstne filmske literature pred študenti in drugo zainteresirano javnostjo? Kaj ni to najočitnejše enoumje?*

Podobno v velelnih stavkih lahko zanikanje doda pomen govorčevega začudenja oz. njegove čustvene vpletenosti. Pri teh strukturah (26) je raba zanikanja poljubna, trdilna oblika izgubi le hotenjsko vrednotenje propozicije.

- (26) a. *Česa vsega mi niso očitali. Ker niso našli drugega, so v zapisnik na sodišču zapisali, da živim na veliki nogi in zapravljam po gostilnah.*

- b. *Kaj vse nismo slišali v teh dneh. Denimo, šišenski domorodci so postavili državi 60-dnevni rok, da vrne sosesko v prvotno stanje in da se sanira nastala situacija zaradi prisotnosti azilnega doma.*
- c. *Ah, saj veste kakšna je Ljubljana. Kaj vse ni šlo tukaj čez. Rimljani, Huni, Napoleon, Ruski car, Mussolini, Tito in sedaj tile novi. Veste, tukaj je vse mogoče.*

Tako moremo zaključiti, da je raba pleonastičnega zanikanja tudi v tem skladenjskem okolju vezana na hotenjsko in ne nikalno določitev propozicije, enako kot pri odvisnikih za glagoli zavračanja.

4 Zaključek

Razčlemba slovenskih primerov pleonastičnega zanikanja je pokazala, da pleonastičnega zanikanja ne moremo obravnavati kot pomensko praznega, temveč gre za posebno obliko skladenjskega zanikanja, ki se od stavčnega zanikanja razlikuje v nikalnem dosegu. Obe vrsti zanikanja sta tudi skladenjsko ločljivi: stavčno zanikanje sproži roditeljnik zanikanja na premem predmetu in nikalno ujemanje na nedoločnih izrazih (tj. raba n-prvin), pleonastično zanikanje pa samo pojav roditeljnika zanikanja. Medtem ko stavčno zanikanje določa nikalno pomensko podstavo stavka, je pleonastično zanikanje posebna vrsta izvenstavčnega ali nadstavčnega zanikanja, ki ne določa nikalne pomenske podstave stavka. Prispevek se je osredinil na naslednja skladenjska okolja, v katerih se pojavlja pleonastično zanikanje: odvisniki za glagoli zavračanja, prislovni odvisniki in vprašalni ter velelni stavki. Pleonastično zanikanje v odvisnikih za glagoli zavračanja zanika le pozitivno hotenjsko določitev propozicije. Skladenjsko se pleonastično zanikanje v teh odvisnikih veže tako s povednim kot pogojnim naklonom – slednja kombinacija je bolj pogosta – vendar primeri pleonastičnega zanikanja niso pogosti. Razlog za sorazmerno nepogosto rabo pleonastičnega zanikanja lahko najdemo tudi v dejstvu, da so zanikani odvisniki za glagoli zavračanja lahko razumljeni dvoumno: bodisi s stavčnim bodisi s pleonastičnim zanikanjem in je zato njihova interpretacija pogosto odvisna od sobesedila. Pri prislovnih odvisnikih, natančneje smo obravnavali časovne odvisnike z veznikom *dokler* in pogojne odvisnike z veznikom *razen če*, pleonastična nikalnica na nadstavčni ravni deluje kot funkcijski operator, ki vzpostavi resničnostno razmerje med propozicijama glavnega in odvisnega stavka, pri tem pa ponovno ne določa nikalne pomenske podstave stavka. Pri vezniku *dokler* je raba pleonastičnega zanikanja obvezna, če se v odvisniku pojavlja dovršno glagolsko dejanje. Veznik *razen če* kaže drugačno rabo, saj zaradi svojega močnega izključevalnega pomena jasno izraža, da je propozicija odvisnika edini pogoj za uresničitev propozicije glavnega stavka. Pri vezniku *dokler* se zanikanje vedno pojavi v odvisniku, pri vezniku *razen če* pa v glavnem ali v odvisnem stavku. Če je glavni stavek pri pogojnem stavku z *razen če* v trdilni obliki, se lahko zanikanje v odvisniku izpusti, oziroma se poljubno pojavi, če je glavni stavek zanikan. Za veznikom *preden* se zanikanje lahko rabi poljubno, kadar ima odvisnik mešan vzročni/modalni pomen. Takšen odvisnik izraža časovne okoliščine, ki jih govorec oceni kot nezaželene, oz. do katerih izraža določeno mero zavračanja. V

takšnem pomenskem okolju je raba zanikanja podobna kot za glagoli zavračanja. V velelnih ter vprašalnih stavkih pleonastična nikalnica zanika le pozitivno hotenjsko določitev propozicije, medtem ko ostaja pomenska podstava stavka trdilna.

VIRI IN LITERATURA

- Klaus ABELS, 2005: "Expletive negation" in Russian: A conspiracy theory. *Journal of Slavic Linguistics* 13. 5–74.
- Anton BREZNIK, 1942: Stavčna negacija v slovenščini. *Razprave filozofsko-filološko-historičnega razreda SAZU*. Ljubljana: SAZU.
- , 1921: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Prevalje: Družba sv. Mohorja.
- Bernard COMRIE, 1976: *Aspect: An Introduction to the study of verbal aspect and related problems*. Cambridge: CUP.
- Hans DEN BESTEN, 1986: Double negation and the genesis of Afrikaans. *Substrata versus Universals in Creole Languages: Papers from the Amsterdam Creole Workshop, April 1985*. Ur. P. Muysken, N. Smith. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins. 185–230.
- Henriette DE SWART, 1996: Meaning and use of *not...until*. *Journal of Semantics* 13. 221–263.
- Maria Teresa ESPINAL, 1992: Expletive negation and logical absorption. *Linguistic Review* 9/4. 333–358.
- Anastasia GIANNAKIDOU, 2002: UNTIL, Aspect, and negation: A novel argument for two *untils*. *Semantics and Linguistic Theory (SALT)* 12. Ur. B. Jackson. Ithaca, New York: CLC Publications, Cornell University. 84–103.
- Liliane HAEGEMAN, 1995: *The syntax of negation*. Cambridge: CUP.
- Gašper ILC, 2012: Pleonastično zanikanje v slovenščini. *Škrabčevi dnevi 7 – zbornik prispevkov s simpozija 2011*. Ur. F. Marušič, R. Žaucer. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici. 28–43.
- Korpus slovenskega jezika FidaPLUS*. (Pregledano sept.–dec. 2012.)
- Miren Itziar Mugarza LAKA, 1990: *Negation in syntax: On the nature of functional categories and projections: Doktorska disertacija*. Department of Linguistics and Philosophy. MIT.
- Jörg MEIBAUER, 1990: Sentence mood, Lexical category filling, and non-propositional *nicht* in German. *Linguistische Berichte* 130. 365–424.
- Anita MITTWOCH, 1977: Negative sentences with *until*. *CLS* 13. 410–417.
- Claude MULLER, 1991. *La négation en français*. Ženeva: Droz.
- Paul PORTNER in Raffaella ZANUTTINI, 2000: The force of negation in WH Exclamatives and interrogatives. *Negation and polarity: Syntactic and semantic perspectives*. Ur. L. R. Horn, Y. Kato. Oxford: OUP. 193–231.

- Stanko ŠKERLIJ, 1962: O »pleonastičnih nikalnicah« v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 8/4. 102–107.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: CZ.
- , 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Elizabeth Closs TRAUOGT, 1997: Unless and But conditionals: A historical perspective. *On Conditionals Again*. Ur. A. Athanasiadou, R. Dirven. Amsterdam: John Benjamins. 145–167.
- Barbara ÜRÖGDI in Jonathan MACDONALD, 2009: Reducing «stativizing negation» to an LF scope configuration. Referat na konferenci Sarajevo Linguistic Gathering 4 –SinFonIJA 2. 24.–26. 9. 2009. Sarajevo.
- Barbara ÜRÖGDI, 2009: Temporal adverbial clauses with or without operator movement. *Adverbs and adverbial adjuncts at the interfaces*. Ur. É. Katalin Kiss. Berlin; New York: Mouton de Gruyter. 133–168.
- Ton VAN DER WOUDE, 1997: *Negative contexts: Collocation, polarity and multiple negation*. Routledge Studies in Germanic Linguistics. London; New York: Routledge.

SUMMARY

The article treats pleonastic negation in Slovene, focussing on the syntactic environments in which pleonastic negation can be found. The author discusses the occurrences of pleonastic negation in subordinate clauses introduced by adversative predicates, in adverbial clauses of time and condition, in exclamative and interrogative sentences. The empirical data used in the research are taken from the FidaPLUS corpus.

Contrary to the claim that pleonastic negation is emptied of meaning (Espinal 1992, van der Wouden 1994, Toporišič 2000), the author follows the recent research on pleonastic negation in various languages (Meibauer 1990, Mueller, 1991, Portner and Zanuttini 2000, Abels 2005) and argues that pleonastic negation should be treated as a special subtype of syntactic negation that differs from the sentential negation in its scope. While the sentential negation affects the truth-conditions of a sentence, the pleonastic negation either affects the speaker's evaluation of the proposition or it functions as an intra-sentential operator. In particular, the author maintains that by using pleonastic negation in clauses introduced by adversative predicates, the speaker negates the positive evaluation of the state of affairs described in the proposition, thus perceiving the proposition as undesirable. Similar explanation can also be offered for pleonastically negated exclamative and interrogative sentences. In the case of adverbial clauses of time and condition, pleonastic negation functions as an intra-sentential functional operator that establishes the truth-value relation between the propositions of the main and the subordinate clauses. In subordinate clauses of time introduced by *dokler*, e.g., the proposition of the main clause is valid in the time interval during which the proposition of the subordinate clause is invalid and vice versa.

The difference in the scope of negation between the sentential and pleonastic negations is directly mirrored in their syntactic properties: while the former triggers the genitive of negation and licenses *n*-words, the latter can only trigger the genitive case.

The analysis of the relevant Slovene data shows that in most cases pleonastic negation in Slovene displays the same properties as observed in other languages with pleonastic negation. However, the analysis has identified some points in which Slovene behaves differently, e.g., in most cases the selection of pleonastic negation is optional and it seems insensitive to the selection of mood, which is not the case in Romance languages or Russian. These observations may contribute to our better understanding of pleonastic negation and merit further research.

SAVREMENI JEZIČKI KORPUSI NA ZAPADNOM BALKANU – ISTORIJAT, TRENUTNO STANJE I BUDUĆNOST

Zapadni Balkan ima bogatu istoriju konstrukcije jezičkih korpusa. Prvi elektronski korpus u regionu je konstruisan samo nekoliko godina posle prvog elektronskog korpusa u svetu, dok se ideja razvitka elektronskih jezičkih resursa razvila na ovim prostorima još ranije. Ovakav rani razvitak obrade prirodnog jezika je donekle usporen (negde i skoro zaustavljen) nesretnim događajima devedesetih godina prošlog veka. Na sreću, protekle dve dekade bile su obeležene značajnim napretkom u razvoju korpusa zapadno-balkanskih jezika. Ovaj članak prvo daje istorijski pregled razvitka jezičkih korpusa i korpusne lingvistike u regionu u periodu između 1950. i 1990. godine, kao i trenutno stanje i buduću perspektivu.

Ključne reči: korpusi, Zapadni Balkan, istorijat, pregled, jezički resursi, obrada prirodnog jezika

The West Balkans have had a rich history in developing language corpora. The first electronic corpus in the region was created only a few years after the very first one in the world, while the idea of developing electronic language resources dates even further back. This early development of natural language processing was somewhat hampered by the unfortunate events of the 1990s, but in the last two decades there has been some substantial improvement in the development of the West Balkan language corpora. The paper presents a historical overview of the language corpora development in the region in the period from 1950 to 1990 as well as its current state and future prospects.

Keywords: corpora, West Balkans, history, overview, language resources, natural language processing

1 Jezički korpusi na Zapadnom Balkanu do 1990. godine¹

Iako je važnost jezičkih korpusa² u savremenoj lingvistici danas opšte poznata, samo je mali broj lingvista u svetu prepoznao tu važnost tako rano kao lingvistička zajednica Zapadnog Balkana. Prateći razvoj mašinskog prevođenja četrdesetih i pedesetih godina prošlog veka, prvenstveno u Sjedinjenim Američkim Državama, prvi korpus u slične svrhe je takođe započet u to vreme i na ovim prostorima.

¹ Autor bi hteo posebno da se zahvali Tomažu Erjavecu, Simonu Kreku, Volfgangu Tojbertu (Wolfgang Teubert), Špeli Vintar, Dušku Vitasu i ponajviše Primožu Jakopinu na njihovom uvidu u istorijat razvitka jezičkih korpusa na Zapadnom Balkanu.

² Članak podrazumeva svaku veću isključivo elektronsku bazu tekstova, imenovanu korpusom bez obzira na njen nivo anotacije i obrade teksta (MEYER 2002). Članak se takođe bavi jednojezičkim korpusima, mada pokriva paralelne ili višejezičke korpuse.

Započeo ga je psiholog Đorđe Kostić 1957. godine u Beogradu sa ciljem razvitka jezičkih tehnologija za prepoznavanje govora i mašinsko prevođenje sa tadašnjeg srpsko-hrvatskog jezika. Projekat je trajao do 1962. godine (KOSTIĆ 2003: 261), ali korpus tada ipak nije elektronski obrađen. Idući u korak ne samo sa teoretskim nego i sa tehnološkim inovacijama u području obrade prirodnog jezika, prvi elektronski korpus na Zapadnom Balkanu napravljen je u Zagrebu već 1967. godine, samo tri godine posle pojavljivanja prvog elektronskog korpusa na svetu, Brown Corpus korpusa. Bio je to elektronski obrađeni ep *Osman* Ivana Gundulića koji je pripremio Željko Bujas. Pojava ovog korpusa je pokrenula lavinu interesovanja za stvaranje elektronskih korpusa i već 1968. imamo još jedan korpus konstruisan u Zagrebu, Jezik Marka Marulića, koji je pripremio Milan Moguš (TADIĆ 1997: 388) i koji je dalje proširen sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka³ i rezultirao Jednomilijunskim korpusom hrvatskog književnog jezika (iliti takozvanim Moguševim Korpusom). Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu je takođe bio dom većem korpusnom projektu između 1972. i 1975. godine pod naslovom Englesko-hrvatski leksikografski korpus koji je važno pomenuti kao još jedan primer ranog razvitka elektronskih korpusa u regionu iako je kao paralelni korpus izvan opsega ovog rada. Godine 1971. Denis Poniž je na Univerzitetu u Ljubljani prekucao dve kutije 80-kolonskih papirnih kartica teksta koje su zajedno sadržavale nekih 4.000 redova iliti 320.000 karaktera uzetih iz molitvenog opusa Janeza (Krstnika) Svetokriškog, dok je Tomo Pisanski isprogramirao frekvencijski brojač slova i još neke oblike računarske analize. Rezultati ovog poduhvata su objavljeni 1974. godine u knjizi *Slovenski jezik, literatura, računalniki* (podnaslovljenom *numerično-statistično raziskovanje konstantnih in spremenljivih količin v slovenskem jeziku, prozi in poeziji*). Iste godine simpozijum *Informatica 74* na Bledu je ukazao na mogućnosti i potrebe računarske obrade teksta u regionu (TANCIG i TANCIG 1974). Tri godine kasnije, 1977., Peter Šerber (Peter Scherber) je na Univerzitetu u Getingenu objavio *Slovar Prešernovega pesniškega jezika* (prvi lematizovani konkordancijski rečnik nekog slovenskog jezika) zasnovan na njegovom malom elektronskom korpusu dela Franca Prešerna. 1980. godine na Univerzitetu u Ljubljani Primož Jakopin je, uz pomoć Melite Ambrožič i Jure Dimca, elektronski obradio 400.000 reči iz dela Cirila Kosmača (ovaj korpus je još uvek dostupan na internet stranici Slovarske in besedilne zbirke). Per Jakobsen (Per Jacobsen) je 1980. godine u Danskoj objavio *Kvantitativnu analizu Balada Petrice Kerempuha*, studiju zasnovanu na elektronskoj korpusnoj konkordanciji toga dela.⁴ Matematički institut na Univerzitetu u Beogradu je u to vreme, 1981. godine, takođe započeo veliki projekat pod nazivom Matematička i računarska lingvistika sa ciljem konstruisanja elektronskog korpusa savremenog srpskog jezika. Peter Tancig i Tomaž Erjavec su 1989. godine konstruisali korpus Verbalni napadi na JNA⁵ koji se sastoji

³ Ovaj projekat se u tom periodu mogao naći pod više različitih imena, kao na primer Kompjutorska analiza tekstova stare hrvatske književnosti ili Korpus suvremenog hrvatskog književnog jezika.

⁴ Ovakvih korpusnih studija koje su podrazumevale digitalizovanje pojedine knjige ili više knjiga jednog pisca kako bi se mogle proučiti njihove konkordancije u ovom periodu je bilo više, tako da rad pominje samo nekoliko obimnijih analiza.

⁵ Jugoslovenska narodna armija.

od 259.217 reči uzetih iz novinskih članaka iz perioda april–avgust iste godine i koji su za temu imali JNA.

Osim ovih individualnih i nezavisnih projekata u Beogradu, Ljubljani i Zagrebu ovaj period su takođe obeležili i zajednički korpusni projekti. Rudolf Filipović je 1968. godine u Zagrebu započeo konstrukciju višejezičnog korpusa u okviru projekta Yugoslav Serbo-Croatian-English Contrastive Project. Dati korpus je bio zasnovan na prevođenju već pomenutog Brown Corpus korpusa što je rezultiralo prvim elektronskim paralelnim korpusom u svetu i prvom upotrebom računara u kontrastivnoj lingvistici (TADIĆ 1997: 388). Projekat je trajao do 1971. godine i doveo do dalje popularizacije korpusne lingvistike u regionu. Još jedan važan zajednički projekat u kome su učestvovali univerziteti u Beogradu, Ljubljani i Zagrebu je započeo 1988. godine i bio je zasnovan na zajedničkom učestvovanju u međunarodnom projektu pod nazivom Jezičke industrije (Language Industries). Zavod za lingvistiku Sveučilišta u Zagrebu, kao jedan od pokretača korpusne lingvistike na Zapadnom Balkanu, je koordinirao projekat koji je bio važan i zbog toga što je omogućio uspostavljanje međunarodnih veza sa raznim svetskim univerzitetima i saradnje sa velikim evropskim korpusnim projektima i centrima. Ovaj period je takođe proizveo još dva paralelna korpusa koje je važno spomenuti: srpsko-slovenački korpus jezika uputstava za lekove i srpsko-hrvatsko-slovenački korpus saveznih zakona.

Sav ovaj zajednički rad na konstrukciji korpusa i popularizaciji korpusne lingvistike je doveo do formiranja ideje stvaranja velikog korpusa svih zapadno-balkanskih (tada jugoslovenskih) jezika koja se prvi put pojavila još 1978. godine na prvoj ROJP⁶ (Računarska obrada jezičkih podataka/Računalniška obdelava jezikovnih podataka) konferenciji koju su originalno pokrenuli Peter Tancig i Milan Šipka (ideja koja je donekle proistekla i iz računarski orijentisanih Informatica konferencija). Prvi koraci ka konstrukciji ovakvog korpusa bili su obeleženi sve većom saradnjom Grupe za jezičke tehnologije iz Beograda, Instituta Jozef Stefan iz Ljubljane i Sveučilišnog računskog centra (SRCE) iz Zagreba. Nažalost, ova plodna i perspektivna saradnja zapadno-balkanskih univerziteta među sobom i sa svetskim univerzitetima, projektima i centrima je grubo prekinuta nestretnim događajima tokom devedesetih godina prošlog veka. Njihovi putevi razvitka korpusne lingvistike nastavili su se potpuno razdvojeni, a tek poslednjih nekoliko godina možemo videti nove, iako skromne, početke nove saradnje.

2 Jezički korpusi na Zapadnom Balkanu posle 1990. godine

Ovaj period u regionu bio je prvenstveno obeležen obnovom učešća odnosno prisustva Zapadnog Balkana u međunarodnom naučnom krugu i filološkim proučavanjima, ali i fokusiranjem pažnje na konstrukcije velikih nacionalnih korpusa u zapadno-balkanskim zemljama. Međunarodna saradnja, koja je bila ključni preduslov za stvaranje jezičkih tehnologija neophodnih za obradu jezika regiona, je perso-

⁶ Od kojih su ROJP 3, održan 1985. godine na Bledu, i ROJP 4, održan 1988. u Portorožu, zbog svojih zaključaka od posebne važnosti za korpusnu lingvistiku u regionu.

nifikovana kroz dva značajna naučna projekta započeta sredinom devedesetih godina prošlog veka – TELRI i MULTEXT-East.

Trans-European Language Resources Infrastructure ili TELRI (TELRI I i TELRI II) je bio projekat koji je izveden u dve faze, finansiran od strane Evropske komisije i predvođen Wolfgangom Tojbertom čiji cilj je bio povezivanje svih evropskih centara za jezičke tehnologije i kroz tako stvorenu saradnju konstruisanje jednojezičnih i višejezičnih (paralaleni) korpusa (kao i elektronskih rečnika, leksičkih baza podataka i računarskih programa neophodnih za obradu različitih jezika obuhvaćenih projektom). TELRI I, koji je trajao od 1995. do 1998. godine, na početku je uključivao samo slovenački jezik (predstavljen učešćem Tomaža Erjavca i Instituta Jozef Stefan) dok su se ostali zapadno-balkanski jezici pridružili projektu kasnije ili na početku TELRI II projekta 1998. godine (uključujući tadašnji Matematički fakultet Univerziteta u Beogradu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Filološki fakultet Univerziteta Sv. Kiril i Metodije u Skoplju). TELRI II je trajao do 2002. godine a ukupan obimni sadržaj projekta je još uvek dostupan u istraživačke svrhe na njegovoj internet stranici. MULTEXT-East je proizišao iz MULTEXT⁷ korpusnog projekta koji je između 1995. i 1997. godine obuhvatao bamanankan, bugarski, katalonski, češki, holandski, engleski, estonski, francuski, nemački, mađarski, italijanski, kikongo, oskitanski, rumunski, slovenački, španski, švedski i svahili jezike (svi podaci su takođe dostupni u naučne svrhe na internet stranici MULTEXT projekta). Prvi rezultat MULTEXT-East projekta, objavljen 1998. godine, je bio paralelni korpus šest jezika (osim engleskog bili su tu bugarski, češki, estonski, mađarski, rumunski i slovenački) i koji se sastojao od morfosintaksički anotiranog teksta knjige *1984*. Džordža Orvela (ERJAVEC 2010). Rezultati objavljeni 2001., 2004. i 2010. godine su uključili još 10 dodatnih, mahom zapadno-balkanskih jezika: hrvatski, litvanski, makedonski, persijski, rozajski, ruski, srpski, slovački i ukrajinski. Projekat je još uvek u toku a više podataka se može pronaći na njegovoj internet stranici.⁸

Ova dva projekta su dala novi elan razvoju korpusa u regionu i obezbedili su računarske alate neophodne za takve poduhvate. U kombinaciji sa novonastalim nacionalnim motivima, ovi projekti su neposredno omogućili postojanje većine savremenih jezičkih korpusa na Zapadnom Balkanu. Posmatrajući bogati stariji korpusni opus stvoren pre 1990. godine i međunarodna iskustva stečena kroz pomenute projekte u toku devedesetih godina dvadesetog veka, može se reći da su neke zemlje Zapadnog Balkana nastavile sigurnim koracima ka kompleksnom razvoju korpusne lingvistike na ovim prostorima, neke zemlje su napravile tek nekoliko novih koraka dok ostale tek treba da se upuste u ovu lingvističku avanturu.⁹

⁷ Multilingual Text.

⁸ Osim učestvovanja u ova dva velika međunarodna projekta, zapadno-balkanske zemlje se mogu naći kao učesnici i u drugim internacionalnim korpusnim poduhvatima, na primer učešće Hrvatske i Slovenije u stvaranju korpusa dečjeg jezika CHILDES (Child Language Data Exchange System).

⁹ Pregled postojećih i dostupnih korpusa zapadno-evropskih jezika koji sledi dat je abecednim redom.

2.1 Korpusi bosanskog jezika

Kada se pogleda bosanski jezik, činjenica je da praktično nema elektronskih baza tekstova koje bi pokrivala ovaj jezik, a kamoli anotiranih i obrađenih korpusa. Stanje je takvo, čini se, zbog lingvističkog i političkog statusa bosanskog jezika u prošlosti (BAOVIĆ 2004). U suštini jedini samodefinisani dostupan korpus bosanskog jezika se može naći na Univerzitetu u Oslu. The Oslo Corpus of Bosnian Texts je rezultat projekta koji teče na Odseku za orijentalne studije na Univerzitetu u Oslu¹⁰ i u njihovoj Laboratoriji za tekst¹¹ pod vođstvom Džejn Bondi Johannesen (Janne Bondi Johannesen). Korpus sadrži oko 1,5 miliona reči različitih žanrova (književnost, eseji, dečje pripovetke, narodne pripovetke, islamski religijski tekstovi, pravni tekstovi i novinski članci) uglavnom iz devedesetih godina dvadesetog veka.¹²

2.2 Korpusi crnogorskog i makedonskog jezika

Makedonski je jedan od zapadno-balkanskih jezika koji nije bio jako prisutan u razvitku korpusa u periodu pre 1990. godine i koji nažalost ni sada nije dovoljno pokriven jezičkim korpusima. Kako su makedonski lingvisti učestvovali u TELRI i MULTEXT-East projektima, tehnologije za obradu i anotiranje makedonskog jezika su dovoljno razvijene (VOJNOVSKI, DŽEROSKI i ERJAVEC 2005), i to je ipak dovelo do konstrukcije nekoliko, iako još nereprezentativnih, korpusa.

Jedan od njih je Makedonski elektronski korpus, konstruisan od strane Georgea Mitrevskog i Instituta za makedonski jezik Univerziteta u Skoplju, koji je još uvek u izgradnji (iako je korpus i sada besplatno dostupan). Tekstovi su tokenizirani, a dalja obrada i anotiranje je u planu. Jedini drugi dostupan korpus makedonskog jezika, osim tekstova u okviru MULTEXT-East i TELRI korpusa, je Jednojezički i višejezički Gralis korpus makedonskog jezika (Monolinguale und multilinguale Gralis-Korpus der Mazedonische Sprache). To je mali korpus koji je Branko Tošović pokrenuo 2008. godine na Karl-Francens Univerzitetu u Gracu i predstavlja deo većeg i već pomenutog Gralis-Korpus projekta. Trenutno broji 47.000 reči i biće potpuno završen 2016. godine.

Kako je status crnogorskog jezika još uvek, ako ne politički i institucionalno onda bar lingvistički neodređen (GREENBERG 2004), trenutno nema dostupnih jednojezičnih korpusa ovog jezika, projekata u toku niti najava konstrukcije istih. Jedini dostupan samodeklarativni korpus crnogorskog jezika je paralelni Montecorpus korpus započet 2009. godine. Korpus trenutno uključuje 3.316.152 reči uzetih iz prevoda tekstova koje obrađuje crnogorsko ministarstvo za pridruživanje Evropskoj

¹⁰ Department for East European and Oriental Studies, University of Oslo.

¹¹ Text Laboratory.

¹² Dobri izvori za bosanski jezik iliti za BHS (bosanski/hrvatski/srpski) su takođe različiti korpusni projekti koje vodi Branko Tošović na Univerzitetu u Gracu, uključujući Gralis BHS korpus (Gralis-Korpus); projekat Ivo Andrić u evropskom kontekstu (2007.–2015.) koji podrazumeva konstrukciju paralelnog BHS-nemačkog korpusa njegovih dela; i Lirski, humoristički i satirički svet Branka Ćopića (2011.–2016.), projekat koji za cilj ima konstrukciju elektronskog korpusa njegovih dela; kao i književno-korpusne inicijative, na primer pan-balkanska kolekcija elektronskih tekstova koja se može naći u projektu Rastko.

uniji. Lingvistički značaj ovog projekta kao i nivo obrade i anotiranja tekstova su još uvek nepoznati.

2.3 Korpusi hrvatskog jezika

Potpuno opravdavajući tradiciju obrade prirodnog teksta na Sveučilištu u Zagrebu dugu pola veka hrvatski lingvisti su možda postigli više na polju pokrivenosti svoga jezika korpusima nego većina njihovih kolega na Zapadnom Balkanu. Hrvatski se jezik može pohvaliti i velikim, dobro obrađenim opštim (nacionalnim) korpusom koji se može posmatrati kao odličan primer ostalim zemljama u regionu (iako je slovenački jezik takođe odlično pokriven korpusima).

Hrvatski nacionalni korpus (HNK) se dakle rodio kao ideja još ranih devedesetih godina prošlog veka (TADIĆ 1990) dok je rad na njemu zapravo započeo 1996. godine u okviru projekta Računalna obrada hrvatskoga jezika pod vođstvom Vesne Muhvić-Dimanovski. Kao osnovni cilj projekta zamišljena je konstrukcija višemilionskog korpusa savremenog hrvatskog jezika, čija je struktura, kao i ime, definisana po ugledu na Britanski nacionalni korpus (British National Corpus (BNC)). Kroz ubrzani razvoj ovaj korpus danas istraživačima nudi 101,3 miliona reči anotiranih prema MULTEXT-East standardima (AGIĆ, TADIĆ i DOVEDAN 2009) uzetih iz godina 1996.–2004. Korpus je još uvek u razvitku: cilj njegove izgradnje je dalja optimizacija, bolja reprezentativnost i veći stepen obrade i anotiranja. Korpus je otvoren za pretragu i besplatno je dostupan na njegovoj internet stranici.¹³

Još jedan od važnih korpusa hrvatskog jezika je Hrvatska jezična mrežna riznica. Korpus je deo tekućeg projekta započetog 2005. godine koji za cilj ima sakupljanje javno dostupnih tekstova na hrvatskom jeziku u što većem broju (uključujući književne tekstove, rečnike i drugi javno dostupne izvore počevši od 19. veka). Ostali korpusi hrvatskog jezika koje treba spomenuti su sledeći¹⁴:

- Hrvatski jezični korpus: konstruisan je kao potkorpus Hrvatske jezične mrežne riznice i predstavlja elektronsku kolekciju važnijih dela hrvatske književnosti (uključujući romane, pripovetke, drame i poeziju), eseja, naučnih publikacija, udžbenika, elektronskih publikacija i novina;
- Hrvatski mofološki leksikon i lematizacijski poslužitelj: to je leksička baza podataka koja obuhvata oko 100.000 lema opšteg jezika, ličnih muških i ženskih imena i prezimena (TADIĆ i FLUGOSI 2003);
- Hrvatska ovisnosna banka stabala: to je takođe tekući projekat Zavoda za lingvistiku sa Sveučilišta u Zagrebu, čija svrha je konstruisanje potpuno sintaksički anotiranog hrvatskog korpusa od bar 100.000 reči (BEROVIĆ, AGIĆ i TADIĆ 2012);
- Intratext zbirka vjerskih tekstova na hrvatskom jeziku: elektronski tekstovi koji su dostupni uključuju Bibliju, Katekizam rimokatoličke Crkve, itd.;

¹³ Više informacija o alatima i servisima za obradu hrvatskog jezika se može pronaći na internet stranici Jezične tehnologije za hrvatski jezik.

¹⁴ Neki izvori, kao na primer internet stranica Jezične tehnologije za hrvatski jezik navode još neke korpuse hrvatskog jezika (na primer Korpus tekstova Starih pisaca hrvatskih; Korpus tekstova udžbenika za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj; ili *Kur'an* u elektronskom obliku), ali pošto ih nije bilo moguće pronaći niti pronaći više informacija o njima, oni nisu uključeni u datu listu.

- Hrvatska biskupska konferencija: Stari Zavet i Novi Zavet dostupni u elektronskom obliku; i
- Korpus Silvija Strahimira Kranjčevića: elektronska kolekcija njegovih dela.

2.4 Korpusi slovenačkog jezika

Pošto su temelje obrade prirodnog teksta u Sloveniji postavili Primož Jakopin 1980. godine i Tomaž Erjavec i Peter Tancig 1989., prvi sledeći važan korak u razvoju korpusa slovenačkog jezika napravljen je 1995. godine od strane Mirana Hladnika na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Ljubljani. Miran Hladnik je te godine počeo objavljivati elektronsku zbirku slovenačkih književnih dela, mahom starijeg datuma, kojima je istekla zaštita autorskih prava.¹⁵ Koristeći tekstove iz ove zbirke Primož Jakopin je 1999. godine, kao deo rada na svojoj doktorskoj disertaciji (pod naslovom *Zgornja meja entropije pri leposlovnih besedilih v slovenskem jeziku*), konstruisao korpus od 3 miliona reči iz kojega je nastao CORTES korpus.

CORTES (Corpus of Texts in Slovene) korpus je bio još jedan važan korak za slovenačku korpusnu lingvistiku, a sastojao se od isključivo književnih dela, uključujući 112 prozних dela iz pera 41 pisca iz perioda 1858.–1998. (GRZYBEK 2007: 172). Korpus je sa svojih 3 miliona reči svoj dom našao na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Ljubljani dok je dalji ubrzani razvoj počeo kada je 2000. godine prebačen na Institut za slovenski jezik Frana Ramovša u sklopu SAZU. Kroz nekoliko nadogradnji i transkripte u narednih pet godina (uključujući tekstove iz dnevnih novina DELO, transkripte rasprava u slovenačkom parlamentu u periodu 1996.–2004., i dodatne književne tekstove) korpus, koji se sada zove Slovarske in besedilne zbirke, danas se može pohvaliti sa 318 miliona reči i nekoliko potkorpusa (kao što su Beseda i Nova Beseda, Poizvedbe po označenih besedilih i Ciril Kosmač korpus) i ostalih jezičkih resursa (na primer rečnika). Dati potkorpusi su različito obrađeni i anotirani, od toga da su očišćeni od šumova (grešaka i sl.) pa sve do anotiranja prema vrsti reči i lematizacije.

Najprominentniji, a svakako i najreferentniji korpus slovenačkog jezika je FIDA Plus korpus (naslednik FIDA korpusa) (KREK 2012). FIDA korpusni projekat je započeo 1997.¹⁶ godine i u vreme svog završetka 2000. godine se sastojao od nekih 100 miliona reči. Kako je od samog početka planiran da bude veoma reprezentativan, korpus za izvore ima velik broj jezičkih varijanti i registara iz perioda 1950.–2000. (iako je većina tekstova zapravo iz devedesetih godina prošlog veka), a uglavnom se radi o pisanom jeziku uz manji broj izvora govornog jezika (uglavnom transkripata diskusija iz slovenačkog parlamenta). Glavni nedostaci originalnog FIDA korpusa su bili nedovoljna dostupnost u nekomercijalne svrhe (pošto je korpus bio finansiran od strane komercijalnih ulagača) i tadašnja nedovoljna razvijenost računarskih alata

¹⁵ Zbirka je objavljena na internet stranici današnje Zbirke slovenskih leposlovnih besedil.

¹⁶ Originalna inicijativa za stvaranje reprezentativnog opšteg (nacionalnog) korpusa slovenačkog jezika je došla sa Filozofskog fakulteta, Fakulteta za društvene nauke Univerziteta u Ljubljani i sa Instituta Jozef Stefan a korpus je u početku bio finansiran od državne Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije i ko-mercijalna partnera – DZS izdavačke kuće i Amebis računarske kompanije.

za obradu slovenačkog jezika (ARHAR et al. 2007). FIDA Plus, pod vodstvom Marka Stabeja, za cilj ima potpuno besplatnu dostupnost, povećanje obima korpusa i bolji nivo anotacije (GRZYBEK 2007: 173). Novi korpus se sastoji od šireg izbora izvora (iako još uvek nema dovoljan udeo govornog jezika) i uglavnom sadrži primere relativno savremenog slovenačkog jezika iz perioda 1990.–2000. Trenutno ima 621.150.000 reči koje su anotirane prema MUTEXT-East modelu anotacije (ERJAVEC 1998).

Ostali jednojezični korpusi slovenačkog jezika koje treba navesti su¹⁷:

- Sloleks leksikalna baza: je tekući projekat započet 2008. godine (sa planiranim završetkom 2013.) koji nastoji da konstruiše korpus slovenačkog jezika od milijardu reči koji bi se koristio primarno u leksikografske svrhe (GANTAR i KREK 2011);
- JOS korpus (JOS100k i JOS1M): ovaj korpus trenutno sadrži milion reči uzetih iz FIDA Plus korpusa koje su sve potpuno ili delimično (ručno) lematizivane i anotirane za morfosintaksičke karakteristike, sintačke odnose među njima i WordNet sinsetove za pojedine imenice (ERJAVEC et al 2010);
- Zbirka slovenskih leposlovnih besedil: to je ogromna zbirka raznih slovenačkih književnih tekstova (poezije i proze) koji su dostupni u elektronskom obliku;
- iKorpus: korpus od 14 miliona reči koji sadrži tekstove vezane za informacione tehnologije i računarstvo;
- KoRP korpus PR tekstova: korpus javno dostupnih reklamnih tekstova koji broji 18 miliona reči (ŽGANK et al. 2006);
- Slovene Dependency Treebank (SDT): mali sintaksički anotiran korpus tekstova na slovenačkom jeziku koji za osnovu ima 30.000 reči uzetih kao uzorak iz slovenačke komponente paralelnog MULTEXT-East korpusa (DŽEROSKI et al. ALL 2006);¹⁸
- Korpus govornjene slovenščine (GOS): izgrađuje se od 2007. godine, a za 2013. je planirano da sadrži milion reči isključivo govornog slovenačkog jezika;
- Učni korpus govornjene slovenščine: je mali korpus govornog slovenačkog jezika koji je sakupila Jana Zemljarič-Miklavčič i koji se sastoji od 15.000 ručno anotiranih reči spontanog slovenačkog kao drugog odnosno stranog jezika (MIKLAVČIČ 2006);
- Jezikovni viri starejše slovenščine IMP: elektronska zbirka od preko 150 knjiga i novina od 16. veka sve do dvadesetih godina dvadesetog veka; i

¹⁷ Neki izvori (kao na primer LOGAR 2000) navode još neke korpuse slovenačkog jezika (kao na primer BNSI: Broadcast News korpus koji se sastoji od transkripata dnevnih informativnih emisija nacionalne televizije Slovenije u periodu 1999.–2003.; SiBN korpus sa 2,3 miliona reči koji se takođe sastoji od transkripta dnevnih informativnih emisija nacionalne slovenačke televizije, u periodu 2003.–2004.; SloParl korpus sa 23 miliona reči iz transkripata rasprava slovenačkog parlamenta (više o ovom projektu može se naći na internet stranici DSPLAB Univerziteta u Mariboru); i Korpus vojaških besedil zajedno sa Korpusom besedil odnosov z javnostmi čija internet stranica (na <http://www.korp.fdv.uni-lj.si/>), ne funkcioniše, i o kojima nije moguće pronaći više informacija. Zbog nedostupnosti i nedostatka informacija ili publikacija o ovim korpusima oni nisu mogli biti uključeni u datu listu korpusa slovenačkog jezika.

¹⁸ Dobar izvor informacija o tehnologijama i servisima za obradu slovenačkog jezika je internet stranica Slovene Natural Language Server.

- Referenčni korpus starejše slovenščine goo300k: korpus starog slovenačkog jezika koji je zapravo deo Jezikovni viri starejše slovenščine IMP korpusa. Razlika je u tome što su 300.000 reči ovog korpusa ručno obrađene i anotirane (ERJAVEC 2012).

2.5 Korpusi srpskog jezika

Iako je veoma aktivno učestvovala u ranim regionalnim i međunarodnim korpusnim projektima u periodu od 1950.–1990. godine, i iako se relativno uspešno vratila u međunarodne lingvističke tokove posle loše političke i ekonomske situacije sredinom devedesetih godina prošlog veka, čini se da, nažalost, srpska lingvistička zajednica nije uradila dovoljno kada je u pitanju konstruisanje korpusa. Dostupno je samo nekoliko korpusa od kojih ni jedan ne zadovoljava ni svetske ni regionalne standarde reprezentativnosti, veličine ili nivoa obrade (DOBRIĆ 2009).

Prvi od dva prominentnija korpusa srpskog jezika¹⁹ predstavlja konačnu fazu razvitka prethodno spomenutog korpusa Đorđa Kostića započetog 1957. godine. Njegov sin, Aeksandar Kostić, je 1996. godine, posle četiri decenije razvitka korpusa, pretvorio sav materijal u elektronski oblik. Nazvan Korpus srpskog jezika, korpus se sastoji od 11 miliona reči i može se pohvaliti dobro konstruisanom dijahronom dimenzijom (jer uključuje i stare tekstove iz 12. veka) i veoma detaljnom, ručno izvedenom anotacijom, gde je svaka reč anotirana za njen gramatički status, broj grafema, slogova i za njenu fonološku strukturu (KOSTIĆ 2003). S druge strane, u korpusu uopšte nema govornog jezika, nema dovoljno tekstova savremenog jezika i u njemu nije dovoljno lingvistički razgraničeno šta u dijahronoj dimenziji predstavlja srpski jezik a šta tadašnji srpsko-hrvatski²⁰.

Drugi poznati korpus srpskog jezika je svakako SrpKorp korpus savremenog srpskog jezika²¹. Konstrukcija ovog korpusa je započeta još 1981. godine kao deo već pomenutog projekta Matematička i računarska lingvistika (KRSTEV et al. 2003). Korpus je nastavio sa daljim razvitkom sve do danas Duško Vitas, zajedno sa Cvetautom Krstev i ostalim saradnicima sa Grupe za jezičke tehnologije na Matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Korpus danas broji 113 miliona reči isključivo iz pisanih izvora i automatski je anotiran za vrste reči (UŠTIĆ 2011; POPOVIĆ 2010). Korpusi srpskog jezika koje takođe vredi pomenuti uključuju²²:

¹⁹ Pojedini usmeni izvori spominju i korpus SANU (Srpske akademije nauka i umetnosti) koji je korišćen za konstrukciju njihovih rečnika srpskog jezika kao i rečnika Matice srpske i koji se stvaraju od 19. veka. Ovaj pregled ne uključuje dati korpus iz nekoliko razloga: korpus je konstruisan uglavnom u neelektronskom obliku (iako od skora ima dosta pomaka ka elektronskoj obradi); korpus je namenjen isključivo u leksikografske svrhe i ne prati savremene standarde konstrukcije korpusa (uglavnom se fokusira na kljiževne izvore); i na kraju, korpus je nedostupan, netransparentan i kao takav neupotrebljiv za širu lingvističku zajednicu.

²⁰ Kako korpus sadrži brojne tekstove iz druge polovine dvadesetog veka, na primer govore Josipa Broza Tita, nije lako razgraničiti gde po savremenim lingvističkim kriterijumima prestaje hrvatski a počinje srpski jezik.

²¹ Prethodno nazivan Korpus savremenog srpskog jezika.

²² Pregled postojećih jezičkih tehnologija, alata i servisa, razvijenih za obradu srpskog jezika, može se pronaći na internet stranici Jezičke tehnologije – resursi i alati.

- Antologija srpske književnosti: je projekat pokrenut na Učiteljskom Fakultetu u Beogradu i sadrži preko 130 dela narodne, stare i moderne književnosti u elektronskom (isključivo ćirilicom) obliku;
- Rastko projekat: osim sinhronog i dijahronog pregleda pan-balkanske književnosti ovaj korpus, započet 1997. godine, uključuje i poseban potkorpus teksto-va isključivo na srpskom jeziku, počevši od srednjevekovnih tekstova sve do savremenih izvora; i
- Elektronski korpus dela Laze Kostića: to je projekat započet 2009. g. pod pokroviteljstvom Matice srpske koji podrazumeva stvaranje korpusa njegovih dela. Završetak i dostupnost korpusa još nisu poznati²³.

3 Budućnost

Ako se pogleda ovaj sažet i iscrpan pregled dostupnih korpusa zapadno-balkanskih jezika²⁴ mora se priznati da je veoma pohvalno što su neke zemlje iz regiona, kao na primer Hrvatska i Slovenija, uspele da opravdaju sav nagovešteni potencijal i lingvističko nasleđe veoma ranog razvoja korpusne lingvistike na Zapadnom Balkanu. Nije pak pohvalno to što neke druge zemlje, a to važi za Srbiju i još više za Crnu Goru, Bosnu, Makedoniju, još uvek nisu ostvarile zadovoljavajuće rezultate u konstrukciji svojih jezičkih korpusa.

I zaista, budućnost hrvatskog i slovenačkog jezika, što se tiče korpusne pokrivenosti, izgleda veoma blistava. Osim konstantnih napora ka poboljšanju jezičkih tehnologija koje bi rezultirale boljom obradom ovih jezika, obe zemlje su u poslednjih nekoliko decenija uspešno iskoristile i domaće i međunarodne izvore naučnog finansiranja i tako znatno proširile svoj korpusni opus. Perspektiva srpskog jezika takođe nije tako loša – jezičke tehnologije i alati za obradu srpskog jezika su prilično dobro formirani. Najveći problem, čini se, predstavlja nedostatak političke i institucionalne podrške (koja je prisutna u Hrvatskoj i Sloveniji) i nedostatak aktivnosti na međunarodnom planu. Ako bi se ta dva faktora pokrenula, postoji više sposobnih institucija u Beogradu koje su stručne i voljne da sustignu korpusno naprednije su-sede u regionu.

Situacija je nažalost mnogo gora kada su u pitanju ostala tri jezika Zapadnog Balkana. Dok makedonski ima neke jezičke tehnologije razvijene i upotrebljive za sopstvenu obradu (nastale, između ostalog u okviru MULTTEXT-East projekta) trenutno ipak nema većih aktivnih projekata niti posebnih instituta koji bi radili na razvoju naučno ambicioznijih korpusa makedonskog jezika, a takođe se može primetiti i značajno odsustvo kako finansijske, tako i političke podrške za razvitak korpusne lingvistike u Makedoniji. Bosanski i crnogorski jezici, zbog raznih problema vezanih za njihov lingvistički i politički status (za bosanski ranije, a crnogorski sada) nažalost nemaju dovoljno korpusnih tehnologija posebno razvijenih za njih.

²³ U najavi je takođe i projekat konstrukcije korpusa savremenog srpskog jezika u saradnji Matice srpske i Odseka za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, iako detalji još nisu poznati.

²⁴ Celokupna lista sa aktivnim linkovima se može pronaći na internet stranici UniKlu West Balkan Corpora Page.

Iako mogu značajno koristiti jezičke tehnologije namenjene obradi lingvistički srodnih jezika kao što su hrvatski ili srpski, za bilo kakav obimniji razvoj korpusa (koji danas skoro da i ne postoje) potrebno je mnogo domaće institucijalne i finansijske podrške. Iz navedenoga sledi da četiri poslednja pomenuta jezika moraju osigurati mnogo jaču podršku za popularizaciju korpusa u svojim zemljama i obezbediti bolje izvore finansiranja, jer samo uz ta dva faktora može se pokrenuti razvoj korpusne lingvistike, a sustizanje svetskih i regionalnih standarda će onda biti samo pitanje vremena.

Važno je takođe razumeti da rani razvoj korpusa na Zapadnom Balkanu nije obaveza regionalne lingvističke institucije samo na dalji konstantan razvoj. Velika ime na lingvistike iz ovog regiona su svojim primerom obavezala buduće generacije i na konstantnu međusobnu saradnju. Zajednički projekti zapadno-balkanskih zemalja, koji su bili tako važni između 1950. i 1990. godine, kasnije su (osim zajedničkog rada na međunarodnim projektima) skoro sasvim zamrli. Osim manjih projekata, kao što su recimo hrvatsko-slovenački paralelni korpusi²⁵, inicijative za razvitak višejezičnih korpusa zapadno-balkanskih jezika ili za zajednički razvoj jezičkih tehnologija za obradu ovih srodnih jezika nema ni približno u dovoljnoj meri. Korak napred bi svakako bio rad na razvitku paralelnih korpusa, razvoj BHS dijahronih korpusa ili možda čak obnavljanje ideje sveobuhvatnog južnoslovenskog korpusa (uključujući, odnosno zajedno sa bugarskim jezikom). Ljudi, stručnost i tehnološki resursi postoje, ali još uvek nedostaju volje i želje.

Na kraju, možemo se samo nadati da će sve zemlje Zapadnog Balkana nastaviti da grade nove i da unapređuju postojeće korpuse svojih jezika (neke po mogućstvu sa više elana nego do sada) jer su jezički resursi jednog (posebno nemnogoljudnog) naroda i jedne nacije neprocenjivo jezičko i kulturno blago, a korpus je prava riznica starog i savremenog jezika, nezaobilazna i neophodna za nacionalni opstanak u globalnom svetu današnjice.

VIRI I LITERATURA

- Željko AGIĆ, Marko TADIĆ i Zdravko DOVEDAN, 2009: Tagset reductions in morpho-syntactic tagging of Croatian texts. *Proceedings of the INFUTURE 2009 digital resources and knowledge sharing conference*. Ur. H. Stančić et al. 289–298.
- Špela ARHAR i Vojko GORJANC, 2007: *Korpus FidaPLUS: Nova generacija slovenskega referenčnega korpusa*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.
- Josip BAOTIĆ, 2004: The Language Situation in Bosnia and Herzegovina. *Language in the former Yugoslav lands*. Ur. R. Bugarski, C. Hawkesworth. Bloomington: Slavica Publisher. 117–125.
- Daša BEROVIĆ, Željko AGIĆ i Marko TADIĆ, 2012: Croatian dependency treebank: Recent development and initial experiments. *Proceedings of the eight international conference on language resources and evaluation (LREC'12)*. Ur. N. Calzolari et al. 1902–1906.

²⁵ Kao na primer Hrvatsko-slovenski paralelni korpus.

- Peter GRZYBEK, 2007: *Contributions to the science of text and language: Word length studies and related issues*. Berlin: Springer Verlag.
- Nikola DOBRIĆ, 2009: Corpus linguistics as the new paradigm of language research. *Philologia* 7. 47–57.
- Sašo DŽEROSKI, Tomaž ERJAVEC, Nina LEDINEK, Petr PAJAS, Zdeněk ŽABOKRTSKÝ i Andreja ŽELE, 2006: Towards a Slovene dependency treebank. *Proceedings of the 5th international conference on language resources and evaluation (LREC'06)*. Ur. European Language Resources Association (ELRA). 1388–1391.
- Tomaž ERJAVEC, 1998: The MULTEXT Slovene lexicon. *Proceedings of the 7th electrotechnical conference (ERK)*. 189–192.
- Tomaž ERJAVEC i Simon KREK, 2008: The JOS Morphosyntactically tagged corpus of Slovene. *Proceedings of the 6th international conference on language resources and evaluation (LREC'08)*. Ur. European Language Resources Association (ELRA). 322–326.
- , 2010: MULTEXT-East Version 4: Multilingual morphosyntactic specifications, lexicons and corpora. *Proceedings of the seventh conference on international language resources and evaluation (LREC'10)*. Ur. N. Calzolari et al. 1535–1538.
- , 2012: The goo300k corpus of historical Slovene. *Proceedings of the 8th international conference on language resources and evaluation (LREC'12)*. Ur. N. Calzolari et al. 225–260.
- Tomaž ERJAVEC, Darja FIŠER, Simon KREK i Nina LEDINEK, 2010: The JOS linguistically tagged corpus of Slovene. *Proceedings of the seventh conference on international language resources and evaluation (LREC'10)*. Ur. N. Calzolari et al. 1806–1809.
- Polona GANTAR i Simon KREK, 2011: Slovene Lexical Database. *Proceedings of the natural language processing, multilinguality: 6th international conference*. Ur. D. Majchráková, R. Garabik. 72–80.
- Robert GREENBERG, 2004: From Serbo-Croatian to Montenegrin? Politics of language in Montenegro. *Language in the former Yugoslav lands*. Ur. R. Bugarski, C. Hawkesworth. Bloomington: Slavica Publisher. 53–64.
- Per JAKOBSEN, 1980: Kvantitativna analiza balada Petrice Kerempuha. København: Slavisk boghandel.
- Aleksandar KOSTIĆ, 2003: Elektronski kopis srpskog jezika Đorđa Kostića. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 64. 260–264.
- Simon KREK, 2012: *Slovene language in a digital age*. Berlin: Springer Verlag.
- Cveta KRSTEV, Gordana PAVLOVIĆ-LAŽETIĆ, Ivan OBRADOVIĆ i Duško VITAS, 2003: Corpora Issues in Validation of Serbian Wordnet. *Proceedings of the 6th international conference TSD 2003: Text, speech and dialogue*. Ur. V. Matoušek, P. Mautner. Berlin: Springer Verlag. 132–137.
- Nataša LOGAR, 2008: Pregled korpusov za slovenščino. Prezentacija na 3. posvetu

- Slovenskega društva za jezikovne tehnologije.
- Charles MEYER, 2002: *English corpus linguistics: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zoran POPOVIĆ, 2010: Taggers applied on texts in Serbian. *Proceedings of the INFOtheca'10 conference*. 21a–38a.
- Marko TADIĆ, 1990: Zašto nam je potreban višemilijunski referentni korpus? *Informatička teorija u primenjenoj lingvistici*. 95–98.
- , 1997: Računalna obradba hrvatskih korpusa: Povijest, stanje i perspektive. *Proceedings of the XII. international Slavic congress*. 387–394.
- Marko TADIĆ i Sanja FULGOSI, 2003: Building the Croatian morphological lexicon. *Proceedings of the EACL2003 workshop on morphological processing of Slavic languages*. 41–46.
- Peter TANCIG i Simona TANCIG, 1974: Uporaba računalnika pri konstrukciji testov znanja in pri obdelavi rezultatov. *Zbornik Informatica '74*. Ljubljana: IJS.
- Miloš UTVIĆ, 2011: Annotating the corpus of contemporary Serbian. *Proceedings of the INFOtheca'12 conference*. 36a–47a.
- Viktor VOJNOVSKI, Sašo DŽEROSKI i Tomaž ERJAVEC, 2005: Learning POS tagging from a tagged Macedonian text corpus. *Proceedings of the 8th international multiconference Information society (IS)*. 199–202.
- Arno WONISCH, 2012: *Das Pronominalsystem des Bosnischen/ Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen*. Beč: Lit Verlag.
- Jana ZEMLJARIĆ MIKLAVČIĆ, 2006: Korpus govornjene slovenščine. *Proceedings of the 5th Slovenian and 1st international conference language technologies (IS–LTC'06)*. Ur. T. Erjavec, J. Gros. 124–127.
- Andrej ŽGANK, Tomaž ROTOVNIK, Matej GRAŠIČ, Marko KOS, Damjan VLAJ i Zdravko KAČIČ, 2006: Slovenska govorna in tekstovna baza parlamentarnih razprav za avtomatsko razpoznavanje govora. *Proceedings of the 5th Slovenian and 1st international conference language technologies (IS–LTC'06)*. Ur. T. Erjavec, J. Gros. 115–119.
- Antologija srpske književnosti* (<http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/...aspx>).
- Beseda korpus* (<http://bos.zrc-sazu.si/beseda.html>).
- British National Corpus (BNC)* (<http://www.natcorp.ox.ac.uk/>)
- Brown Corpus* (<http://www.essex.ac.uk/linguistics/clmt/...brown/brown.html>).
- Child Language Data Exchange System (CHILDES)* (<http://childes.psy.cmu.edu/>).
- Ciril Kosmač korpus* (http://bos.zrc-sazu.si/ckb_en.html).
- DASPLAB (Laboratorija za digitalno procesiranje signalov)* (http://www.dsplab.uni-mb.si/Dsplab/index_eng.php).

- FIDA* (<http://www.tei-c.org/Activities/Projects/fi01.xml>).
- FIDA Plus* (<http://www.fidaplus.net/>).
- Gralis korpus (Gralis-Korpus)* http://www-gewi.uni-graz.at/gralis/korpusarium/gralis_korpus.html
- Hrvatska biskupska konferencija: Stari Zavet i Novi Zavet* (<http://www.hbk.hr/biblija/nz/index.html> & <http://www.hbk.hr/biblija/sz/index.html>).
- Hrvatska jezična mrežna riznica* (<http://riznica.ihjj.hr/>).
- Hrvatska ovisnosna banka stabala* (http://hobs.ffzg.hr/default_en.html).
- Hrvatski jezični korpus* (<http://riznica.ihjj.hr/>).
- Hrvatski mofološki leksikon i lematizacijski poslužitelj* (<http://hml.ffzg.hr/hml/info.php?show=hml>).
- Hrvatski nacionalni korpus (HNK)* (<http://www.hnk.ffzg.hr/>).
- Hrvatsko-slovenski paralelni korpus* (http://www.hnk.ffzg.hr/hr-si_pcorp/).
- Ikorpus* (<http://nl2.ijs.si/dsi.html> & http://www.islovar.org/iskanje_enostavno.asp).
- Institut Fran Ramovš* (<http://isjfr.zrc-sazu.si/en#v>).
- Institut Jozef Stefan* (<http://www.ijs.si/>).
- Institut za makedonski jazik Krste Misirkov* (http://www.ukim.edu.mk/en_struktura_contact.php?inst=34).
- Intratext zbirka vjerskih tekstova na hrvatskome* (<http://www.intratext.com/SCR/>).
- Ivo Andrić u evropskom kontekstu* (<http://www-gewi.uni-graz.at/gralis/projektarium/Andric/index.html>).
- Jednojezički and višejezički Gralis korpus makedonskog jezika (Monolinguale and multilinguale Gralis-Korpus der Mazedonische Sprache)* (<http://www-gewi.uni-graz.at/gralis/projektarium/Mak-Korpus/index.html>).
- Jezičke tehnologije – resursi i alati* (<http://poincare.matf.bg.ac.rs/~cvetana/LT-prehled.html>).
- Jezične tehnologije za hrvatski jezik* (http://jthj.ffzg.hr/default_english.htm).
- JOS korpus* (<http://nl.ijs.si/jos/index-en.html>).
- KoRP korpus PR tekstova* (<http://www.korp.fdv.uni-lj.si>).
- Korpus govornjene slovenščine (GOS)* (<http://www.korpus-gos.net/Support/About>).
- Korpus srpskog jezika* (<http://www.serbian-corpus.edu.rs/indexns.htm>).
- Lirski, humoristički i satirički svet Branka Ćopića* (<http://www-gewi.uni-graz.at/gralis/projektarium/Copic/index.html>).
- Makedonski elektronski korpus* (http://www.tekstlab.uio.no/glossa/html/index_dev.php?corpus=mak).
- Montekorpus* (<http://www.eiprevod.gov.me/korpus/>).

- MULTEXT* (<http://aune.lpl.univ-aix.fr/projects/multext/>).
- MULTEXT-East* (<http://nl.ijs.si/ME/>).
- Nova Beseda korpus* (http://bos.zrc-sazu.si/a_beseda.html).
- Poizvedbe po označenih besedilih* (http://bos.zrc-sazu.si/ckb_en.html).
- Rastko projekt* (<http://www.rastko.rs/>).
- Referenčni korpus starejše slovenščine goo300k* (<http://nl.ijs.si/imp-cuwi/imp-goo>).
- Silvije Strahimir Kranjčević lorpus* (<http://www.sskranjcevic.hr/uvod.ASP?PisID=1>).
- Sloleks leksikalna baza* (<http://www.slovenscina.eu/>).
- Slovarske in besedilne zbirke* (http://bos.zrc-sazu.si/index_en.html).
- Slovene Dependency Treebank (SDT)* (<http://nl.ijs.si/sdt/>).
- Slovene Natural Language Server* (<http://nl.ijs.si/>).
- Slovensko društvo za jezikovne tehnologije* (<http://www.sdj.t.si/viri.html>).
- SRCE institut* (<http://www.srce.unizg.hr/homepage/>).
- SrpKorp Korpus savremenog srpskog jezika* (<http://korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html> & <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/SrpLemKor/>).
- TELRI* (<http://telri.nytud.hu/>).
- TELRI I* (<http://telri.nytud.hu/start.html>).
- TELRI II* (<http://telri.nytud.hu/telri2/intro.html>).
- The Oslo Corpus of Bosnian Texts* (<http://www.tekstlab.uio.no/Bosnian/Corpus.html#cont>).
- Učni korpus govornje slovenščine* (<http://torvald.aksis.uib.no/talem/jana/s9.html>).
- UniKlu West Balkan Corpora Page* (<http://www.uni-klu.ac.at/iaa/inhalt/2525.htm>).
- Verbalni napadi na JNA* (<http://nl.ijs.si/tei/teiHeaders/VAYNA-header-en.html>).
- Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zagrebu* (<http://www.ffzg.unizg.hr/zzl/>).
- Zbirka slovenskih leposlovnih besedil* (<http://lit.ijs.si/leposl.html>).

SUMMARY

The paper looks at the current available corpora of the West Balkan languages and what they have to offer to researchers. The current state is put into focus by a detailed outline of the history of the development of corpora in this region, starting with the very first electronic corpora in the 1960s and following their common development until 1990 (being that all of the languages and countries understood as West Balkans belonged to the same country in this period). The paper also follows the beginnings of their individual development in the last two decades and emphasizes

the importance of the international projects that helped to reform the technological resources necessary for the construction of contemporary corpora. The conclusions the author arrives at speak volumes about the amount of work some of the countries involved still need to invest in order to reach both world and regional standards in the construction of corpora. They also point out the need for a renewal of regional cooperation that was so fruitful in the early years of corpus linguistics in the West Balkans.

UDK 811.163.6'373.21

Silvo Torkar

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

RAZPOZNAVANJE SLOVENSКИH ZEMLJEPISNIH IMEN

V prispevku se predlagajo nove etimološke rešitve za šest slovenskih krajevnih imen, tri imena pa so tokrat prvič predmet etimološke analize. V njih so skriti slovanski antroponimi (*Adlešiči*, **Blaguč*, *Celestrina*, *Magozd*, *Negastrn*, *Trojane*)¹ in občna imena (*Jagnjed*, *Prosnid*, *Podsinja vas*).

Ključne besede: slovenski jezik, slovenska krajevna imena, etimologija, slovanski antroponimi, zgodovinsko jezikoslovje.

In the paper we propose new etymological solutions for six Slovene oconyms, while three more are analysed for the first time. They are derived either from Slavic anthroponyms (*Adlešiči*; **Blaguč*, Ital. *Biauzzo*; *Celestrina*; *Magozd*; *Negastrn*; *Trojane*) or common nouns (*Jagnjed*; *Prosnid*; *Podsinja vas*).

Keywords: Slovene language, Slovene oconyms, etymology, Slavic anthroponyms, historical linguistics

1 Da bi množico slovenskih zemljepisnih imen lahko zanesljivo besedotvorno in pomensko pojasnili in razvrstili, jih je treba marsikdaj najprej izluščiti iz njihove današnje pisne in izgovorne preobleke. Včasih skorajda zadošča že, če poiščemo njihove historične zapise (*Jagnjed*, *Magozd*, *Prosnid*), včasih pa nam ti kljub vsej obilici ne nudijo potrebne opore za jezikoslovno razčlemba. Tudi zato, ker jih ne znamo odčitati (*Negastrn*, *Celestrina*). Na stranpot raziskovalce lahko zapelje tudi prehitro pristajanje na nekatere ekstralingvistične predpostavke (*Trojane*, *Podsinja vas*). Včasih jezikoslovec ponudi razlago, ki se v prvem trenutku zdi docela sprejemljiva (*Adlešiči*), danes pa lahko ponudimo drugo, verjetnejšo.

1.1 Toponim **Blaguč*, furl. *Blauç*: dokaz slovanske prisotnosti v Furlaniji pred ogrskimi vpadi

Načelno velja, da je bilo listinsko gradivo za najstarejša obdobja slovenske zgodovine tja do l. 1200 že zdavnej skrbno zbrano in objavljeno. To hvalevredno delo je opravil zgodovinar F. Kos že v začetku 20. stoletja (Kos, Gradivo). Toda historična topografija Furlanije je bila pred sto leti še deloma pomanjkljiva, posamezna dopolnila zanjo pa so pozneje izhajala v različnih lokalnih publikacijah. Tako se je zgodilo, da smo za nekatere najstarejše omembe krajev v Furlaniji izvedeli šele iz dela *Dizio-*

¹ Navedeni toponimi – razen **Blaguča* – so bili razvozlani šele po dokončanju doktorske disertacije z naslovom *Tvorba slovenskih zemljepisnih imen iz slovanskih antroponimov: identifikacija, rekonstrukcija in standardizacija*.

nario toponomastico, ki je izšlo novembra 2011 v Vidmu (CINAUSERO HOFER – DENTESANO 2011). Prejšnji slovar (FRAU 1978) z enakim naslovom se namreč ne po obsegu in ne po izčrpnosti historičnih zapisov z novim slovarjem ne more primerjati.

Tpn *Biauzzo* (furl. *Blauç*) v občini Codroipo (furl. *Codroip*) na levem bregu Timenta je v virih izpričan že daljnega leta 875: *in Euganeis et Plagutis*,² nato 1072 *Plaguhts, villarum Plaguths et Ingau*, 1089 *villarum Plaguths et Ingan*, 1091 *villa Plaguz*, 1136 in 1149 *Blaguz*, 1202 *in Blaiuz*, *in Blaguz*, 1228 *in Plaguech*, 1275 *villa Blaguci*, 1357 *Plaguts*, 1394 *villam Blaucii*, 1422 *Villa Blaucis*, 1548 *Biauzzo*, 1573 *Blawuczs*, 1686 *Blauzzo* (CINAUSERO HOFER – DENTESANO 2011: 124). *Ingan*, ki se omeinja skupaj z **Blagučem*, je današnji *Dignano*.

Na podlagi historičnih zapisov lahko ta tpn rekonstruiramo kot **Blagut-jь* (*dvorь*). Podstava zanj je torej hipokoristik **Blagutь*, izpeljan iz zloženega atn **Blagosodь* ipd., prim. *Blagozont*, ime nekega posestnika v Bohinju ok. l. 1070 (KOS Gradivo III: 143). V staroslovenskem antroponomastikonu zasledimo številne hipokoristične oblike na *-ut*, npr. *Borut*, **Črnut* (v tpn *Črnuče*), **Dragut* (v tpn *Dragutsch*, kot piše Florjančič *Dražgoše* na zemljevidu Kranjske 1744), **Ljubut* (v tpn *Libuče*), **Třebut* (v tpn *Tribuče*), **Skorut* (v tpn *Skaručna*). Atn **Blagut* je vsebovan tudi v moravskem tpn *Blahutovice* (HOSAK-ŠRAMEK 1970: 74).

Historični zapis *Plagutis* za *Blaguč* iz l. 875 je med najstarejšimi znanimi zapisi slovenskih toponimov sploh. *Plagutis* je videti genitivna oblika od **Blagut*.

Občina Codroipo obsega danes poleg samega Codroipa še trinajst naselij, od tega kar osem s slovanskimi imeni: *Beano* (< **Beljane*), *Biauzzo* (< **Blaguč*), *Goricizza* (< **Goričica*), *Iutizzo* (< **Ljutiče*), *Lonca* (< **Loka*), *Passariano* (< **Preserjane*), *Rividischia* (< **Robidišče*), *Zompicchia* (< **Čepiče*). Neslovanska so: *Muscletto*, *Pozzo*, *Rivolto*, *San Martino*, *San Pietro*. Takšna koncentracija slovanskih krajevnih imen kaže na strnjeno slovansko poselitev tega dela Furlanije v srednjem veku, zgodnja datacija obstoja naselja s slovanskim imenom **Blaguč* pa omogoča domnevo, da je do te poselitve prišlo že v času pred ogrskimi vpadi, torej najmanj že v 9. stoletju, če ne celo že v 8. stoletju. S tem se postavlja pod vprašaj teza zgodovinarjev (Franc in Milko Kos, Ljudmil Hauptman idr.), v skladu s katero je mirna slovanska kolonizacija v ravninski Furlaniji potekala šele v drugi polovici 10. in v 11. stoletju, potem ko so prenehala ogrska pustošenja (KOS 1985: 179). Zaradi sovpadat. priponskega obrazila *-anum* in slovanskega obrazila *-jane* v sodobno obrazilo *-ano* oz. *-ana* so tako italijanski kot slovenski jezikoslovci doslej številna krajevna imena v Furlaniji in na slovenskem zahodnem robu zmotno razlagali kot romanska predialna imena, nastala iz osebnih imen rimskih veleposestnikov, čeprav so to izvorno slovanska imena na *-jane* (TORKAR 2007a). Število doslej neprepoznanih (staro)slovenskih toponimov v Furlaniji je zato znatno večje, s tem pa tudi gostota in obseg nekdanje slovanske poselitve v Furlaniji.³ Za slovansko naselitev v Furlaniji pred ogrskimi vpadi sicer priča tudi tpn *Cervignano*, izpričan že v listini iz l. 912

² V citiranem slovarju avtorji sicer pišejo ti dve imeni kot »in Euganeis et Olagutis (sic!)«, toda vir, na katerega se sklicujejo (G. Marchetti, *Studi sulle origine del friulano, Ce fastu?* X, 1934, 211), navaja imeni »in Euganeis et Plagutis«.

³ O toponimih slovanskega izvora v furlanski ravnini je v novejšem času pisal furlanski jezikoslovec mlajšega rodu FINCO (2003).

kot *Cerveniana*, ki ga po vsej verjetnosti smemo rekonstruirati kot **Č̣rvenjane* (TORKAR 2007a: 485).

1.2 O povednosti historičnih zapisov: toponimi *Jagnjed*, *Prosnid* in *Magozd*

V slovenskem imenoslovju imamo na voljo številne primere, ki dokazujejo izjemen pomen pritegnitve historičnih zapisov. Brez njih ne bi vedeli, da *Andol* izvira iz **Landol*, *Vevče* iz **Belče*, *Pržan(j)* iz **Prežganje*, *Rašica* iz **Vranščica*, *Kojca* iz **Kozica*, *Krim* iz **Kurim* itd.

1.2.1 V Beneški Sloveniji leži v občini Podutana oz. Sveti Lenart (it. San Leonardo) manjša vas *Jagnjed*, it. *Iainich*. Nedvoumni historični zapisi so na voljo za čas od l. 1220 naprej: 1220 *Jamnich*, 1275 *Jamnich*, 1294 *Joynich*, 1361 *Iainich*, 1718–1725 *Ianich*, sive *Iainich*. Obstaja tudi zapis *Jamnolesso* iz l. 903–906, katerega identifikacija pa je dvomljiva (CINAUSERO HOFER – DENTESANO 2011: 427). Ne glede na dvomljivost identifikacije je zapis *Jamnolesso* dragocen že zaradi svoje starosti. F. Kos ga v svojem Gradivu ne omenja. Imenske oblike so: v *Jágnjedu*, *Jáginci*, *jáginjski* (MERKŮ 1999a: 36).

P. MERKŮ (2006: 89) je historične zapise preprosto spregledal, saj si drugače ni mogoče razložiti njegovega izvajanja toponima iz dendronima *jagned* 'populus nigra'. Isto velja tudi za M. SNOJA (2009: 172), ki toponim *Jagnjed* s pridržkom izvaja iz atn *Jagnje* (z romansko pripono /?!), medtem ko se mu zdi izvajanje iz *jagned* manj verjetno, ker stanovniško ime ne vsebuje priponskega obrazila *-ed*.

Historični zapisi za *Jagnjed* so prozorni. Toponim zlahka rekonstruiramo kot **Jamnik*, kar je najverjetneje posamostaljeno iz **Jamni les* (=gozd). Sprememba *Jamnik* v *Jagnjed* se je izvršila v slovenskem narečnem razvoju, zanimiva pa je zaradi substitucije slovenskega obrazila *-ik* s starofurlanskim *-ed* (< lat. *-etum*) in diferenciacije *mn* > *gn*. RAMOVŠ (1924: 314) navaja le primere diferenciacije *mn* > *bn*, *mn* > *vn*, *mn* > *ml* pri apel. *gumno*.

1.2.2 Do podobne medjezikovne zamenjave obrazil je prišlo tudi v toponimu *Prosnid*, it. *Prossenico*, furl. *Prossenic* v o. Tipana v Karnajski dolini, ki ga spet glede na srednjeveške historične zapise lahko izvajamo iz **Prosenik*, tega pa iz apelativa *proso* oz. prid. *prosen* (prim. tpn *Proseniško* v o. Šentjur). To etimologijo, ki jo je podal že G. FRAU (1978: 114), sicer M. ŠEKLI (2006: 223) in SNOJ (2009: 335) na podlagi narečnih imenskih oblik (*prosnjiski*, *Prosnijáni*) zavračata. Upoštevati pa je treba precejšnjo starost prevzema furlanskega obrazila in okoliščino, da so bili pisarji praviloma romanskega rodu in so zapisovali tisto imensko obliko, ki so jo uporabljali Romani, čeprav je ohranila čistejšo slovansko podobo. Furlani so v obeh imenih ohranili slovensko obrazilo *-nik*, le zaradi olajšanja izgovora so **Jamnik* asimilirali v **Jajnik* (*Iainich*),⁴ medtem ko so Slovenci prevzeli starofurlansko obrazilo *-ed*, pod naglasom preoblikovano v *-id*: *Jagnjed*, *Prosnid*, prim. tudi *Kobarid* (< lat. **Caporetum*), *Sužid* (< lat. **Silicetum*) (BEZLAJ 1969: 25). Hibridnost imen *Jagnjed* in

⁴ Nekoliko drugače pa so nekdanji **Jamnik* pri Palmanovi (1120 *Iamnich*, 1415 *Iamnic*, 1487 *Jalmicho*) spremenili v **Jalmik* (*Ialmicco*).

Prosnid govori tudi o tem, da so Beneški Slovenci že v srednjem veku dobro obvladali sosednjo furlanščino, medtem ko Furlani slovensčine niso.⁵ O številnih primerih slovensko-romanske heteromorfije v mikrotoponimiji Terske doline je pisal MERKŮ (1999b).

1.2.3 *Mágozd* je ime manjše vasi pri Drežnici v o. Kobarid. Tpn je skušal na podlagi dveh nezanesljivih historičnih zapisov (1409 *Namabisgonden*, 1439 *Na mali gosden*) razložiti D. ČOP (2007: 119). Menil je, da se v zapisih (za katera pa ni navedel vira) skriva krajevno ime **Mali gozd*, kot se po njegovem vas imenuje v 18. in 19. stoletju. SNOJ (2009: 249) je v celoti prevzel Čopovo razlago.

Toda pregled dosegljivih historičnih zapisov pokaže drugačno sliko. Kosovo kartotečno gradivo za *Historično topografijo Primorske* na Zgodovinskem inštitutu M. Kosa ZRC SAZU, ki sega do leta 1500, zapisov za *Magozd* ne vsebuje. Obe Čopovi navedbi historičnih zapisov sta vprašljivi zlasti glede datacije, morda pa tudi glede lokalizacije. Za *Magozd* je mogoče v literaturi in virih najti naslednje zapise: 1566 *Amagost* (VALE 1943: 140), 1570 *Domagost* (PORTIA 1570),⁶ ok. 1570⁷ *Namabisgonden* (DE TONI 1922: 30),⁸ 1648 *Damagost* (PREMROU 1929: 4), 1751 *Gost* (ATTEMS 1994: 164), 1780 *Magost* (Jožefinski zemljevidi 1997: 14), 1798 *Magost* (CAPELLARIS), FK 1822 *Magost* (k. o. Drežnica), 1869 *Magost* (Orts–Repertorium 1873: 16), 1882 *Magozd* (RUTAR 1882: 312). Oblike **Mali gozd*, ki naj bi bila izpričana v 18. in 19. stoletju, v virih ni zaslediti.

Če pogledamo imenske oblike, vidimo, da se naglas v stranskih sklonih in izpeljankah premakne na drugi zlog:⁹ v *Magózd*, *Magóščani* (tudi *Mogóščani*), *magóški* (tudi *mogóški*).¹⁰ Ime je bilo že konec 19. stoletja standardizirano na podlagi oblik v stranskih sklonih, ki so rezultat zvenečnostne premene: **Mágost*, *Magózda* (prim. nar. *Blegaš*, pod *Blegažam*, tpn **Biteš*, rod. *Biteža*, danes imen. *Bitež*, priimek *Bratuš*, rod. *Bratuža*, odtod različica *Bratuž*). V drežniškem narečju se za občno ime *gozd* sicer uporablja leksem *host* (rod. *hosti*), kar je enako kot v Livku (ŠEKLI 2008: 109).

Stanovniško ime *Magóščani* in prid. *magóški* govorita za prvotno imensko obliko na *-gost* in ne na *-gozd*, podobno kot *Čagoščáni* in *čágoški* pri krajevnom imenu *Čágošče* (< atn **Čagost*) ali *Dražgošáni* in *dražgoški* pri krajevnom imenu *Dražgoše* (< atn **Dražigost*) ter *Zgóšani* in *zgóški* pri krajevnom imenu *Zgoša* (< atn **Zgost*). Glede na verodostojne historične zapise je za *Magozd* najverjetnejša rekonstrukcija **Domágostь* (*hribь*), po odpadu prvega zloga in elipsi jedrnega samostalnika **Magost*. Krajevno ime iz osebnega ni bilo izpeljano s priponskim obrazilom, temveč je nastalo iz pogoste predikativne rabe osebnega imena, enako kot krajevno ime *Čadrg* iz atn **Čadragь* (TORKAR 2007b: 260).

⁵ S tem v zvezi je povedno tudi pričevanje narodnega buditelja Matija Vertovca iz l. 1844: »Slovenski in furlanski pastirji večkrat vkup pasejo. Kraški fantinci se navadijo furlansko, furlanski pa ne slovenskiga« (Kmetijske in rokodelske novice 26. junija 1852, št. 51, str. 203).

⁶ Za posredovani podatek se zahvaljujem Janezu Höflerju.

⁷ Letnica 1535, ki jo navaja avtor objave vira, je iz več razlogov verjetno napačna.

⁸ Lokalizacije v objavi vira ni, je pa glede na vrstni red krajev mogoča.

⁹ Priročnik *Slovenska krajevna imena* (1985: 159) daje napačno informacijo o stalnem naglasu.

¹⁰ Za podatke o narečnem izgovoru imena in izpeljank se zahvaljujem Danilu Bergincu, Mirku Kurinčiču in Jožefu Kurinčiču iz Drežnice.

Atn *Domagost* je izpričan v 13. stoletju tudi v stari češčini (PLESKALOVÁ 1998: 131), v 11.–12. stoletju v stari ruščini, posredno tudi v ruskih toponimih *Domagošč* in *Domagošča* (VASILJEV 2005: 143). Staroslovenska oz. alpskoslovenska antroponimija (KRONSTEINER 1975: 35–36) je poznala več drugih osebnih imen na *Dom-*, npr. *Domagoj* (12. stoletje, Štajerska), *Domanega* (12. stoletje, Štajerska), *Domaslav* (12. stoletje, dva na Koroškem, eden v Zgornji Avstriji), *Domomysl* (864, na Koroškem). Šmihel pri Žužemberku je bil v listini iz l. 1136 imenovan *domus Laussdorf ad sanctum Michaellem*, kar se rekonstruira kot **Domoslavja vas* (Kos Gradivo IV: 80). Tpn *Domžale* je izpeljan iz atn **Domožal* (SNOJ 2009: 119).

1.3 *Negastrn* in *Celestrina*: imeni s strici v ozadju

Številni slovanski antroponimi, tako zloženi kot okrajšani, so se nam ohranili samo v zemljepisnih imenih današnjega ali nekdanjega slovanskega poselitvenega ozemlja. Njihovo prepoznavanje predstavlja na slovenskem območju tako zaradi fonetičnih sprememb kot zaradi nepričakovanih, doslej še neznanih kombinacij, posebne vrste izziv.

1.3.1 *Negastrn* je ime manjšega kraja v o. Moravče (do 1994 o. Domžale), ki doslej menda ni bilo še predmet etimološke analize. Niti prebiranje razmeroma starih zapisov niti preiskovanje morebitnih posebnosti v pregibanju tega nenavadnega imena (v *Négastrnu*) ali v njegovi stanovniški in pridevniški izpeljanki (*Négastrnčani*, *négastrnski*) ni dalo rezultatov. Zapisi so: 1348 *ze Ober Nogostrinne*, 1363 *Negostrm*, 1370 *Negroscrim*, 1425 *villa de Negosdrin*, 1489 *Negrastrin*, 1780 *Negastrna*, *Negasterna*, 1826 *Negastran* (k. o. Sv. Mohor), 1843 *Njegostran*, 1867 *Negastern* (k. o. in vas Sv. Mahor in Fortunat).

Na prvi pogled imamo v drugem delu imena opraviti z občnim imenom *stran* ali morda s pridevniškim korenem *strm-*, vendar primerjava s historičnimi zapisi toponimov, ki vsebujejo ta dva korena, hitro ovrže tovrstna iskanja. Šele primerjava z drugim slovanskim toponimskim gradivom nam tu pomaga do rešitve. A. LOMA (1997: 9) navaja več obstoječih ali v historičnih virih izpričanih lokacij v Srbiji z imeni *Časterna*, *Častren* in *Častrno*, ki jih brez vsakega dvoma izvaja iz psl. atn **Ča-stryjъ*, zloženke iz osnove glagola *čajati* 'čakati, upati' in samostalnika **stryj* 'stric'. Atn *Častrjъ* je vsebovan tudi v čeških tpn *Častrov* in *Častrovice* in v polabskoslovenskem tpn *Zastrow* (SVOBODA pri PROFOUSU 1960: 147). Samostalnik **stryjъ* se pojavlja še v več drugih slovanskih, zlasti poljskih antroponimih: **Bezstryjъ*, **Dal'estryjъ*, **Domastryjъ*, **Lelistryjъ*, **Malostryjъ*, **Milostryjъ*, **Sulistryjъ*, **Želistryjъ* (MALEC 1971: 116).

Na podlagi prej navedenega slovanskega imenskega gradiva je ime *Negastrn* mogoče rekonstruirati kot **Něgostryjъnъ* (*vъrhъ*). Izpeljano je s pridevniškim obrazilom *-ъn-* iz zloženega atn **Něgostryjъ*, ki v prvem delu vsebuje osnovo glagola **něgati*, **něgovati* 'razvajati, ljubkovati' (ESSJA 25: 97–98), v drugem pa samostalnik **stryjъ* 'stric'. Atn **Něgostryjъ* v drugih slovanskih jezikih ni izpričan. Današnja oblika krajevnega imena je nastala z elipso jedrnega samostalnika in moderno vokalno redukcijo, zapisa iz 1826 in 1843 pa odražata ljudskoetimološko naslonitev na apelativ *stran*.

V virih zasledimo l. 965 staroslovenski atn *Negomir* v Zvirčah pri Celovcu (KRONSTEINER 1975: 54), l. 1217 pa atn *Negovan* (*Negowan*) v Preddvoru pri Kranju (KOS Gradivo V: 149). Pri drugih Slovanih najdemo še atn **Něgomirь*, **Něgoslavь* in **Něgovoь* (MALEC 1971: 100–101).

Med štivanskimi romarji iz 9. stoletja se v Čedadskem evangeliarju omenja tudi *Stregemil* iz Braslavove dežele (med Dravo in Savo na današnjih hrvaških tleh). F. KOS (Gradivo II: 249) je ime rekonstruiral kot **Stregomil*, v čemer mu je sledil tudi ŠIMUNDIČ (1973: 34), čeprav glede na pisne navade, razvidne iz bližnjega sobesedila, ime bolj upravičeno rekonstruiramo kot **Stryjemilь*. Sem spada tudi staročeški atn *Stremil* iz 13. stoletja (PLESKALOVÁ 1998: 29).

V slovanskih osebnih imenih so zastopana skoraj vsa občna imena, ki označujejo bližnje sorodstvo: *ded*, *baba*, *tata*, *mama*, *sin*, *hči*, *brat*, *sestra*, *stric*, *teta*, *ujec*.

1.3.2 Razrešitev imena *Negastrn* je omogočila etimologizacijo še enega doslej nejasnega toponima. *Celestrina* je ime vasi v Slovenskih Goricah, nedaleč od Maribora, z imenskimi oblikami: v *Celestrini*, *celestrinski*, *Celestrinčani*, in historičnimi zapisi: od 1432 do 1500 petkrat *Selestrin* ter *Selestryn* in *Selestrynn*, 1780 *Salestrina*, 1823 *Zellestrin*, FK 1824 *Zelesstrin* (k. o. Celestrina), 1931 *Celestrin*, 1937 *Celestrina*. Toponim rekonstruiramo kot **Želestryjьna* (*vьsь*), izpeljan pa je podobno kot *Negastrn* s privedniškim obrazilom *-ьn-* iz atn **Želestryjь*. Pravo vzporednico mu najdemo v mikrotoponimu *Želestrn* na o. Krku, ki ga SKOK (1929: 183) napačno etimologizira kot 'zle strane'. Atn *Želistryj* je izpričan kot *Selistryj* l. 1136 tudi v staropoljskem osebnoimenskem fondu (MALEC 1971: 131). Vzglasni C- v *Celestrini* se je očitno pojavil pod nemškim vplivom, ki je na tem območju zelo izrazit, prim. tpn *Činžat* za prvotni slovenski **Senožet* v o. Lovrenc na Pohorju (ŠTREKELJ 1906: 48).

1.4 *Trojane*: slovanska adaptacija antičnega *Atrans* ali izvorno domače krajevno ime?

Toponim *Trojane* velja v slovenski historični slovnici za šolski primer glasovnega in besedotvornega podomačenja substratnega zemljepisnega imena. RAMOVŠ (1924: 264, 1936: 27), SKOK (1929: 181), FURLAN (pri BEZLAJU 2005: 231), SNOJ (2009: 439) razlagajo *Trojane* s slovenskim glasovnim prevzemom antičnega, po izvoru domnevno predkeltskega toponima *Atrans*, ki se v historičnih zapisih pojavlja v lokativu: *Adrante* (dvakrat), *Hadrante*, *Atrante*. Zapisi, pravi Ramovš, odražajo splošno znano vulgarnolatinsko zvonečnostno spremeno *tr > dr*, ki pa v lokalnem govoru, sklepajoč po slovenski obliki, ni delovala, medtem ko je sekvenca *nt* bila izgovorjena kot *nd*, kar je po Ramovševem mnenju posledica ilirske izreke. Antični *Adrante* naj bi dal slovanski **Trqđ-*, s stanovniškim priponskim obrazilom *-jane* pa **Trqđ-jane*, to pa je v skladu s slovenskim glasovnim razvojem dalo *Trojane*. Skok je Ramovševo razlago sprejel, le da je skušal premostiti glasovne težave pri domnevnem prevzemu antičnega imena z metatezo dentalov *d - t > t - d* (*Adrante > *Atrande*).

Ramovš je pri razlagi slovenskega glasovnega prevzema izhajal iz ekstralingvističnega dejstva, da *Trojane* pač ležijo na mestu nekdanjega *Atransa* in je zato treba

računati s kontinuiteto imena. Dve glasoslovni težavi je hipotetično rešil s sklicevanjem na domnevni vpliv t. i. ilirskega jezika staroselcev, dokaz obstoja tega vpliva pa naj bi bila imenska oblika *Trojane*. Toda teza o kontinuiteti antičnega imena *Adrante* in današnjega imena *Trojane* ni nujno pravilna, njuna relativna glasovna podobnost je lahko samo naključna.

Ime *Trojane* lahko uspešneje razložimo na čisto slovanski podlagi. Poglejmo si imenske oblike: *na Trojánah*, *trojánski*, *Trojánci*. Historični zapisi so: 1229 *ville Troye*, 1400 *Troyn*, 1446 in 1496 *Troyan*, 1507 *Trojana* (KELEMINA 1950: 3), 1689 *Trojaner Berg* (sonst *Trojaine*), 1744 *Trojanerdorf*, 1778 *Troiane*, 1780 *Trojan*, *Trojana*, FK 1826 *Troiana*, 1843, 1873, 1894 *Trojana*.

Toponim smemo izvajati iz slovanskega osebnega imena **Trojъ*, izpričanega v češkem krajevnem imenu *Trojovice* (PROFOUS 1957: 383). S starim svojilnim obrazilom *-jъ* je bilo najprej izpeljano zemljepisno ime, najverjetneje **Troj-jъ* (*hrībъ*), iz tega pa s stanovniškim obrazilom *-jane* naposled še krajevno ime. Iz števniske osnove *troj-* so izpričani stari antroponimi: pri Poljakih *Troja* (ž. sp.), *Trojak*, *Trojan* (SEMŠNO 2000: 324), pri Ukrajincih *Trojan* (HUDAŠ 1995: 210), pri Slovencih pa priimek *Trojak*. Antroponimi na *Troj-* so vsebovani še v tpn *Trojno* pri Laškem, češkem tpn *Trojany* (dvakrat), moravskem tpn *Trojanov*, poljskih tpn *Trojanów*, *Trojanowice* in *Trojany*, podkarpatskem ukrajinskem tpn *Trojany* ipd. Na ponemčenem Štajerskem najdemo tpn *Draiach* (1494 *Trayach*), ki je najverjetneje čista vzporednica našim *Trojanam*, LOCHNER (2008: 96) pa ga izvaja iz slovanskega atn **Trojanъ*.

Za tpn *Trojno* v o. Laško so izpričane imenske oblike *na Trójnem*, *trójenski*, *Trójenčani*, historični zapisi pa so: 1436 in 1437 *Troyn*, 1450 *Troyen*, 1780 *Troin*, 1822 *Troino*, FK 1825 *Trojina* (k. o. Lahomšek), 1937 *Trojno* (zas. Lahomška). Ime lahko podobno kot *Trojane* rekonstruiramo iz atn **Trojъ* kot **Trojъno* (*bъrdo*).

1.5 *Podsinja vas*, nem. *Hundsdorf*, proti *Psinja vas*: primer poknjizenja na podlagi ljudske etimologije

Koroška slovenska vas z gornjim imenom bi morala l. 2011 prejeti dvojezični napis. Pri določitvi slovenskega dela napisa se je zapletlo, ker so uradni predstavniki slovenske manjšine vztrajali pri poknjizeni obliki *Podsinja vas*, kot jo je določil P. ZDOVC (1993: 76, 2008: 93, 2010: 87), del domačinov in drugih predstavnikov manjšine pa se je zavzemal za obliko *Psinja vas*, ki je veliko bližja živi ljudski izreki (*Psinja ves*). Prvi so svoje stališče utemeljevali s trditvijo, da je današnja narečna oblika nastala iz prvotne oblike **Podsinja vas*, ker da, skupaj z Bistrico v Rožu, leži pod planoto, imenovano *Sine*, nem. *Sinach*. Nemško ime *Hundsdorf* je po njihovem mnenju napačen prevod slovenske narečne oblike *Psinja ves*, nastal pa naj ne bi toliko zaradi nerazumevanja kot zaradi posmehovanja. Proti tej razlagi govorita dva tehtna razloga: a) nem. ime *Hundsdorf* se pojavlja že v viru iz l. 1216 (*Hundesdorf*), ko slovenščina še ni poznala pojava vokalne redukcije, zaradi katere naj bi domnevna **Podsinja vas* postala *Psinja vas*, b) če bi izvirno ime res bilo **Podsinja vas*, bi bila narečna oblika danes **Posinja vas*, saj samoglasnik *o* v takih primerih ne izpade, enako kot v koroških slovenskih krajevnih imenih *Pogorje*, *Postrazišče*, *Poturje*, ki so nastala

iz **Podgorje*, **Podstražišče*, **Podturje*. Nobenega dvoma ni, da je knjižna oblika *Podsinja vas* rezultat ljudske etimologije, saj temelji na umišljeni ekstralingvistični predpostavki. Prvič se pojavi v seznamu koroških krajevnih imen iz l. 1918, nato pa še v seznamih iz let 1970 in 1982 (ZDOVC 1993: 229). Prej, npr. 1894, je izpričana oblika *Psinja ves* (*Specijalni repertorij* 1894: 17), v seznamih 1905, 1945 in 1963 *Psinja ves*, 1972 *Psinja vas* (ZDOVC 1993: 229). Prebivalci *Psinje vasi* so *Psinjčiči*, pridevnik je *psinjski* (ZDOVC 1993: 76).

Na Koroškem je še šest vasi z nem. imenom *Hundsdorf*, ki pa ležijo na že ponemčenem ozemlju, vendar KRANZMAYER (1958: 106) še navaja slovensko ime *Pesja ves* za *Hundsdorf* v o. Arriach in za *Hundsdorf* v o. Važenberk. Na slovenskem Štajerskem sta znani dve vasi z imenom *Pesje*: ena je pri Krškem (prid. *pesjanski*, prebivalci *Pesjanci*), druga je od l. 1979 del Velenja. Obe sta bili v nemščini imenovani *Hundsdorf*. *Pesje* v o. Krško ima zapise od 1432 (*Hunczdorf*), 1822 *Hundsdorf*, windisch *Pafsje*, *Pesje* pri Velenju pa od 1277 (*Huntsdorf*), 1822 *Hundsdorf*, windisch *Pafsja – Vafs*. Krajevno ime *Hundsdorf* zasledimo tudi na ponemčenem Štajerskem (LOCHNER 2008: 117). Sem sodijo še *Dekani* pri Kopru z lokalnim poimenovanjem *Pasja vas*, pridevnikom *pesjanski* in stanovniškim imenom *Pesjani*. Današnje uradno krajevno ime, izpričano l. 1423 kot *Villae Canis*, izhaja dozdevno iz priimka plemiške družine *de Cani* (BEZLAJ 1956: 128).

Na ponemčenem Koroškem obstajata še kraj *Pisweg* (pri Šentvidu ob Glini), s historičnimi zapisi 1090 *Pisuic*, 1139 *Piswich* itd., in nedaleč proč ležeča vas *Psein*. *Pisweg* spada v skupino patronimičnih koroških krajevnih imen na *-oviči*, kot so *Radweg*, *Knasweg*, *Wiedweg*, ki jih jezikoslovci izvajajo iz starih osebnih imen oz. na osebo nanašajočih se občnih imen: **P̥ssovit'i* iz **P̥s̥b̥*, **Radovit'i* iz **Rad̥b̥*, **K̥b̥neževit'i* iz **k̥b̥neğ̥* in **Vidovit'i* iz **Vid̥b̥* (LESSIAK 1922: 32, RAMOVŠ 1924: 267). *Psein* razlagata LESSIAK (1922: 13) in KRANZMAYER (1958: 45) iz **psinje* ali **psina* v pomenu 'območje, kjer so psi'. Toda SCHEINIGG (1905: 11) izvaja ime *Psinja ves* iz staroslovenskega atn **P̥s̥b̥*, kar naj bi Nemci naslonili na njihovo os. i. *Hunto*. Sodeč po Gutsmanovem slovarju (GUTSMANN 1999: 403) so na Koroškem iz sam. *pes* nekdaj delali tudi prid. *psinji*: *pesinja jirhovina*, *pesinji*, a tudi *pesja* koža, luknja, *pesji* dni.

KRANZMAYER (1958: 106) razlaga imena *Hundsdorf* na Koroškem kot vasi, ki so morale gospodstvu priskrbeti lovske pse in pravi, da v tem imenu nikakor ne tiči stvn. *hunto* 'stotnik'. Glede na veliko število *Hundsdorfov* na Koroškem je zgornja razlaga malo verjetna. Pač pa obstaja na Ižanskem vas *Sarsko* (< **Psarsko selo*), 1482 *Hündtarn*, ki se v literaturi razlaga kot vas *psarja* (srvnem. *hunter*) oz. *psarjev*, tj. graščinskih služabnikov, ki so skrbeli za pse (BEZLAJ 1967: 162).

LOCHNER (2008: 117, 163) izvaja krajevna imena *Hundsdorf* na avstrijskem Štajerskem (najstarejši zapis je *Hundesdorf* iz l. 1138) iz germanskega osebnega imena *Hunt*. V Dolnji Avstriji sta dve naselji *Hundsdorf*, ki jih SCHUSTER (1990: 312) izvaja iz stvn. osebnega imena *Hunt*.

PROFOUS (1951: 498) navaja češka toponima *Psinice* in *Pševes*. *Psinice* razlaga kot vas *Psinovych* ljudi (**Psiniči*). Os. i. *Psina* je po njegovem mnenju nastalo iz apel. *psina*, ki ima več pomenov: pasji smrad, pasja koža, pasje meso in dr. *Pševes* izvaja s svojilno pripono *-jb* iz priimka *Pes*, ki da je izpričan že v letih 1375 in 1379. Osebo ime *Pes* v slovenskih historičnih virih neposredno ni izpričano, medtem ko

v makedonskih virih 15. stoletja zasledimo ime *Песомуп* (IVANOVA 2006: 340), v staropoljskih pa *Pies* (SEMSNO 2000: 215).

Vrnimo se k imenu planote *Sine*, kjer leži tudi zas. Bistrice v Rožu z enakim imenom: na *Sinah*, prid. *sinski*, s historičnimi zapisi 1666 *Sinach*, 1775 zu *Sienach* (KOTNIK 1995: 29). Nad zaselkom se vzpenja *Psinjski vrh*, nem. *Sinacher Gupf*. KRANZMAYER (1958: 207) izvaja tpn *Sine* iz apel. *seno*, POHL pa ga enkrat (2000: 47) razlaga iz **Psinje*, drugič (2010: 136) iz apel. *seno*.

Ime planote *Sine* je očitno rezultat podobne onemitve vzglasnega *p*- (iz **Psine*) kot pri tpn *Sarsko* (iz **Psarsko*). Podstava obeh imen – *Sine* (< **Psinje brdo*) in *Psinja vas* – je **psina*, 'kraj, kjer je veliko psov'. Na enak način so iz ustreznih apelativov tvorjeni toponimi *Kozina* (< **kozina* 'kraj, kjer je veliko koz', 'kozji pašnik'), *Polšina* (< *polšina* 'poljšja luknja'), *Krtina* (< *krtina* 'manjši kup zemlje, ki ga izrije krt'), **Ovčina*, danes *Ewixen* v Dolnji Avstriji (< **ovčina* 'ovčji pašnik'), in *Ovčina*, kraj v Srbiji, **Bičina*, danes *Feischsen* v Dolnji Avstriji (< **byčina* 'pašnik za bike'), in *Byčina*, vas na Češkem, ter *Bičine*, vas na Hrvaškem, **Žabina* danes *Saffen* v Dolnji Avstriji (< **žabina* 'žabji potok') (HOLZER 2001: 54, 56, 92), *Vrbina* (< *vrbin* 'vrbovo grmovje, drevje').

Če sklenem: zemljepisna imena *Pesje*, *Psinja vas*, *Sine*, v nem. zapisih *Hundsdorf*, *Psein*, *Sinach* ipd., ob njih pa tudi *Pasja vas* (uradno *Dekani*), izhajajo najverjetneje iz apel. *pes* oz. **psina* 'območje, kraj, kjer je veliko psov'. Imena *Psinja vas*, *Sine*, *Psein* bi sicer teoretično lahko izvajali tudi iz atn **Psina* (od **Pes*), vendar je to glede na zgoraj prikazani model tvorbe občnih in zemljepisnih imen na *-ina* manj verjetno. Nedvomno pa je iz atn **Pes* treba izvajati koroški tpn **Psoviči*, nem. *Pisweg*, saj ta tip (patronimičnih) krajevnih imen nujno predpostavlja antroponimsko podstavo.

1.6 Toponim *Adlešiči*: primer glasovnega ponemčenja

Ime belokranjske vasi *Adlešiči* se v srednjeveških listinah še ne pojavlja, čeprav je l. 1354 že stala tamkajšnja cerkev sv. Nikolaja, podružnica župnije v Podzemlju. Kraja z imenom *Adlešiči* ne najdemo niti v belokranjskih urbarjih 16., 17. in 18. stoletja, pač pa v njih zasledimo priimek *Adlešič*, vendar prvič šele v urbarju gospodstva Vinica 1674: *Mathe*, *Thome*, *Jury Adleschitsch* v župi Zilje (Kos 1991: 476), *Micho Adleschitsch* v Borštu pri Podzemlju (Kos 1991: 488), nato v urbarju gospodstva Krupa 1690–99: *Jure Adleschitsch* v Velikih selih¹¹ (Kos 1991: 508), *Iue* (=Ive) in *Micho Adleßitsch*, *Jure Adleschitsch* v vasi Zilje (Kos 1991: 510), *Lene Adleschitsch* v vasi Perudina (Kos 1991: 512), *Micho Adlessicz* v vasi Knežina pri Dragatušu (Kos 1991: 516). Niti Valvasor še ne pozna naselja z imenom *Adlešiči*, saj je cerkev sv. Nikolaja vpisana kot *S. Nicolai zu Freyenthurn* (VALVASOR II: 789). Zelo podobno genezo ima naselje *Balkovci*, saj se v istih urbarjih pojavlja le priimek *Bolkovec*, sam kraj pa še ne. Kraj *Adlešiči* se končno pojavi na Florjančičevem zemljevidu l. 1744 kot *Adlaschiz*, v jožefinskih vojaških opisih in zemljevidih 1780 pa *Adlesich*, *Hadlesich*, *Adlesitsh*, FK 1824 *Adleschitz* (k. o. *Adlešiči*), 1843 *Adlefhzhe*, 1873 *Adlešiče*, 1894 *Adlešiči*.

¹¹ V viru *Sella bey Freythurn*.

Domačini vse imenske oblike naglašajo na drugem zlogu: iz *Adlēšič*, *adlēšički*, *Adlēšičani* (Boris Grabrijan, ustno). Župnik in zbiralec ljudskega izročila Ivan Šašel je uporabljal pridevnik *adleški*. Ime je standardizirano v prvotnem imenovalniku množine, s čimer je bil odpravljen tožilnik smeri v vlogi novega imenovalnika in vzpostavljena moška sklanjatev imena nam. ženske. Tovrstni poseg lahko ugotovimo tudi pri tpn *Bojanci* (nam. *Bojance*), *Dragoši* (nam. *Dragošē*), *Pribinci* (nam. *Pribince*), *Radoši* (nam. *Radošē*), *Zorenci* (nam. *Zorence*) in še nekaterih.

Glede na okoliščine, v katerih se je pojavila vas *Adlešiči*, in glede na njeno jezikovno in etnološko dediščino je očitno, da gre za pozno uskoško naselbino s preloma 17. in 18. stoletja, imenovano po veliki družini *Adlešič*, ki jo je ustanovila.

O toponimu *Adlešiči* je menil Ivan Šašel, da izhaja iz osebne imena *Aleš*, ni pa pojasnil, od kod tedaj *-d-* v krajevnom imenu. SNOJ (2002: 44, 2009: 43) je skušal ta *-d-* utemeljiti tako, da je priimek *Adlešič* izvajal iz nem. osebne imena **Adleh*, tega pa iz stvnem. *Adalleich*. Glede na to, da uskoki zanesljivo niso imeli priimkov, ki bi nastali iz stvnem. osebnih imen, je takšna razlaga najverjetneje zgrešena.

Priimek *Adlešič* je mogoče pojasniti na podlagi medjezikovne nemško-slovanske glasovne substitucije. Območje vasi *Adlešiči* je spadalo k zemljiškemu gospodarstvu Pobrežje (nem. Freyenthurn), ustanovljenemu sredi 16. stoletja (Kos 1991: 64). Glede na to, da nedaleč od Kolpe, v Dugi Resi na Hrvaškem, še obstaja redke priimek *Arlešič*,¹² lahko sklepamo, da je priimek *Adlešič* nastal iz prvotne oblike **Orlešič* v pisarni nemškega zemljiškega gospoda v Pobrežju z bavarsko asimilacijo *rl > dl* in nemško substitucijo srbskohrvaškega vzglasnega *o z a*. O bavarski asimilaciji *rl > dl* piše RAMOVŠ (1924: 225), ki poleg bavarske asimilacije *rn > dn* za tpn *Mirna peč* (nemški pisar je to ime slišal kot *Medna peč* in ga zato prevedel v *Hönigstein*) navaja tudi asimilacijo nem. *Stern* v kor. nem. *stedn*, *Kerl* v *khedl*, *Arling* v *adlin* (sklicuje se na knjigo J. Schatza, *Altbairische Grammatik*, par. 72). Priimek **Orlešič* je nastal kot patronimik iz vzdevka **Orleša* ali **Orleš*, ta pa iz občnega imena *orleša*, ki se v različnih hrvaških in srbskih narečjih uporablja za kokoš, raco oz. kozo, ali *orleš*, ki je pokrajinska hrvaška ali srbska oznaka za *orla*.¹³ Primerljivo s ponemčenjem priimka **Orlešič* v *Adleschitsch* je ponemčenje uskoškega priimka *Ćulibrk* v *Culiberg* (TERSEGLAV 1996: 26). V urbarju za gospodarstvo Vinica iz leta 1674 zasledimo ta priimek zapisan kot *Zulliwerkho* (Kos 1991: 470).

2 Sklep

Pri razlagi slovenskih zemljepisnih imen se marsikdaj izkaže pomembnost dejstva, da je slovenščina jezik v stiku. Romansko-slovenski jezikovni stik je vplival na podobo heteromorfni imen *Jagnjed* (**Jamnik < jama*) in *Prosnid* (**Prosenik <*

¹² Ime Hrvatsko.net.

¹³ »orleš 'orao'. Samo u primerjima: Na svomu gnijezdu jači vrabac od orleša. Nar. posl. Stojan. 69. Svatko ima svoju mušicu i svoju ptičicu, a mnogi i orleša. Ibid. 189.« (*Rječnik srpskoga ili hrvatskoga jezika*, 9, Zagreb, 1924–1927, 169). — »orleš pokr. v. orao. – Na svomu gnijezdu jači vrabac od orleša (Nar. posl. Stojan. 69). Svatko ima svoju mušicu i svoju ptičicu, a mnogi i orleša (ibid. 189).« — »orleša pokr. a) ime kokoši (Hrv., Obr. M.) b) ime patki (L.), v) ime kozi (Sloboština, Slav., Mileusn.).« (*Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 18, Београд, 2010).

proso), nemško-slovenski pa na ime *Adlešiči* (**Orlešiči* < **Orleša*). Nekatera imena se razkrijejo na podlagi drugega slovanskega gradiva: *Negastrn* (< atn **Negostryj*), *Celestrina* (< atn **Želestryj*), *Trojane* (< atn **Troj*), pri posameznih pa so k razkritju odločilno pripomogli historični zapisi: *Magozd* (< atn **Domagost*). Najteže je spodbijati uveljavljena prepričanja, ki sicer slonijo na napačnih ekstralingvističnih predpostavkah: *Podsinja vas* (**Psinja vas* < *psina*). Pritegnitev prej neznanih najstarejših historičnih zapisov lahko poseže v bistvena vprašanja zgodnj srednjeveške slovenske kolonizacije: **Blaguč* (< atn **Blagut*).

Seznam krajšav

atn – antroponim, antroponimski

tpn – toponim

apel. – apelativ

hrv. – hrvaški

it. – italijanski

k. o. – katastrska občina

nem. – nemški

o. – občina

os. i. – osebno ime

psl. – praslovanski

stvnem. – starovisokonemško

zas. – zaselek

VIRI IN LITERATURA

Carlo M. ATTEMS, 1994: *Vizitacijski zapisniki goriškega, tolminskega in devinskega arhidiaconata goriške nadškofije 1750–1759*. Ur. F. Kralj, L. Tavano. Gorica: Istituto di storia sociale e religiosa.

Pavle BLAZNIK, 1986–1989: *Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500: I–III*. Maribor: Obzorja (Historična topografija Slovenije, 2).

Giovanni A. CAPELLARIS, 1798: *Carta topografica di tutto il territorio del Friuli Goriziano ed Udinese*. Benetke. Zemljevid. Splet.

Ettore DE TONI, 1922: *Variazioni dei confini del bacino del Natisone*. *Rivista della Società Filologica Friulana* III. 24–49.

FK: Franciscejski kataster. Splet.

Jožefinski zemljevidi, 1995–2001: *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*. Zv. 1–7. Ur. V. Rajšp. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, Založba ZRC.

Dušan KOS, 1991: *Urbarji za Belo krajino in Žumberk: I–II*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa.

Franc KOS, 1902–1928: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (do leta 1246): I–V*. Ljubljana: Leonova družba.

- Bertrand KOTNIK, 1995: *Zgodovina hiš južne Koroške: 3: Občina Bistrica v Rožu*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva družba.
- Pavle MERKŮ, 1999a: *Slovenska krajevna imena v Italiji: Priročnik/Toponimi sloveni in Italia: Manuale*. Trst: Mladika.
- Orts-repertorium, 1873: *Orts-Repertorium von Triest und Gebiet, Görz, Gradisca und Istrien*. Dunaj: s. n.
- Bartolomeo DE PORTIA, 1570: Vizitacijsko poročilo Bartolomea de Portia, opata v Možacu in apostolskega vizitatorja oglejske dieceze za avstrijski del, Biblioteca Civica Udine (citirano po: J. Höfler: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Primorska: Oglejski patriarhat, Goriška nadškofija, Tržaška škofija*. Nova Gorica: Goriški muzej. 2001. 54).
- Miroslav PREMROU, 1929: Una descrizione della Contea di Gorizia del 1648: Dall'archivio segreto vaticano. *Studi Goriziani* 7. 1–10.
- Simon RUTAR, 1882: *Zgodovina Tolminskega*. Gorica: Josip Devetak.
- Specijalni repertorij krajev na Koroškem*, 1894. Dunaj: C. kr. centralna statistična komisija.
- Giuseppe VALE, 1943: Una statistica goriziana del 1566. *Ce fastu?* XIX. 238–241.
- Johann V. VALVASOR, 1689: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*. Ljubljana: J. V. Valvasor.
- Pavel ZDOVC, 1993: *Slovenska krajevna imena na avstrijskem Koroškem/Die slowenischen Ortsnamen in Kärnten: Pisava, izgovarjava in naglas, vezava in sklanjatev ter izpeljava slovenskih koroških krajevnih imen*. Dunaj: Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu.
- , 2008: *Slovenska krajevna imena na avstrijskem Koroškem*. Pregledana in preurejena ter z več sto jezikovnimi imenskimi podatki razširjena žepna izdaja. Celovec: Drava.
- , 2010: *Slovenska krajevna imena na avstrijskem Koroškem*. Razširjena izdaja. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti (Razprave 2. razr., 21).
- France BEZLAJ, 1956–61: *Slovenska vodna imena I–II*. Ljubljana: SAZU.
- , 1969: Das vorlawische Substrat im Slowenischen. *Alpes orientales*. Ljubljana: SAZU. 19–35. Ponatis v *Zbrani jezikoslovni spisi, I*, 2003. Ur. M. Furlan. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 388–403.
- , 2005: *Etimološki slovar slovenskega jezika: Četrta knjiga: Š–Ž*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Barbara CINAUSERO HOFER, Ermanno DENTESANO, Enos COSTANTINI, Maurizio PUNTTIN, 2011: *Dizionario toponomastico: Etimologia, corografia, citazioni storiche, bibliografia dei nomi di luogo del Friuli storico e della provincia di Trieste*. S. l.: Ribis.

- Dušan ČOP, 2007: Imenoslovje in etimologija imen. *Jezikoslovni zapiski* 13/1–2 (Merkujev zbornik). 117–125.
- ESSJa 1–37–, 1974–2011–: *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд: Под редакцией академика О.Н. Трубачева*. Москва: Наука.
- Franco FINCO, 2003: Toponimi di origine slovena nella pianura friulana. *Slovenia: Un vicino da scoprire*. Ur. E. Costantini, S. Gaberšček. Videm: Società Filologica Friulana. 539–558.
- Giovanni FRAU, 1978: *Dizionario toponomastico Friuli Venezia Giulia*. Videm: Istituto per l' Enciclopedia del friuli-Venezia Giulia.
- Oswald GUTSMANN, 1999: *Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschen windischen Stammwörter, und einiger vorzüglichern abstammenden Wörter. Klagenfurt, 1789*. [Auf Slowenisch-Deutsch umgekehrt und bearbeitet von L. Karničar]. Gradec: Inštitut za slavistiko Univerze v Gradcu.
- Georg HOLZER, 2001: *Die Slaven im Erlauftal: Eine Namenlandschaft in Niederösterreich*. Dunaj: NÖ Institut für Landeskunde.
- Ladislav HOSÁK, Rudolf ŠRÁMEK, 1970: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I: A–L*. Praga: Academia.
- Myhajlo HUDAŠ, 1995: М. Л. Худаш. *Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів: Утворення від слов'янських автохтонних відкомпонитних скорочених особових власних імен*. Київ: Наукова думка.
- Olga IVANOVA, 2006: О. Иванова: *Македонски антропонимстикон (XV–XVI век)*. Скопје: Иванова О.
- Jakob KELEMINA, 1950: *Ljubljana (Imenoslovna študija)*. Ljubljana: SAZU (Razprave 2. razr. SAZU, I). 93–108.
- Milko KOS, 1985: K postanku slovenske zapadne meje. *Srednjeveška zgodovina Slovenecv: Izbrane razprave*. Ljubljana: SM. 170–181. Prva objava: *Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani* 5/6 (1930). 336–375.
- Eberhard KRANZMAYER, 1956–58: *Ortsnamenbuch von Kärnten I–II*. Celovec: Geschichtsverein für Kärnten.
- Otto KRONSTEINER, 1975: *Die alpenlawischen Personennamen*. Dunaj: Österreichische Gesellschaft für Namenforschung.
- Primus LESSIAK, 1922: Die kärntnischen Stationsnamen: Mit einer ausführlichen Einleitung über die kärntnische Ortsnamenbildung. *Carinthia* I. 1–124.
- Fritz LOCHNER v. HÜTTENBACH, 2008: *Steirische Ortsnamen: Zur Herkunft und Deutung von Siedlungs-, Berg-, Gewässer- und Flurbezeichnungen*. Gradec: Leykam.
- Aleksandar LOMA, 1997: А. Лома, *Српскохрватска географска имена на -ина, -ин, -ине. Ономаолошки прилози* 13. 1–17.

- Maria MALEC, 1971: *Budowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych*. Wrocław idr.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Pavle MERKŪ, 1999b: Spremešanje jezikov v terskem besedotvorju: Izomorfija, heteromorfija in polimorfija. *Logarjev zbornik: Referati s 1. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru*. Ur. Z. Zorko, M. Koletnik. Maribor: Slavistično društvo Maribor (Zora, 8). 186–201.
- Pavle MERKŪ, 2006: *Krajevno imenoslovje na slovenskem zahodu*. Ur. M. Furlan, S. Torkar. Ljubljana: Založba ZRC.
- NMP I–VI–, 1996–2005–.: *Nazwy miejscowe Polski: Historia-pochodzenie-zmiany*. Pod red. K. Rymuta. A-Ma. Krakov: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Luka PINTAR, 1909: Satura. *Ljubljanski zvon* 29/1. 38–42.
- Jana PLESKALOVÁ, 1998: *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*. Brno: Vydavatelství Masarykovy univerzity.
- Heinz-Dieter POHL, 2000: Kärnten – deutsche und slowenische Namen/Koroška – slovenska in nemška imena. *Österreichische Namenforschung* 28/2–3.
- , 2010: *Unsere slowenischen Ortsnamen/Naša slovenska krajevna imena*. Celovec: Mohorjeva družba.
- Antonín PROFOUS, 1951: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny III*. Praga: Nakladatelství Československé akademie věd.
- , 1957: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny IV*. Praga: Nakladatelství Československé akademie věd.
- , 1960: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny V*. Praga: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Fran RAMOVŠ, 1924: *Historična gramatika slovenskega jezika II: Konzonantizem*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- Johann SCHEINIGG, 1906: *Die Ortsnamen des Gerichtsbezirkes Ferlach*. Sonderabdruck aus dem 56. Programme des Staats-Obergymnasiums zu Klagenfurt. Celovec: Selbstverlag des Gymnasiums.
- Elisabeth SCHUSTER, 1989, 1990, 1994: *Die Etymologie der niederösterreichischen Ortsnamen, 1–3*. Dunaj: Verein für Landeskunde von Niederösterreich.
- SEMSNO 1995–2000: *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych, 1–6*. Pod red. A. Cieślíkovej, M. Malec, K. Rymuta. Krakov: Wydawnictwo Naukowe DWN: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Petar SKOK, 1929: Iz slovenačke toponomastike. *Etnolog* III. 179–195.
- Marko SNOJ, 2002: Adstratni in superstratni vpliv na slovensko imensko leksiko. *Jezikoslovni zapiski* 8/2. 41–45.
- Marko SNOJ, 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan, ZRC.

- Jan SVOBODA, 1964: *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praga: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Matej ŠEKLI, 2006: Naglas nekaterih predslovanskih substratnih krajevnih imen moškega spola v slovenščini. 42. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ur. I. Novak Popov. Ljubljana: FF UL. 220–227.
- , 2008: *Zemljepisna in osebna lastna imena v kraju Livek in njegovi okolici*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Mate ŠIMUNDIČ, 1973: Značenje najstarijih slovenskih osebnih imena. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 5. Maribor. 14–46.
- Marko TERSEGLAV, 1996: *Uskoška pesemska dediščina Bele krajine*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Silvo TORKAR, 2007a: Toponim *Preserje* in slovansko-romansko prepletanje pripon *-jane* in *-anum*. *Jezikoslovni zapiski* 13/1–2 (Merkujev zbornik). 481–492.
- , 2007b: O neprepoznanih ali napačno prepoznanih slovanskih antroponimih v slovenskih zemljepisnih imenih: Čadrg, Litija, Trebija, Ljubija, Ljubljana, Biljana. *Folia onomastica croatica* 16. 257–273.
- Valerij L. VASILJEV, 2005: В.Л. ВАСИЛЬЕВ: *Архаическая топонимия Новгородской земли*. Великий Новгород: Новгородский межрегиональный институт общественных наук.

SUMMARY

The paper provides etymologies for nine Slovene oconyms, derived either from Slavic anthroponyms (*Adlešiči*, **Blaguč*, *Celestrina*, *Magozd*, *Negastrn*, *Trojane*) or common nouns (*Jagnjed*, *Prosnid*, *Podsinja vas*).

Etymological research of Slovene toponyms often underscores the importance of the fact that the Slovene language has been shaped by language contact. The Romance-Slovene contact influenced the hybrid forms of the oconyms *Jagnjed* (**Jamnik* from *jama* ‘cave’) and *Prosnid* (**Prosenik* from *proso* ‘millet’), while the German-Slovene contact influenced the oconyms *Adlešiči*, derived from the surname *Adlešič* (**Orlešič* from **Orleša*). Some oconyms reveal their origin when other Slavic elements are taken into consideration: *Negastrn* (from the anthroponym **Negostryj*), *Celestrina* (from the anthroponym **Želestryj*), *Trojane* (from the anthroponym **Troj*); while still others are identified primarily with the help of historical records: *Magozd* (from the anthroponym **Domagost*). The hardest task is always to challenge the conventional wisdom based on false extralinguistic assumptions: *Podsinja vas* (**Psinja vas* from *psina* ‘a place where many dogs are’). Resorting to the previously unknown oldest historical records enables us to tackle the essential questions of the early medieval Slovene settlement of Furlanija/Friuli: **Blaguč*, today *Biauzzo* (from the anthroponym **Blagut*).

PESMI SLOVENSКИH IN ITALIJANSКИH AVTORIC O TRSTU

Prispevek začrta življenjske usode slovenskih in italijanske pesnic, ki so ustvarjale v obdobju prve polovice 20. stoletja in so povezane s tržaškim prostorom, nato pa razbira stičišča in razhajanja med njimi na motivno-tematski in idejni ravni. Obenem opozarja na njihov pomen in vlogo pri oblikovanju slovenske in italijanske pesniške podobe Trsta in Tržaškega. Italijanske pesnice so na izviren način upesnile Trst v podobi mitskih, pravljličnih in epskih junakinj z namenom, da bi na simbolni ravni izpostavile pomen priključitve Trsta k Italiji. Slovenske pesnice pa so pomembno prispevale k oblikovanju pesniških simbolov slovenstva na Tržaškem med obema vojnama (Narodni dom, Bazovica).

Ključne besede: slovenska poezija, italijanska poezija, Trst, pesnice

The article outlines the lives of Slovene and Italian women poets who wrote poems in the first half of the 20th century and are associated with Trieste and its vicinity. It looks at their commonalities and differences at the levels of motifs, themes, and ideas. At the same time, it points out the importance and role of the women poets in forming both Slovene and Italian poetic images of Trieste and its vicinity. The Italian women poets depicted Trieste in an original way as a mythological, fairy-tale, or epical heroine, with the purpose of highlighting, on a symbolic level, the meaning of Trieste's annexation to Italy. The Slovene women poets, on the other hand, played an important role in creating the poetic symbols of Slovene identity in the Trieste area between the two wars (The National Home, Basovizza/Bazovica).

Keywords: Slovene poetry, Italian poetry, Trieste, women poets

Zamisel za pričujoči prispevek se je porodila v sklopu raziskave o podobi Trsta in Tržaškega v slovenski in italijanski poeziji prve polovice 20. stoletja (Toroš 2011),¹ saj je pregled knjižnega in periodičnega gradiva razkril opazno število manj znanih imen slovenskih in italijanskih pesnic. Dela obravnavanih slovenskih in italijanskih pesnic sicer niso imela bistveno drugačnih idejnih, motivno-tematskih in formalnih značilnosti kot dela slovenskih in italijanskih pesnikov prve polovice 20. stoletja, ki so v svojih delih spregovorili o tržaškem prostoru. Kljub temu so pesnice v poezijo vnesle nekatere izvirne podobe Trsta in Tržaškega ter sooblikovale nekatere ključne pesniške simbole tega obmorskega mesta in njegove okolice, tako da si zaslužijo podrobnejšo obravnavo.

Prispevek uvodoma prikazuje njihove življenjske usode, povezane s tržaškim prostorom, ter njihov pesniški opus s tržaško motiviko. Slednji je obravnavan s primerjalno analizo motivno-tematskih sklopov med deli slovenskih pesnic in pesnikov

¹ Raziskavo je v študijskem letu 2009/2010 financiral *Consorzio per lo Sviluppo Internazionale dell'Università degli Studi di Trieste*.

oziroma italijanskih pesnic in pesnikov, ob koncu sledi še osvetlitev razlik med slovenskimi in italijanskimi pesnicami.

1 Slovenske pesnice. Pesmi o Trstu in Tržaškem izpod peresa slovenskih pesnic, ki so predmet pričujoče razprave, so bile večinoma objavljene v periodičnem tisku prve polovice 20. stoletja, pretežno na Tržaškem. Ponatisa v knjižni obliki niso doživele, tako da so danes večinoma nepoznane.² Pesmi so bile objavljene v *Slovenki* (1896–1902) (priloga *Edinosti*), *Jadranski*, »glasilu zavednega ženstva« (1921–1923), in *Ženskem svetu*, »glasilu ženskih društev v Julijski krajini« (1923–1941). Največ pesmi s tržaško motiviko so napisale in objavile v medvojnem obdobju in prvih letih po drugi svetovni vojni, tako kot pesniki. K številčnosti pesniških motivov s tržaškega območja sta botrovala družbenopolitično dogajanje na Tržaškem in takratni družbeno aktivnejši status poezije.

Slovenske pesnice so spoznavale Trst z okolico na različne načine. Nekatere med njimi so bile rojene v Trstu ali v okolici in so se med prvo svetovno vojno ali po njej z družino izselile, večinoma v Kraljevino SHS. Ruža Lucija Petelin (1906–1974) se je denimo rodila v Trstu, kot hči tržaškega poštarja, tam je obiskovala osnovno šolo, med prvo svetovno vojno se je njena družina umaknila na Dolenjsko.³ Ivo Peruzzi je v pesničinem portretu iz tridesetih let, objavljenem v *Ženi in domu*, zapisal, da je to »naša plaha tržaška cvetka, izkoreninjena iz svojega doma« (PERUZZI 1934: 358). Tržaška mladost pa se ne odstira le v njeni pesniški motiviki, zgodnje srečanje s tržaškim gledališčem je namreč zaznamovalo tudi njeno študijsko in poklicno pot. Takšna izseljenska usoda je verjetno doletela Ivko Vasiljevo, saj se v svojih delih z začetka dvajsetih let že s pesemskimi naslovi obrača na tržaški prostor s hrepeneanjem in domotožjem. Poleg Dore Gruden (1900–1988), sestre Iga Grudna, rojene v Nabrežini, je podobna usoda izseljenstva doletela nekoliko mlajšo Gemo Hafner (1919–1996), rojeno v Trstu ob koncu prve svetovne vojne. Njen oče je bil iz Škofje Loke in je delal v Trstu kot železniški uradnik, mati pa je bila Istranka (FRANCE 1968: 198), družina se je kmalu po njenem rojstvu izselila v Kraljevino SHS, kar pa ni pomenilo dokončnega slovesa obmorskemu mestu, po koncu druge svetovne vojne se je pesnica za krajše obdobje vrnila v Trst po službeni poti, kot učiteljica in novinarka.

Drugačna je bila pot na Tržaško v primeru pesnice Mare Lamut (1884–1970), rojene v Postojni, ki se je pridožila v Trst leta 1910, tu bivala do konca prve svetovne vojne in nato zaživela v Ljubljani. Podobno povezanost s Trstom odkrijemo pri Ljudmili Prunk (1878–1947), rojeni v Ljubljani, ki je Trst začela spoznavati pri štirinajstih letih, ko je odšla tja k teti in se nato poročila s tamkaj živečim Josipom Prunkom.

Izjema med temi pesnicami, ki so imele le mladostno oziroma nekajletno izkušnjo s tržaški prostorom, je Marica Gregorič Stepančič (1874–1954). Rojena je bila

² Na to je opozorila Gema Hafner, ki je tik pred smrtjo svoje zbrane pesmi pospremila z mislijo: »Prižadevam si izdati te pesmi, saj če so raztresene po revijah, obtičijo tam kot v katakombah. Vsak besedni ustvarjalec pa želi, da njegovo delo živi, in to se uresniči le v knjižni obliki« (HAFNER 2000: 112).

³ Če ni drugače navedeno, so podatki o slovenskih avtorjih povzeti iz *Slovenskega biografskega leksikona* in iz *Slovenskega primorskega biografskega leksikona*. Izpostavljeni so le biografski izseki, ki osvetljujejo vsakokratni pesemski kontekst.

v Škednju in je na Tržaškem preživela večino svojega življenja. Bila je učiteljica, kulturna delavka in popotnica (VERGINELLA 2007: 139).

Ustvarjalki s širšega primorskega prostora sta bili Ljubka Šorli (Tolmin, 1910–Gorica, 1993) in Pavla Medvešek (Anhovo, 1905–1974, Nova Gorica). Obe sta občutili grozote prve in druge svetovne vojne in dogajanje na Primorskem v obdobju fašizma. Prvo je še posebej zaznamovala smrt moža Lojzeta Bratuža (PIRJEVEC 2002: 46), drugo invalidnost, ki jo je povzročila prva svetovna vojna (VALENTINČIČ 1988: 91–93).

Splet nesrečnih okoliščin je Vekoslavo Slavec in Maričko Žnidaršič postavil v vlogo pesniških zapisovalk tragedij v tržaških zaporih v času druge svetovne vojne. Žnidaršičeva (Stari trg pri Ložu, 1914–Ljubljana, 1986) je tržaško zaporniško izkustvo iz leta 1941 upesnjevala tudi še v prvih povojnih letih. Pretresljive pesniške zapise o dogajanju na tržaškem podeželju proti koncu druge svetovne vojne je oblikovala Mihaela Maar, doma iz Boršta pri Trstu.

Pesmi o Trstu, ki so jih napisale navedene slovenske avtorice, so slogovno in oblikovno različne, več stičnih točk najdemo na motivno-tematski in idejni ravni. V prvo skupino lahko umestimo pesmi, ki opozarjajo na ogroženo slovenstvo na Tržaškem. Te se pogosto osredotočijo okoli ključnih dogodkov, ki so ostro zarezali v tržaško slovensko jedro (požig Narodnega doma, Bazovica).⁴ V drugo skupino lahko umestimo pesmi, nastale v medvojnem obdobju na podlagi izseljenske izkušnje in občutenja izgube »slovenskega« Trsta, tako da jih preveva bolečina ter želja po vrnitvi, katere izpolnitev je pogojena z osvoboditvijo tega prostora. Oba motivno-tematska sklopa sta v ospredju tudi pri sočasnih slovenskih pesnikih. V nadaljevanju bodo izpostavljeni tisti ženski pesniški teksti, ki vanju vnašajo izvirne pesniške motive in simbole tržaškega.

V prvi skupini je treba opozoriti na pesem K obletnici 13. julija, objavljeni leta 1921 v *Jadranski*. Avtorica, skrita za psevdonimom Rodoljubka, je bila najverjetneje Marica Gregorič Štepančič, urednica tega mesečnika (VERGINELLA 2007: 141). Predvidevamo, da se psevdonim nanaša na pesem Simona Jenka Rodoljubki, v kateri pesnik poziva dekle, naj postane rodoljubno: »Torej dekle, brž pokaži, / da te rodoljubje žene« (JENKO 1986: 42). Nanaša se tudi na Jenkovo pesem Adrijansko morje, ki poje o slovanskem prebivalstvu ob Jadranski obali, ki ga je uničil »tuji meč« (Jenko 1986: 68). Jenkova pesem se začinja z verzom »Buči, morje adrijansko!«, po katerem je poznana tudi odmevna uglasbitev Antona Hajdriha Jadransko morje, objavljena 1876 (CIGOJ KRSTULOVIČ 2010: 183). Pesnica je bila med prvimi, ki je upesnila požig Narodnega doma in ga preoblikovala v simbol trpečega, a upornega slovenstva na Tržaškem. Besedilo izstopa po odločnem, bojevitim tonu, upornem duhu, ki je v nasprotju s prevladujočimi elegičnimi toni ostalega sklopa slovenskih pesmi o Trstu medvojnega obdobja: »Kar je naše bilo, naše bodi, / b'li smo prvi ob Jadranski vodi! [...] Nikdar nas ne vniči [sic!] tuja sila!!« (GREGORIČ ŠTEPANČIČ 1921: 6–7). Pesnica obenem med prvimi uvaja v slovensko poezijo metaforičen postopek prikazovanja

⁴ Narodni dom v Trstu, osrednji sedež slovenskih društev, požgan v fašistični akciji 13. julija 1920 (KACIN WOHINZ 2000: 29). Prvi tržaški proces je potekal v Trstu septembra 1930. Posebno sodišče za zaščito države je izreklo štiri smrtne obsodbe. Obsojeni so bili ustreljeni na bazoviški gmajni in so med prvimi smrtnimi žrtvami fašistične justice (KACIN WOHINZ 2000: 73).

drugega⁵ (Italijanov) na Tržaškem: »Neronovi potomci«, »blaznobesni gospodarji novi«, »trimogi«, »tujski bes« in »tuja sila«.

Prizadevanje po obstoju slovenstva in slovanstva na Tržaškem je sicer značilno tudi za starejše pesmi Marice Gregorič Stepančič, npr. Prolog (*Slovenski branik* 1912): »Krivičnik več ne bode svojih vrst / bogatil s trupli našega zaroda, / saj to so tudi naša tla ... saj Trst / i našega slovanskega je roda!« (GREGORIČ STEPANČIČ 1912: 123). Pesem je bila napisana za proslavo 25-letnice podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda v Trstu in bila deklamirana v tržaškem Narodnem domu (LAVRENČIČ-LAPAJNE 1978: 15).

Poleg pesniškega simbola tržaškega Narodnega doma so se v poeziji tega obdobja utrdili še nekateri drugi simboli slovenstva na Tržaškem. Pri oblikovanju le-teh je odigrala pomembno vlogo Ljubka Šorli, ki je v pesmi Bazoviškim žrtvam v spomin (ŠORLI 1973: 84–85) dogodke prvega tržaškega procesa prelevila v pesniški simbol kmalu po tragičnem dogodku, leta 1931. Ta simbol v slovenski poeziji o Trstu prevladuje vse do sredine prejšnjega stoletja.

Na tedanje dogodke na Tržaškem se nadalje veže pesem Pavle Medvešček Tiger (1939): »Tiger, zver pragozda. / TIGR, nekaj domoljubov, / ki sebi obljubili so, / da zmaja črnega, / ki narod naš pogublja, / z Jurjevo močjo uniči. / Zato TIGRU temu dajte hrane, / da postane zver« (MEDVEŠČEK 1988: 19).

Besedilo ima večplastni pomen. Na jurjevo se po ljudskem koledarju začne pomlad, v pesemskem svetu tako lik sv. Jurija oznanja osvoboditev slovenstva, zmago nad zlom in nasiljem. Na drugi strani je v krščanski umetnosti značilna zmagovita podoba sv. Jurija v boju z zmajem (SMOLIK 2000: 184–85). Pesem to podobo vzporeja s tigrovci v zmagovitem boju s »črnim zmajem«, torej s fašizmom v Italiji. Obenem potegne vzporednico še med tigrovci in tigrom, bralce pa nagovarja, naj jih podprejo, da bodo postali zmagoviti kot tiger.

V obdobju med obema vojnama so brezposelnost, revščina in vse večji politični pritiski številne Slovence na Tržaškem, med njimi je bilo veliko izobražencev, prisilili, da so se izselili (KACIN WOHINZ 2000: 42–45). Med tistimi, ki so svoje domotožje in bolečino zaradi zatiranja slovenstva v domačem kraju vpletli v pesniške verze, so tudi avtorice. Pesniška podoba Tržaškega je v teh pesmih po eni strani idealizirana, vezana na otroštvo in mladostniški spomin prve ljubezni. Po drugi strani to poezijo prežemata upanje na osvoboditev tržaškega prostora in želja po vrnitvi. S takšnim pesniškim pogledom se na Trst obrača Ivka Vasiljeva v pesmi Hrepenenje (*Jadranka*): »Kako srce mi hrepeni / v tiho ljubko vas! / Kako pogled objel bi / vnovič južni kras. // Tam pljuska morje z vedro melodijo / morje v bajni svet – – / tam na brežini skaloviti / našla bi zgubljeni cvet« (VASILJEVA 1922: 65).

Motivno-tematsko, idejno, pa tudi oblikovno je tej pesmi podobno še eno pesniško besedilo Domotožje (VASILJEVA 1923: 138).

Želja po vrnitvi na osvobojeno tržaško ozemlje je stalnica slovenske poezije o Trstu tudi še v štiridesetih letih 20. stoletja. Domiselni prikaz te tematike, z osrednjim motivom svetilnika, prinaša pesem Tržaški svetilnik (*Razgledi*) Geme Hafner, ki je bila napisana v Bosanski Gradiški leta 1942. V njej pesnica predstavi mesto v noči, ki je zaradi številnih luči »kot v morju plavajoča zvezda« (HAFNER 1947: 356).

⁵ »Drugi« označuje tujo (opazovano) kulturo. Več o tem BELLER 2007.

Pesniččin pogled nato sledi svetlobnim pramenom svetilnika, ki osvetljujejo morje in kopno. Ustavijo se ob domačih ribiških vaseh in na simbolični ravni prinašajo upanje trpečemu slovenstvu na Tržaškem. Pesnica si želi, da bi svetloba svetilnika segla vse do daljne tujine, od koder se oglašča, in tudi njej prinesla žarek upanja (HAFNER 1947: 356).

Znotraj te skupine pesnic, ki so na tržaški prostor zrle iz »tujine«, moramo omeniti še dve avtorici, ki sta se oglasili v prvih povojnih letih. Dora Gruden je sicer pesniško zbirko *Rdeče kamelije* izdala že v tridesetih letih, vendar v njej ni izrecno prikazovala tržaškega prostora z izjemo pesmi Kómu, v kateri zapiše: »Kaj moja je pesem v tem času? / Kapljica iz morja brezmejne bolesti, / vzdih le neslišen v procesiji na cesti: / Bog dobrotljivi, prisluhni tožečemu glasu! [...] Pa kaj, če le mojim očem prečno se vidi? / Ah, ne – niso zgolj duše bolni prividi: / pretéžko zares je nam bednim na Krasu!« (GRUDEN 1932: 44).

Toliko bolj osrednja je usoda Slovencev na Tržaškem po drugi svetovni vojni⁶ v pesemskih ciklih *Beograjska pisma* (1–8) (1945) in *Na bratovem grobu* (1–6), objavljenih v letih 1949 in 1950 v *Razgledih*.

V tem povojnem vzdušju se je s svojimi pesmimi obračala na Trst Marička Žnidaršič, ne le s pesmijo *Jutri bo pomlad* (*Razgledi*), ki je bila napisana »Igu Grudnu v spomin« (ŽNIDARŠIČ 1949: 413), temveč tudi s pesmijo *Najina pesem iz pesniške zbirke Človek in zemlja* (1953). Gre za uvodno pesem navedene zbirke, kar še dodatno podkrepi pomen, ki ga je pesnica dodelila tržaškemu prostoru:

Strune srca / sem uglasila na tvojo ljubezen, / ti sam pa uglašen si / na novi, veliki čas. / Daj mi roko, / prisloni k obrazu obraz / in pesem zapojva! / Pesem, / ki je nihče preglasil ne bo. [...] / P/pesem, ki bo zadela / ob sinjo tržaško obalo / in bo z galebi zakričala / v razžarjeno noč: / Človek ob morju, / v trpljenju, glej, zrastle bo moč, / in če je nimaš, / iz tal, iz morja jo izkoplji! (ŽNIDARŠIČ 1953: 5).

Mara Lamut je o Tržaškem spregovorila v zbirki iz leta 1935 z naslovom *Breze in bori*. Breze simbolizirajo Belo krajino, kjer je pesnica službovala kot učiteljica, bori kraški svet. Njena pesniška podoba Tržaškega se izrisuje na podlagi slikovite obmorske motivike, ki se ne omejuje le na najpogostejše pesniške motive tržaškega morja, kraških borov in burje. V njenih verzih prav tako močno zaveje vonj po rožmarinu, zasliši se šumenje školjk, izrišejo se samotna obala, divje morje in zeleneče oljke (LAMUT, 1935), kar kaže na pesnično globoko občutenje tega prostora.

Njena lirika je združevala obe smeri slovenskega pesništva o Tržaškem prve polovice 20. stoletja, tisto, ki je v kritičnem tonu in z bolečino spregovorila o konkretnih družbenopolitičnih dogodkih na Tržaškem, kot tudi tisto, ki je na tržaški prostor pogledala z očmi izseljenca, z razbolelim domotožjem in idiličnim pogledom. V prvo skupino se pesnica umešča prek simbola Bazovice v pesmi *Križi ...*: »Joj, kako je

⁶ Junija 1945 je bilo sporno ozemlje od Trbiža do Pulja razdeljeno na cono A Julijske krajine (kamor je spadal Trst), z zavezniško vojaško upravo, in cono B Julijske krajine, z vojaško upravo JA, tako da so bili primorski Slovenci mesec dni po koncu vojne na novo razdeljeni (KACIN WOHINZ 2000: 109–112). Tržaški Slovenci so bili nato vključeni v cono A Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) (občine Trst, Milje, Dolina, Repentabor, Zgonik, Devin-Nabrežina), ki je bila pod začasno anglo-ameriško vojaško upravo. Leta 1954 je bila cona A STO priključena k Italiji (KACIN WOHINZ 2000: 119–145).

križ ogromen, / ki nad Kras se je povzpел! / Vrh se v zvezde je zadel, / prečnica od Bazovice / tja do Pulja sega ...⁷ (LAMUT 1935: 69). Iz druge skupine gre zaradi bogate motivike izpostaviti pesem Smo otroci iz dežele Lepe Vide:

Vzeli so nam rodno zemljo, / vzeli nam svobodna vesla, / težka je usoda, dragi bratje, / v vaše kraje nas zanesla. // Smo otroci iz dežele Lepe Vide, / iz dežele rož in sonca, / iz dežele tihih borov, / iz dežele belih jader, / iz dežele sivih skal, / kjer na večer zlato sonce / sprejme hladen morski val. // Kdor še ni ponoči begal / sredi tujih in neznanih cest, / kdor nad lastnim se brezdomstvom / bridko ni razjokal – / ta ne ve, kaj je bolešt ... (LAMUT 1935: 65).

V njeni pesniški ustvarjalnosti izstopa motiv pristanišča (v pesmi Pristan), ki je sicer značilen za pesnike (denimo pri Srečku Kosovelu, Stanu Kosovelu in Janku Samcu). Navedena pesem se neposredno ne sklicuje na tržaški prostor, kljub temu lahko nanj sklepamo iz pesemskega konteksta, saj je pesnica skoraj deset let preživela v Trstu, na tržaški prostor pa se neposredno sklicujejo nekatere druge pesmi iz obravnavane zbirke. Poleg tega pesnica začrta podobo mednarodnega pristanišča, kakršno je bilo tržaško: »V pristan zaveten ladje iz daljav hite, / po dolgi vožnji si žele pokoja; / zasidrane še lahko valove – / to je spomin objadrane zemlje« (LAMUT 1935: 41). Pri tem lahko ugotovimo, da za razliko od pesnikov, ki so pristanišče povezovali s socialno stisko tamkajšnjih delavcev na eni strani in z navdušenostjo nad pristaniškimi stroji ter mogočnimi ladjami na drugi strani, pesnici služijo podoba pristanišča kot izhodišče za osebo izpoved. Druga katica pesmi namreč poveže uvodno podobo pristanišča s spomini lirskega subjekta v »dobi rožmarina«: »Ko zrem na varen, ladij poln pristan, / zablodi duša v dobo rožmarina; / za hip pretrese silen jo orkan, / ki je divjal mi čez mladostno plan« (LAMUT 1935: 41). »Rožmarin« vnaša v verze vonj in vzdušje mediteranskega prostora, »orkan« pa najverjetneje napoveduje prvo svetovno vojno, ki je pesnici onemogočila življenje v tržaškem prostoru.

Ne glede na navedene motivno-tematske sklope je treba poudariti, da posebno pesniško moč izžarevajo tisti tržaški verzi, v katerih pesnica gradi prvoosebno izpoved v prepletu podob iz obmorskega sveta brez navezav na aktualno problematiko slovenstva na Tržaškem. Slednji so ravno zaradi nezavezanosti političnemu kontekstu posebnost znotraj sočasne slovenske lirike o Tržaškem.

V pesmi Moj nagelj pesnica npr. prek simbola dehtečega nageljna evocira spomin na ljubezen, vezano na tržaški prostor: »Moj nagelj, ki se z okna vije, / se v jasno noč je razdehtel [...] Vse spi ... A čuj, odkod je vstalo / to težko, bučno valovanje – / kot da se morje je zagnalo / visoko v veličastno skalo!? – // So bile to polnočne sanje? – // Ne, bil je le spomin – na tebe, morje in Devin ...« (LAMUT 1935: 35). Subtilni opisi ljubezenskih občutij vpetih v obmorski svet se nadalje izrisujejo v pesmi Ob Jadranu ...:

Izza obrisa kraške gore / je dvignil roke mrak teman, / zbudil po linah sveti ave – / in dalje šel čez morsko plan. / ... / In veslo ribiču omahne, / zaupno v daljo vpre oči – / večernica v škrlatu zarje / tako prečudežno plamti ... // Pomorske vile – bele megle / počasi v sprevod se vrste, / a moje duše sveta pesem / pozdravlja jih – in z njimi gre ... (LAMUT 1935: 55).

⁷ Že leto pred prvim tržaškim procesom, leta 1929, je Posebno sodišče za zaščito države zasedalo v Puli in izreklo smrtno obsodbo (KACIN WOHNZ 2000: 73).

2 Italijanske pesnice. V italijanščini pišoče pesnice so bile večinoma rojene Tržačanke. Najstarejša med njimi je bila Elda Gianelli (1856–1921), uveljavljena pesnica in literarna kritičarka, dovezna za moderne literarne tokove in sodobna družbena vprašanja (CURCI 1993: 97–115). Tržačanka Ketty Daneo, s pravim imenom Enrica Bon, je najmlajša obravnavana pesnica, rojena že v 20. stoletju, leta 1908 (CURCI 1993: 368; MAIER 1991: 1658).

Večino je zaradi iredentističnih teženj med prvo svetovno vojno doletela usoda pregnancev, denimo odmevno avtorico Ido Finzi (Haydée) (1867–1946), ki je leta 1935 rodnemu mestu posvetila pesniško zbirko *Rime di Trieste e d'una vita* (Rime o Trstu in nekem življenju). V vojni vihri je prebegnila v Bologno in nato v Milan. Vnovično pregnanstvo jo je doletelo v drugi svetovni vojni, tokrat zaradi judovskega porekla (CURCI 1993: 135, 147). Zaporniško izkušnjo je doživela skoraj dvajset let mlajša Maria Gianni (1886–1943), učiteljica italijanščine in nemščine na liceju Secondo Liceo femminile di Trieste. Zaradi politične pesmi *Ho visto* (Sem videla), ki je izražala težnjo po italijanskem Trstu (GIANNI 1919: 69), je bila namreč med prvo svetovno vojno v zaporih v Trstu in v Ljubljani, kar je leta 1919 upesnila v zbirki *Alto tradimento* (Veleizdaja) (CURCI 1993: 234–235). Manj tragična je bila izkušnja Nelle Dorie Cambon (1872–1948), hčere pesnice Elise Tagliapietra Cambon, ki je krajši čas živela zunaj Trsta, na Dunaju, kamor je odšla kot soproga politika Constantina Dorie, pregnanega iz Trsta v zadnjih letih pred razpadom Avstro-Ogrske (CURCI 1993: 35, 39). Podobno se je Gilda Steinbach Amoroso, rojena 1877, med prvo svetovno vojno z družino preselila v Gradec, umrla je v Milanu leta 1945 (CURCI 1993: 366).

Iz te skupine pesnic izstopa po svojem izkustvu tržaškega prostora Istranka Lina Galli (Poreč, 1899–Trst, 1993), ki je v Trst prišla v tridesetih letih in ostala v njem dolgo let kot osnovnošolska učiteljica (CURCI 1993: 367). Čisto posebna je bila življenjska pot Bice Polli (1898–1989), ki se je rodila v Trstu v premožni družini arhitektov. Kmalu po poroki se je ločila, naučila madžarskega jezika, prevzela madžarsko državljanstvo in bila vse do leta 1943 zaposlena na madžarskem konzulatu v Trstu (Consolato d'Ungheria a Trieste), kar ji je omogočilo finančno neodvisnost (CURCI 1993: 367–368).

Pesnice so bile večinoma rojene v drugi polovici 19. stoletja. Povečini so bile izobraženke iz meščanskih družin, ki jih je oblikovalo šolanje na ženskih licejih v Trstu, Civico Liceo femminile (ustanovljen v letih 1881/82) in Secondo Liceo femminile (1913), ki sta vzgajala v duhu italijanskega iredentizma (CURCI 1993: 154), kar vsaj deloma pojasnjuje njihova številna pesniška besedila s podobo »italijanskega Trsta«.

Pesmi o Trstu in Tržaškem torej izražajo željo po osvoboditvi Trsta izpod Avstro-Ogrske, tako kot sočasna dela italijanskih pesnikov. Željo po »odrešenem Trstu« avtorice upesnjujejo prav tako bojevito kot pesniki, včasih celo s preveliko mero čustvenosti. Intenzivno občutje sreče tako napoveduje pesem Ide Finzi (Haydée) *Quel giorno!* (Tistega dne!), s podnaslovom »A una triestina, giugno 1915« (Tržačanki, junija 1915): »Sorella, come faremo / allor che venga il momento / a non morire di gioia«⁸ (FINZI 1935: 36). Pesem iste avtorice XVIII agosto (18. avgust) iz leta 1919 je prostor skrajne žalosti zaradi protiitalijanskih demonstracij: »Diciotto agosto! Oh,

⁸ »Sestra, kaj bomo storili, / ko pride trenutek, / da ne umremo od sreče«. (Vsi nepripisani prevodi v opombah so avtoričini.)

quanto / dolore, o mia Trieste, / rievocato in queste / due parole soltanto!⁹ (FINZI 1935: 62).

Pesnice so tako kot pesniki tematizirale prisotnost drugega (Slovencev oziroma Slovanov v Trstu)¹⁰ in mu dodelile vlogo pesemskega antagonist, ki ovira prizadevanja za italijanski Trst. V sonetu Elde Gianelli Tramonto triestino (Tržaški zaton) npr. zvonjenje zvonov cerkve svetega Justa v brk grožnjam barbarskega drugega pritrjuje latinskosti mesta: »Dolce squillare di campane a sera / dal colle di San Giusto a l'Adria in faccia / ne l'aer lieto in nova primavera! // Non la vostra armonia forse risponde / trionfante a ogni barbara minaccia: / Latina qui la terra, il cielo e l'onde?«¹¹ (GIANELLI 1910: 52).

V času prve svetovne vojne ali v prvih povojnih letih so nekatere pesnice našle pesniško snov v lastni izkušnji pregnanstva, ki je v podobo Trsta vnesla elemente domotožja. Tako denimo Ida Finzi (Haydée) v pesmi Due piccole profughe (Dve mali begunki): »Son trenta mesi appunto adesso, anch'io / lasciar dovetti il mio soave nido: / e al bel mar di Trieste ho detto addio / con doloroso grido«¹² (FINZI 1935: 51). Poleg tega je vojna postavila številne ženske v vlogo bolniških sester. Ta izkušnja se razodeva v opisih ranjenih vojakov v boju za »osvoboditev Trsta«. V pesmi Ai feriti di un ospedale di Milano (Ranjenim v bolnici v Milanu) tako beremo: »Oh, se voi lo sapeste – soldati italiani, / che sogni ardenti e vani – sognò per voi Trieste!«¹³ (FINZI 1935: 53).

Večjo mero izvirnosti in umetniške prepričljivosti so italijanske pesnice pokazale v predelavi nekaterih ustaljenih pesniških motivov z začetka stoletja. Med njimi je bila še posebej privlačna prisodobna priključitev Trsta k Italiji, prikazana v poroki med žensko iz Trsta in moškim iz Italije.¹⁴ Maria Gianni je Trieste kot zaljubljeno nevesto (»Trieste come sposa innamorata«) upodobila v pesmi L'attesa (Pričakanje) ter podobo nadgradila z motivom sinov, ki jih Trieste namenja »Rimu«: »O Roma, o Italia, o Patria unica e grande, / nelle tue mani il fato nostro sta: / con quell'ardore che dai cuor s'espande / Trieste i figli e l'avvenir ti dà«¹⁵ (GIANNI 1919: 21).

Domiselna je bila v preigravanju tega pesniškega motiva Nella Doria Cambon, ki je v pesmi Ad Emanuele Filiberto di Savoia, duca d'Aosta, nell'ora della redenzione (Emanuelu Filibertu Savojskemu, vojvodi Aoste, ob uri osvoboditve) posegla v italijansko epsko tradicijo. Trieste v tem primeru namreč ne nastopa v vlogi

⁹ »Osemnajsti avgust! Oh, koliko / bridkosti, o, moj Trst, / obujene v teh / dveh besedah samó.«

¹⁰ Italijanski pesniki upesnjujejo Slovence pod izrazoma »Slavo« in »Sloveno«. O podobi Slovanov v italijanski poeziji gl. tudi PIZZI 2007: 114–116.

¹¹ »Milo zvonjenje zvonov v večeru, / od griča Sv. Justa vse do Jadrana, / v blaženem zraku, v novi pomladi! // Mar ne vaša ubranost odgovarja / radostno vsaki barbarski grožnji: / Latinska je tukaj zemlja, morje in valovi?«

¹² »Sedaj je točno trideset mesecev, tudi jaz / sem morala zapustiti svoje milo gnezdo: / in lepemu morju tržaškemu sem rekla z bogom / z žalostnim krikom.«

¹³ »Oh, če bi vi vedeli – italijanski vojaki, / kakšne goreče in prazne sanje – sanjal je Trst za vas!«

¹⁴ Pesniki so izhajali iz narave italijanskega jezika, ki dopušča igro pomenov znotraj dvojice ženska – mesto in ženska – Trst. V italijanščini sta namreč besedi »città« (mesto) in »Trieste« (Trst) ženskega spola.

¹⁵ »O, Rim, o, Italija, o, domovina edina in velika, / v tvojih rokah naša usoda stoji: / s tistim žarom, ki iz src se širi, / Trst ti sinove in prihodnost dá.«

pasivnega ženskega lika, ki čaka, da jo odreši italijanski junak, pač pa jo pesnica primerja z junakinjo Bradamante iz renesančnega viteškega epa Lodovica Ariosta *Orlando furioso*,¹⁶ ki se po številnih zapletih poroči z Ruggierom. Bojevnica Trieste si vzporedno s to literarno predlogo izbojuje poroko s članom italijanske kraljeve družine: »Di gesta grave ell'è Tergeste, ell'è / Bradamante guerriera e fu reina, / e fu l'anima sua piena di Te, / e fu notte di speme e di ruina«¹⁷ (DORIA CAMBON 1930: 177).

Omeniti gre še eno varianto tega ljubezenskega motiva pri pesnici Mariji Gianni. Naslov *La città magica* (Magično mesto) aludira na Trst, med drugim je v pesmi omejen tudi kot »la città bianca« (belo mesto) (GIANNI 1919: 55). Kot je pesnica poudarila s podnaslovom »ai giornalisti tedeschi« (nemškimi novinarjem), je pesem napisana kot nagovor nemškemu novinarjem, katerim pesnica v sklepnih kiticah sporoča, da je Trieste le navidezno podobna Trnuljčici. Po vitezovem poljubu se je namreč prelevila v Valkiro¹⁸ in si bo v odločilni bitki izbrala svojega osvoboditelja: »Disse un di voi: ,Trieste dorme immemore, / come si narra della Rosaspina.' / Ebbene si: ma venne una mattina / che il cavalier d'un bacio la destò! // Sta, se volete, come la Walkiria / In un cerchio di fiamme alte roventi; / ma quando spunta il giorno dei portenti / saprà destarsi a chi la liberò«¹⁹ (GIANNI 1919: 58–59).

Glede na okoliščine, ko je pesem nastala, lahko ugotovimo, da prihod »viteza« in »osvoboditelja« simbolizira italijansko zavzetje Trsta.

V poeziji italijanskih tržaških pesnic je bila zelo priljubljena motivika Miramara, ki so ga prikazovale po vzoru Carduccijeve ode Miramar (1878). V njej se Carducci posveti življenju Ferdinanda Maksimilijana, brata cesarja Franca Jožefa, in njegove žene Šarlote Belgijske, ki sta živela na gradu Miramar. V odi se napoveduje tragičen konec idealiziranega mladega para, saj bodo Ferdinanda Maksimilijana v Mehiki, kamor potuje kot bodoči vladar, usmrtili, lepa in zaljubljena Šarlota pa bo zblaznela (CARDUCCI 1998: 483–486).

Avtorji so tako zasnovano Carduccijevo odo, ki opozarja tudi na vlogo Ferdinanda kot nedolžne žrtve za vsa hudodelstva njegovih prednikov v Mehiki, motivno nadgradili z opisi prevlade italijanskega duha nad nekdanjo habsburško rezidenco. Pesnice so se na drugi strani osredotočile na tragično ljubezensko zgodbo, posebej na lik Šarlote Belgijske. Elda Gianelli je bila s pesmijo Miramar iz leta 1915 ena prvih, ki je spregovorila o Miramaru in se pri tem uvodoma neposredno obračala na Carduccijevo obravnavo tega dogodka: »Miramar, le tue torri che apparvero / attediate a Carducci / sotto il cielo pivovorno io le vedo / nel sol pieno«²⁰ (GIANELLI 1915: 15).

Za konec se moramo ustaviti še ob posebnem, svežem pesniškem izrazu Bice Polli, »di gusto semplice« (»neizumetničene narave«) (CURCI 1993: 368), ki je napovedoval novo, moderno poetiko, kasneje značilno za deset let mlajšo someščanko Enrico

¹⁶ Več o tem BONDANELLA 1996: 21.

¹⁷ Junaška je Tergeste, ona je / bojevnica Bradamante in bila je kraljica / in bila je njena duša polna Tebe / in bila je noč upanja in uničenja.«

¹⁸ Valkire, iz skandinavske mitologije, povezane z bogom Odinom, med ubitimi bojevniki izbirale tiste, ki bodo odšli v Valhall, tam stregle pijačo (ORCHARD 1997: 172).

¹⁹ Eden med vami je rekel: »Trst spi brez spomina, / kot se pripoveduje o Trnuljčici. / No, to je res: toda prišlo je jutro, / ko jo je vitez s poljubom zbudil! // Stoji, če hočete, kot Valkira / v krogu plamenov visokih, žarečih; / toda ko napoči dan čudežev, / se bo zbudila ob svojem osvoboditelju.«

²⁰ »Miramar, tvoji stolpi, ki so se zdeli / dolgočasni Carducciju, / pod deževnim nebom meni se kažejo / v čistem soncu.«

Bon (Ketty Daneo), v pesniški zbirki *Al di la del fiume* (Onkraj reke) iz leta 1950. Pesnici dopuščata v svojih delih več interpretativne svobode kot njune predhodnice, kljub temu družbeno dogajanje vdira v njuno intimno občutenje rodnega mesta: »La mia città, supina, / nell'aria cilestrina, / diademi d'oro ha in sè. / Salmastra è la marina, / ma torno sola, ahimè«²¹ (pesem Diademi, Polli 1940: 15); »O nome d'ali spiegate nel vento / o mia città, / non lontano rivolgerò i miei passi, / non altri saranno i sassi / che i tuoi / dai viottoli alle aspre salite«²² (pesem Alla mia città (Mojemu mestu), DANE0 1950: 12).

3 Primerjava. Med slovenskimi in italijanskimi avtoricami obstajajo razlike na idejni in motivno-tematski ravni, bile so namreč na različen način vpete v tržaški prostor. Slovenske pesnice so se večinoma izselile s Tržaškega po prvi svetovni vojni, medtem ko so bile italijanske pesnice pregnane s Tržaškega pred prvo svetovno vojno ali med njo. Pregnanstvo je italijanske avtorice pesniško zaznamovalo le v manjši meri, z motiviko begunstva in ranjenih vojakov v bolnišnicah. Bolj je izseljenska usoda opazna v delih slovenskih pesnic, v domotožju in želji po vrnitvi na osvobojeni tržaški prostor.

Italijanskim pesnicam je Trst z okolico pesniško zanimiv predvsem v času pred njegovo priključitvijo k Italiji, slovenske pesnice pa se v pesmih obračajo nanj po tem dogodku, v želji, da bi s pesniškimi upodobitvami uspele opozoriti na usodo slovenstva na Tržaškem. Trst je bil torej za pesnice zanimiv predvsem tedaj, ko je bilo treba utrditi v njem vlogo slovenstva oziroma italijanstva. Večina pesmi o Trstu je bila tako zaznamovana z zunajliterarno, politično tendenco, pogosto na škodo umetniške moči pesemskega teksta.

Družbeno angažirano vodilo pri pisanju je nadalje vplivalo na to, da sta bili v obdobju 1900–1950 dejavni dve generaciji pesnic. Italijanske pesnice so večinoma rojene med leti 1850–1900 in tako nekoliko starejše od slovenskih, saj jih je bila več kot polovica rojenih šele po letu 1900. Ta generacijska razlika se kaže v njihovih poetikah, saj so slovenske pesnice pogosteje posegale po sodobnejših pesniških oblikah, prostem verzu, medtem ko so italijanske večinoma uporabljale tradicionalne forme pesniškega izraza. Ob tem ne gre prezreti, da je odločitev za antične pesemske oblike na italijanski strani izhajala iz želje po prikazovanju rimsko-italijanske tradicije mesta.

V veliki večini so bile pesnice izobražene, med njimi so bile učiteljice in kulturne delavke. Drugačne družbenopolitične okoliščine, v katerih so pesnice ustvarjale, so verjetno vplivale na dejstvo, da so italijanske pesnice izdale pesniške zbirke, medtem ko so bile pesmi slovenskih ustvarjalk navadno natisnjene v knjigi šele v drugi polovici 20. stoletja, nekatere celo po njihovi smrti.

²¹ »Moje mesto, uklonjeno, / v zraku sinjem, / zlate diademe v sebi ima. / Solnata je marina / a vračam se sama, žal.«

²² »O ime s krili, razpetimi v vetru, / o moje mesto, / daleč ne bom usmerila svojih korakov, / ne bodo drugi kamni / kot tvoji, / od stezic do strmih poti.«

VIRI IN LITERATURA

- Giosuè CARDUCCI, 1998: *Tutte le poesie*. Ur. R. Gibellini. Rim: Grandi Tascabili Economici Newton (I Mammut, 65).
- Ketty DANEO, 1950: *Al di là del fiume*. Siena: Maia.
- Nella DORIA CAMBON, 1930: *Canti dello zodiaco*. Bologna – Rocca S. Casciano: L. Cappelli.
- Ida FINZI, 1935: *Rime di Trieste e d'una vita*. Trst: C. Moscheni e C.
- Elda GIANELLI, 1910: *Il libro del passato*. Trst: Tip. Giovanni Balestra.
- , 1915: *Lyrical: libere, sonetti, rime*. Ferrara: Taddei.
- Maria GIANNI, 1919: *Alto tradimento*. Bologna – Trst – Rocca S. Casciano: Cappelli.
- Marica GREGORIČ STEPANČIČ, 1912: Prolog (pesem za 25-letnico podružnice CMD v Trstu). *Slovenski branik: Vestnik naših pokrajin* 6. 122.
- , 1921: K obletnici 13. julija. *Jadranka* 1/7. 6–7.
- Dora GRUDEN, 1932: *Rdeče kamelije*. Ljubljana: Belo-modra knjižnica.
- , 1949: Beograjska pisma (1–8). *Razgledi* 4. 461–64.
- , 1950: Na bratovem grobu (1–6). *Razgledi* 5. 121–23.
- Gema HAFNER, 1947: Tržaški svetilnik. *Razgledi* 2. 356.
- , 2000: *Mozaik srca*. Ur. M. Škorjanec Kosterca. Maribor: Mariborska literarna družba.
- Simon JENKO, 1986: *Zbrano delo I*. Ur. F. Bernik. Ljubljana: DZS (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev).
- Mara LAMUT, 1935: *Breze in bori*. Ljubljana: Belo-modra knjižnica.
- Pavla MEDVEŠČEK, 1988: *Kamnite misli*. Ur. A. Valentinčič. Nova Gorica: Goriška knjižnica Franceta Bevka.
- Bice POLLI, 1940: *Il raggio oltre la fronda: liriche*. Videm: Tip. D. Del Bianco.
- Ljubka ŠORLI, 1973: *Izbrane pesmi*. Ur. M. Breclj. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- Ivka VASILJEVA, 1922: Hrepenenje. *Jadranka* 6. 65.
- , 1923: Domotožje. *Jadranka* 3/9. 138.
- Marička ŽNIDARŠIČ, 1949: Jutri bo pomlad. *Razgledi* 4. 413–14.
- , 1953: *Človek in zemlja*. Koper: Primorska založba.
- Cassell dictionary of Italian literature*. Ur. P. Bondanella idr., 1996: London: Cassell.
- Nataša CIGOJ KRSTULOVIČ, 2010: Mediteran kot vir navdiha? Zbirka Jadranski glasovi (1876) Antona Hajdriha. *Mediteran – vir glasbe in hrepenenja evropske roman-*

- tike in moderne: Glasbeni dogodki, mednarodni muzikološki simpozij, spremljevalne prireditve*. Ur. P. Kuret. Ljubljana: Festival. 177–90.
- Roberto CURCI idr., 1993: *Bianco, rosa e verde: Scrittrici a Trieste fra '800 e '900*. Trst: Lint.
- Planina FRANCE, 1968: Gema Hafner. *Loški razgledi* 15. 198.
- Gema HAFNER, 2000: Prikaz literarne dejavnosti. Gema Hafner: *Mozaik srca*. Ur. M. Škorjanec Kosterca. Maribor: Mariborska literarna družba. 111–12.
- Imagology: The cultural construction and literary representation of national characters: A critical survey*. Ur. M. Beller idr., 2007: Amsterdam – New York: Rodopi (Studia Imagologica: Amsterdam Studies on Cultural Identity, 13).
- Milica KACIN WOHzINZ in Jože Pirjevec, 2000: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*. Ljubljana: Nova revija (Zbirka Korenine).
- Milena LAVRENČIČ-LAPAJNE, 1978: Marica Gregorič-Stepančič. Milena Lavrenčič-Lapajne idr.: *Marica Gregorič-Stepančič: Ob poimenovanju osnovne šole pri Sv. Ani v Trstu*. Trst: ZTT. 7–28.
- Leto svetnikov*, 2. Ur. M. Smolik. Celje: Mohorjeva družba.
- Bruno MAIER, 1991: Note bio-bibliografiche. *Scrittori triestini del Novecento*. Ur. B. Maier. Trst: Lint. 1651–82.
- Andy ORCHARD, 1997: *Cassell dictionary of Norse myth and legend*. London: Cassell.
- Ivo PERUZZI, 1934: Ruža Lucija Petelinova in še kaj. *Žena in dom* 5/10. 358.
- Marija PIRJEVEC, 2002: Poezija skupne in osebne usode. *Pogovori srca*. Ur. M. Mercina. Nova Gorica: Slavistično društvo. 43–52.
- Katia PIZZI, 2007: *Trieste: Italianità, triestinità e male di frontiera*. Bologna: Gedit.
- Ana TOROŠ, 2011: *Podoba Trsta in Tržaškega v slovenski in italijanski poeziji prve polovice 20. stoletja*. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici.
- Antonija VALENTINČIČ, 1988: Spremna beseda. Pavla Medvešček: *Kamnite misli*. Ur. A. Valentinčič. Nova Gorica: Goriška knjižnica Franceta Bevka. 91–93.
- Marta VERGINELLA, 2007: Marica Gregorič-Stepančič. *Pozabljena polovica*. Ur. A. Šelih idr. Ljubljana: Založba Tuma. 139–41.

SUMMARY

The idea for the article originated in the research of the image of Trieste and its vicinity in the Slovene and Italian poetry of the first half of the 20th century. The review of poetry books and poems published in periodicals revealed a significant number of less-well-known Slovene and Italian women poets. Although the ideas, motives, themes, and formal characteristics of their poems related to Trieste do not significantly differ from the poems by Slovene and Italian male poets, they intro-

duced into poetry some original images of Trieste and its vicinity and poetic symbols of the littoral region.

In the first part, the article outlines the lives of women poets associated with Trieste and its vicinity. It then focuses on their poetry related to Trieste by analysing and comparing the motifs and themes employed by Slovene female and male poets on the one hand, and by Italian female and male poets on the other. The article also illuminates the differences in the poetic image of Trieste created by the Slovene compared to the Italian women poets.

Slovene and Italian women poets often wrote poems based on their experience as emigrants and exiles from Trieste during and after World War I. Their poems are based on the contemporaneous social and political situation of the Trieste area and thus focused on the image of the “Slovene” or “Italian” Trieste, respectively. For the Italian women poets Trieste personified a mythological, fairy-tale, and epic heroine, with the purpose of highlighting, on a symbolic level, the meaning of Trieste’s annexation to Italy. The Slovene women poets, on the other hand, played an important role in creating the poetic symbols of Slovene identity in the Trieste area between the two wars (The National Home, Bassoviza/Bazovica).

UDK 821.1.63.6.09Tomšič M.

Miran Štuhec

Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

TOMŠIČEV LITERARNI OPUS MED ŠAVRINKAMI IN ŠANDRINKAMI

Slovenska literarna zgodovina delo Marjana Tomšiča po formalnih in duhovnih značilnostih njegove proze uvršča k slovenski varietni magičnega realizma ali vsaj v njegovo bližino. Vendar je treba poudariti, da se je avtor od te literarnozgodovinske oznake odmaknil s pripovedmi aleksandrijskega ciklusa od te oznake odmaknil. Ključni socialni, nacionalni in moralni zagoni v zbirki novel *Južni veter* in v romanu *Grenko morje* namreč preraščajo pogansko ter krščansko mitologijo, poudarjeno zanimanje za skrivnostno, bližino s pravljicnim in ta dela uvrščajo v območje nove oblike realizma, kjer ni več prostora za plodno sintezo magičnih prvin z realističnimi.

Ključne besede: Marjan Tomšič, pravljico, mitično, magično, socialni motivi, izseljenška izkušnja

According to its formal and spiritual characteristics, the Slovene literary history has classified the prose of Marjan Tomšič as the Slovene variety of magical realism or at least put it in its vicinity. However, it needs to be noted that in his works about the Alexandrians (*aleksandrinke*) the writer diverged from this denotation. In his collection of novellas *The Southern Wind* (*Južni veter*) and in the novel *The Bitter Sea* (*Grenko morje*), the key social, national, and moral impetuses go beyond the pagan and Christian mythologies, the emphasised interest in the mysterious, and the closeness to the enchanted, bringing those works into the sphere of new forms of realism where there is no more space for a productive synthesis of magical and realistic elements.

Keywords: Marjan Tomšič, enchanted, mythical, magical, social motifs, emigrant experience

1 O Istri oziroma istrskem toposu v slovenski književnosti, v smislu glavne snovne in idejne strukture utripa na različnih ravneh ter tako temeljito določa profil literarnega dela, moramo premišljati kot o spontanem ustvarjalnem zagonu, ki v širšem prostoru socializira istrstvo za poseben in avtentičen način življenja, kot izvorni duhovni ter materialni okvir preteklega v sedanjem. Ob tem vsebinskem vidiku je potrebno na začetku te razprave spomniti še na formalni oziroma na že nekaj časa aktualno literarnozgodovinsko premiso, da kanon ne nastaja zgolj v središču dogajanja, ampak ga na svojevrsten in upoštevanja vreden način ustvarjajo pojavi z »obrobja«.

Moja razprava¹ je namenjena ponovnemu premisleku glavnih motivno-tematskih in idejnih določnic pripovedne proze Marjana Tomšiča. Dva razloga sta za to, prvi in zunanji so Tomšičeve štajerske korenine, drugi globlji in seveda resnejši, povezan z

¹ Nastala je v okviru programske skupine P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine).

značilnostmi njegove poetike je naslednji: gre za pisatelja, katerega literarno sporočilo že dalj časa prehaja pokrajinske meje in dobiva univerzalni pomen. To je dokazal večkrat, denimo s tem, da njegove osebe prek vere v magično ter vključenosti v socialno-ekonomske koordinate vsakdanjosti posredno ali celo neposredno izražajo morda edino pravo resnico sodobnega človeka in njegove razpetosti med iskanjem duhovne globine življenja na eni strani ter funkcioniranjem po obrazcih sodobne civilizacije na drugi. Zdaj ne mislim le na posamezna dela, recimo na zbirko novel *Olive in sol* (1983) in romana *Šavrinke* (1991) ter *Óštrigéca* (1991), ampak na njegov korpus širše, kjer je omenjenim besedilom treba dodati vsaj še zbirko novel *Južni veter* (2000) in roman *Grenko morje* (2002).

2 Tomšičeva proza se v slovenski literarni kanon uvršča z dvema značilnostma: s tem, da uspešno literarizira duhovni in materialni svet slovenske Istre ter tako širi literarne pokrajine, ki so jih že v preteklosti začrtali, recimo, Prežihov Voranc, Miško Kranjec in Ciril Kosmač ali Ivan Pregelj, v zadnjem času so najbolj prepoznavni Feri Lainšček, Dušan Šarotar, Vlado Žabot ter še nekateri. Druga v kontekstu sodobne slovenske pripovedne proze (morda še posebej kratke proze) je Tomšičeva subtilna, in vendarle opazna vera v življenjski smisel. K povedanemu dodajam še poudarjen občutek za socialna vprašanja. Najpomembnejše pa je gotovo to, da primorski pisatelj praviloma gradi svojo prozo na sintezi vsega pravkar naštetega.

Primerjava njegovih kratkih zgodb od zbirke *Olive in sol* z drugo sočasno kratkoprozno produkcijo na Slovenskem pokaže naslednje: brez dvoma so se Drago Jančar (*Pogled angela*, 1992, *Prikazen iz Rovenske*, 1998), Andrej Blatnik (*Šopki za Adama venijo*, 1983, *Biografije brezimnih*, 1989, *Zakon želje*, 2000), Rudi Šeligo (*Molčanja*, 1986), Jani Virk (*Preskok*, 1987, *Moški nad prepadom*, 1994, *Pogled na Tycho Blache*, 1998) ali Igor Bratož (*Pozlata pozabe*, 1988), Feri Lainšček (*Za svetlimi obzorji*, 1988, *Srebrni rog*, 1995), Vlado Žabot (*Bukovska mati*, 1986), Dušan Šarotar (*Mrtvi kot*, 2002) – navajam le nekatere pisce zadnjih dveh, treh desetletij – temeljito ukvarjali z eksistencialnimi vsebinami in njihovimi zelo različnimi legami. Razpon bivanjskih vprašanj je prej ali slej našel stik s sodobnim svetom prek ugotovitve, da je subjektu odvzeta vera v napredek, svobodo in socialno primerljivost ter mu je s tem onemogočeno upanje v prihodnost, postavljanje ciljev je zato zelo vprašljive narave. Sodobni subjekt si tako zmeraj znova želi spoznati samega sebe, trudi se določiti meje svoje eksistence in ob tem predvsem ugotavlja, da je življenje tvegano. Kot pravi Mirjana Nastran Ule v knjigi *Sodobne identitete: V vrtincu diskurzov* (2000), mora subjekt preizkušati različne možnosti preživetja v svetu, ki ni stabilno zaporedje vzrokov in posledic, marveč nenehno spreminjajoči se kontekst. Na tem mestu bi zdaj lahko nadaljeval s pojmi kot so utrujeni subjekt, shizofreni subjekt ali fraktalni subjekt, a ne gre za to, ampak je treba izpostaviti, da je dobila omenjena idejna os v Tomšičevem opusu sogovornika, pisca, ki je na poseben način znal v slovstveni dialog o statusu človeka našega časa vnesti še včasih bolj včasih manj prepričljivo zamisel o tem, da je življenje vendarle smiselno ter se z naporom in vztrajnostjo, predvsem pa z vero v naravo, človeka ter kolektiv krizo subjekta da premagovati. V razmerju dveh idejnih podlag slovenske književnosti zadnjih desetletij, skiciral sem ju z vidika kratke proze in novelistike, je torej Tomšič zanimiv avtor

zato, ker svoja literarna upodabljanja človeka in sveta perspektivizira na nov ter učinkovit način – s poudarjanjem arhetipskih sestavin, odprtosti sočloveku in vere v dobro. Našteto se v smislu ontološke kategorije vključuje v pisateljeve razlage o vrednosti življenja. Tu seveda ne gre za v optimizem zaverovano risanje preteklosti, sedanjosti ali prihodnosti, ampak za književnost, ki poudarja vzajemnost človeka in narave, posameznika ter kolektiva, izraža socialno občutljivost in dvom v dosežke sodobnega sveta. Že v nekem drugem spisu o Tomšiču (ŠTUHEC 1999) sem omenil, da snovna pripetost na istrski svet ne omejuje univerzalnosti pisateljevega diskurza. Nasprotno, po moje v njegovih delih pokrajinske navade, običaji, zgodovinsko izročilo, socialne značilnosti in politični kontekst ne ostajajo na ravni podatkov, te je treba na tak ali drugačen način razvrstiti v zgodbo, ampak dobijo pomen specifičnih duhovnih koordinat, njihov smisel pa bralec »mora« razumeti v smislu univerzalnih tem, denimo socialno-ekonomskih razmerij, naravnega sožitja različnih etničnih skupnosti, ženskega vprašanja in odnosa med spoloma, prirojenega vitalizma ter elementarne volje.

Istrski topos je v Tomšičevih delih specifičen in izkušensko preverjen življenjski okvir, v katerem ljudje na poseben način čutijo veličino in večnost narave, verjamejo v kolektiv ter vedo, da za golo pojavnostjo obstaja še nekaj, recimo, skrivnostnega, kar krepi, daje moralno trdnost in ohranja voljo. Povedano pa ne preprečuje, da pisatelj ne bi sledil tudi nesrečnim situacijam. Nasprotno – tudi njegov človek pred njimi nikakor ni obvarovan, vendar je pomembno, da ljudje pri tem ne ostajajo izločeni, nepomembni in neogljeni. Osamljenost, nemoč in strah namreč premagujejo tako, da naravo sprejemajo kot logično ter naklonjeno sopotnico, vaško skupnost kot kolektivni dom, skrivnostne sile kot razlog upanja. Tomšičev pripovedni opus z istrsko tematiko zato pregledno variira dve življenjski perspektivi. Prva in močnejša se udejanja v življenju vitalnega in trdnega vaškega organizma; ta idejna linija evocira pomen naravnega urejanja stvari ter daje moč za tveganje in obnavljanje. Druga je po glavnih poudarkih nasprotnega predznaka, razkrajja vero, teži na novo uravnati življenje, prerazporediti utečene vrednote ter kot civilizacijski primanjkljaj onemogoča sodelovanje posameznika in kolektiva. Pri Tomšiču tako ni presenetljivo, če žalostno dekle uteho išče v objemu bora, če se je z naravo mogoče pogovarjati in kamni cvetijo (*Irmin beg*). Zelo pomembni motivi so, denimo, skrivnostna zemlja, vilinska bitja, spomini stare trte, čarodejna barva črnega vina in škratje (*Pravljica o vinu*), nenavadne ribe (*Jurjev vir*), ženske s slutnjo usode (*Konjska smrt*), starec (*Na perili*) idr. Tu so nato ljudske vraže, zavest o štrigah in kodlakih, procesije mrtvih, simbolika barv, ptice, ki slutijo usodo.

Že se je hotel vrniti v hišo, ko je nenadoma nastal na vrhu hriba pravi direndaj; od tam je bilo slišati mnoge glasove, med njimi pa najmočnejše vreščanje šoj in srak. [...] V njem so začele delovati stare zgodbe, prebujal se je spomin, ki mu je prišepetaval; kadar šoje preletijo reko, se bodo dogajale najhujše reči... Tako so mu pravili, tako mu je pravil ded in od deda oče, tako mu je govorila mati in tako tudi njena mati. (TOMŠIČ 1983: 65)

Zelo pomembna sestavina Tomšičeve istrske literarne optike je motiv selstva, v posameznih besedilih izpeljan predvsem skozi perspektivo tako imenovanih jajčaric in večnih popotnikov. Prve so sebe in družino preživljale tako, da so po istrskih vaseh

kupovale kmečke pridelke ter jih nosile prodajat v Trst. Bistveno pri tem je, da ne gre le za bolj in manj veristično sledenje zgodovinskim dogodkom, te na snovno-materialni ravni brez težav vključimo v zaporedje literarizirane socialno-ekonomske logike in njenega dialoga z zgodovino, ampak v svoji globinski semantiki nosijo pomembno sporočilo. Zgodba teh žensk je namreč na poseben tomšičevski način vključena v tloris prasil, prabitij in narave, v katerem jajčarice niso zgolj odgovorne, potrpežljive in delavne ženske, ki skrbijo za preživetje družine in vaške skupnosti, imajo veliko izkušenj in različnih informacij, marveč njihova podoba izgublja vsebino vsakdanjosti in prerašča v simbol predanosti, vztrajnosti in moralne avtoritete.

To skoraj mitično podobo Istrank dopolnjujejo moški. Pomisliti je treba samo na Boškina iz, kakor pravi Alojzija Zupan Sosič, pravljničnega romana *Óstrigéca*. Ponovno moram ugotoviti, da tudi zdaj pisateljev namen temeljito presega zgolj pripovedovanje o nekem celo nekoliko čudaškem človeku, ampak je smisel zgodbe potrebno iskati drugje – v diskurzu stalne napetosti med dobrim in slabim ter v stališču, da je dobro historična kategorija in ga je izginulega ob skrajnem naporu in zaupanju mogoče ponovno najti. Šele v tem kontekstu lahko razumemo Boškina kot večnega popotnika in neutrudnega iskalca. Pravzaprav je medij, skozi katerega se uresničuje naravna želja po smislu, sreči, pravici, celo nesmrtnosti. Seveda je jasno, da je lahko Boškin »odsev večnega sonca« šele takrat, ko pristanemo, da je ključ do sreče vera v starodavne zakone, arhaično Istro oziroma prepričanje, da za stvarnim svetom obstaja tudi svet skrivnosti, verovanj in čudežev.

Istrski svet je pri Marjanu Tomšiču nenehno variiran skozi optiko dejanskega in simbolnega, profanega ter svetega oziroma prikazan kot geografski in predvsem idejni prostor, kjer izginjajo meje med duhovnim in materialnim ter abstraktnim in konkretnim. Specifično pisateljevo podobo sveta podpira še dejstvo, da postajata čas in prostor pogosto zelo nedoločljivi kategoriji ter se v njunih koordinatah, če se vrnem k Boškino, ta pojavlja po povsem nepredvidljivem zaporedju. Zaradi povedanega Tomšičeva Istra ni izmuzljiva, nedostopna ali celo izmišljena, ampak v na konkretni zgodovinski izkušnji osnovan prepričljiv svet. Naslanjanje na pogansko in krščansko mitologijo,² poudarjeno zanimanje za skrivnostno, bližino s pravljničnim in folklornim tako v nobenem primeru ne razumem kot preživelost, temveč imam za preiščljeno ter aktualno združevanje realističnih prvin z etnološkimi ter z elementi magičnega in mitičnega. Omenjena tesna zveza z realnim življenjem je produktivna tudi v Tomšičevem aleksandrinskem ciklusu (*Južni veter*, 2000, in *Grenko morje*, 2002). Tudi zdaj je snovna podstava povsem realna izkušnja, posredovana skozi spekter pisem, ki jih je ena od slovenskih emigrantk v Egipt pisala domov in jih je pisatelj po posredovanju »neke gospe« bral.

Povedano lahko sklenem z ugotovitvijo, da v pripovedništvu primorskega avtorja istrski topos funkcionira na treh ravneh, in sicer kot snovno-problemsko izhodišče, motivno-tematska spodbuda in kot idejna podlaga. K temu je brez dvoma potrebno dodati še poseben jezikovni kod, ta v smislu glasu arhaične Istre pripovedovano zdaj bolj zdaj manj pregledno podpira. Gérard Genett je že davnega leta 1972 v delu *Discours du récit* v debato o pripovedovalčevih perspektivah uvedel pojem fokalizatorja. S tem je s stališča dvoravninskega naratološkega koncepta ločil med kategorijo glasu

² O mitskem v Tomšičevi pripovedni prozi glej ZEVNIK 1995.

in modusa, pripovedovanja in načina pripovedovanja. Zdaj seveda ne gre za to, da bi spet promoviral razmeroma staro tipologijo francoskega teoretika, ampak želim spomniti, da je prav tako imenovana jezikovna (verbalna) fokalizacija eden od načinov, s katerimi Tomšič ne le popestri svojo pripoved, ampak jo geografsko, snovno in duhovno zelo natančno umešča. Tu mislim na vrsto leksikalnih in sintaktičnih posebnosti – verbalnih pokazateljev – ti v smislu govornega jezika enkrat bolj drugič manj dosledno posnemajo govorico upovedenih ljudi. Avtor s pogostim vnašanjem dialektizmov, arhaizmov in neologizmov, tudi tujk sicer povzroča motnjo v linearni tok bralčevega razumevanja literarnega sporočila, toda prav s tem slogovnim in jezikovnim postopkom hkrati tudi zanimivo ter predvsem funkcionalno utemeljeno pogloblja sprejemanje literarnega dogajanja, poudarja Istro in evocira njene folklorne značilnosti ter subjektivizira prebivalce.³ Obstajata dve varianti jezikovne fokalizacije, prva poteka na mimetični ravni prikazovanja literarnega dogajanja, takrat, ko spregovorijo upovedene osebe (Mihurko Poniž 2011: 57). Njihova neposrednost in globina življenjske izkušnje, s tem seveda tudi prepričljivost ter sugestivnost se zaradi uporabe živega govornega jezika nedvomno povečajo. Druga varianta verbalne fokalizacije dobi pomen v diegetičnih segmentih, torej takrat, ko pripovedovalec s svojo poudarjeno ali nekoliko prikrito prisotnostjo ustvarja temeljito zarezo v sklenjeno komunikacijo med besedilom in bralcem. Tomšič prav z uvajanjem avtentičnega jezika mejo prestopa in tudi pripovedovalca sponatno vključuje v čas in prostor, o katerem pripoveduje.

Tresla se je kakor drobna beka in z njo je šlo vedno na slabše, vedno na slabše. Je rekel oni zmotjeni medeh, da je to kakor ena nevroza, tako da se zgodi in da nobeden ne ve, zakaj. In so jo našopali s tableti, za poln škatlo tablet ... (TOMŠIČ 1983: 136)

3 Literarizacija socialnih tem ima v slovenski književnosti razmeroma bogato tradicijo. Naj spomnim na Prežihovega Voranca ali Miška Kranjca, na pisatelja izjemne, danes med bralci morda sicer ne prav cenjene pripovedne moči. Oba sta svoja dela utemeljila na pregledni socialno-socialistični paradigmi in tako pravzaprav ves čas dosledno sledila ideji socialne enakopravnosti. Občutek za malega človeka, tematiziranje koroških razmer in Prekmurja, logično povezovanje kmečkega proletariata ter še posebej tovarniških delavcev s socialističnimi zamislimi, izpostavljanje družbene in politične zaostalosti, gospodarsko problematiko sta oba pisatelja prežela z globoko etičnostjo. Pri tem ne gre le za to, da sta se vedno postavljala na stran zatiranih, ponižanih in v človeškem smislu razžaljenih »konkretnih« posameznikov, tudi ne samo za branjenje pravičnih odločitev, ampak je bistveno, da njun etos neprestano išče zvezo med dejanskim življenjem in vero, da dobro obstaja ter se je zanj smiselno boriti.

Iz podobnih idejnih pozicij je izhajal tudi Marjan Tomšič. Socialna perspektiva je na poseben način evocirana že v romanu *Zrno od frmentona* (1993). Tu glavne osebe Tonine ne zanimajo družbeno-zgodovinski premiki in politične spremembe, ne razmišlja, denimo, o revoluciji ali proletarizaciji, ne nazadnje so ona in njeni od rojstva naprej proletarci, ampak preživetje. Kot mati in hči ter pripadnica vaške skupnosti je

³ O tem več v BILBAN 2007.

ta ženska predvsem stičišče kolektivne zavesti in močne volje ter elementarne sile, ki posameznike varuje pred totalno socialno bedo ter osamljenostjo, kljub temu, da se utečena življenjska paradigma Istranov spričo zgodovinskih okoliščin neizpodbitno krha. V primerjavi s slovenskimi socialnimi realisti, predvsem z Miškom Kranjcem in Prežihovim Vorancem Tomšičevo upodabljanje nazorsko ni toliko prečiščeno in izostreno, v nobenem primeru pa ne gre zgolj za površinsko vizuro, ko pisatelj »pač« upodobi nekaj iz historičnega spomina, ampak je resno in poglobljeno premišljevanje o preteklosti ter sedanjosti, ki skozi posamična življenja moških in predvsem žensk reflektirano napoveduje prihodnost.

Nezadržen proces razkrajanja posameznikove integritete in arhaične vaške skupnosti, če rečem z avtorjevimi besedami: izginjanje sveta »žive in delujoče magije«, poglobljajo modernizacija, industrializacija ter emigracija. Že zbirki novel *Olive in sol* (1883) ter *Kažuni* (1990) poudarjata sintezo socialne občutljivosti in metafizičnih sestavin. V kasnejših delih, mislim na roman *Grenko morje* (2002) ter zbirko *Južni veter* (2000), pa pride v Tomšičevi poetiki do nekaterih sprememb. Socialna tema postane še pomembnejša in se z vprašanji izseljenske, nacionalne ter moralne narave in, denimo, z žensko problematiko poveže v kompleksno ter produktivno idejno osnovo. Avtorjevo srečanje z izseljensko topiko je seveda drugačno in mnogo manj avtentično kot v izseljenski književnosti, nastali med Slovenci v obeh Amerikah ter v Avstraliji, a to ne pomeni, da ne gre za pretresljive zgodbe. Dejstvo je, da so aleksandrinke večinoma morale na tuje zato, ker so reševale socialno stisko doma. Res so nekatere šle zaradi odločitve za boljše življenje, prav tako drži, da so se posameznice zelo dobro vključile v novi svet, vendar bralec ne more spregledati, da so vse vendarle bile izseljenke ter so skozi žensko migracijsko perspektivo prej ali slej poudarile tako intimno bolečino kot kolektivno stisko.⁴

Snovno ozadje zbirke in romana je razmeroma množično izseljevanje Slovencev v Egipt.⁵ Znani so podatki o tem, da je bilo na začetku prejšnjega stoletja tam okoli 5300 žensk s Krasa, Istre in z Goriške, kasneje je število še naraslo.⁶ Opravljale so najrazličnejša dela. Vzrok izseljevanje je bil v glavnem ekonomski, so pa ženske odhajale še iz drugih razlogov, na primer zaradi konfliktnih razmer v družini, višjega življenjskega standarda, da bi se osamosvojile, iz želje spoznati nove kraje in ljudi; eden od vzrokov je gotovo bilo verižno izseljevanje.

Grenko morje in *Južni veter* se bereta na dveh različnih, a med seboj povezanih ravneh, prva sledi Olgici Novakovi, Veroniki, Bruni, Aniti, Zofiji, Merici, Ani idr., druga večperspektivno in predvsem mnogopomensko slika hrepenjenja, želje in skušnjave, moralne zdrse, domotožje ter mik svetovljanstva, spomine, strah in vprašanja prihodnosti; vse to na ozadju stalne napetosti zelo različnih civilizacij, drugačnih kulturnih izhodišč, socialno-ekonomskih okolij, religij. Tomšičeve dojilje, pomočnice, zaupnice, prostitutke in plesalke, ljubice ter guvernante se družijo s starci, izobraženci, bogataši, reveži, s prevaranti, mladeniči, živijo v različnih pogojih, se vzpenjajo in padajo, v vseh teh specifičnih kontekstih pa v njih kot osnovna

⁴ O tem več v razpravi Mirjam MILHARČIČ HLADNIK *Življenja niso preprosta*.

⁵ Bogomir Magajna je v noveli Nuška (*Primorske novele*, 1930) napisal zgodbo o dekletu, ki čaka fanta, ki je šel na delo v Egipt.

⁶ Več o tem v knjigi Dorice MAKUC *Aleksandrinke*.

izkušnja utripa usoda zdomstva ter izseljenstva.⁷ Menda ne bo pretirana trditev, da gre kljub razlikam za prepoznavno zvezo z mitom Lepe Vide. Tu želim poudariti, da njegova vsebina ne funkcionira v smislu moralnega nauka, ker Tomšičev namen ni didaktičen, niti noče aleksandrinstva izpostaviti kot ideološki problem. Reminiscence lepe Vide je treba iskati predvsem v semantični zvezi izvirnega pomena in nove družbene situacije. V tem primeru seveda ne gre za obolelega otroka, tudi ne za lepega in obetavnega mladega zamorca na eni strani ter za globoko žalost potem, ko se mlada ženska zave tujine, na drugi, ampak je bistvo problema drugje, v reševanju čisto konkretnih razmer na Krasu, v Vipavski dolini in na Primorskem ter v domotožju in žalosti v Egiptu, poskusu ponovnega vključevanja v družino ter končno v spoznanju večnega tujstva. Tomšičeve izseljenke se zato prav prek lepovidovskega mita transformirajo v simbol aleksandrinstva. Če je Katina iz *Šavrink* trgovala po Istri in Trstu ter tako zagotavljala ekonomski obstoj svoje družine in širše ter Tonine niso zanimale nove politične razmere in je po svojih trgovskih poteh hodila tudi potem, ko je državna meja grobo zarezala v utečena medčloveška razmerja, potem je potrebno ugotoviti, da je Marjan Tomšič s »šandrinkami« napravljal korak naprej v evokaciji ženske, Istranke, Primorke ali Vipavke. Njena odločitev, ta je predvsem ekonomske narave, jo pokaže kot izjemno odločno in racionalno. Tukaj ne mislim samo na gospodarski ukrep, tudi ne le na socialno odločitev, radovednost ali avanturizem, ampak na globoke premike, ki so pustili posledice na individualni in kolektivni ravni, nacionalni ter moralni in ne nazadnje v dojemanju tradicionalno razdeljenih spolnih vlog. Tomšičeva ženska namreč ne čaka, ampak prevzame breme tveganja. To pa je veliko, saj domači odhodu pogosto nasprotujejo, očitajo in zamerijo; namesto, da bi v tujini vzgajale, se večkrat zgodi, da si kruh služijo v javnih hišah. Na tem mestu je potrebno spomniti na Lavro iz Krika, Petro iz Vrat, na Olgico Novakovo iz Charlestona, pa na Veroniku Brunel iz istoimenske zgodbe, ki namesto »dama di compania« postane prostitutka, na Suzano iz Suzette, Agatino mamó, na Merico, Vando in Ano iz *Grenkega morja*.

Primerjava z nekaterimi deli slovenskih izseljencev v obe Ameriki in Avstralijo, denimo, Zorka Simčiča, Rude Jurčeca, Berta Pribca, Ivanke Škof, Cilke Žagar in Ivana Kobal, opozori, da je Tomšič prek »šandrink« oblikoval tipično izseljensko problematiko,⁸ sicer ne tako avtentično in celovito, kot so to na ozadju lastnih izkušenj opravili omenjeni ustvarjalci, v vsakem primeru pa pretresljivo. Strinjam se s Katjo Mihurko Poniž, pravi namreč, da se pisatelj ni poglobil v žensko dušo in zato ni razumel ženskega doživetja same sebe (MIHURKO PONIŽ 2011: 49)⁹. To je lahko primanjkljaj, prav tako zgodovinski podatki govorijo o tem, da razmeroma pogosto poudarjanje prostitucije nujno ne ustreza resničnemu stanju, vendar je po moje bistvo zgodb drugje. Globino problema je pisatelj dosegel s tem, da je aleksandrinke posta-

⁷ Odlično je glavni problem *Južnega vetra* v spremni besedi z naslovom V ponikvi časa označil Milan Dekleva.

⁸ Tipično izseljensko izkušnjo razumem v smislu poudarjenega občutka brezdomovinskosti in tujstva, težav zaradi neznanja jezika, kulturnih, etničnih ter duhovnih posebnosti novega okolja, spoznanja izločenosti iz naravnega okolja in utečenega življenja ter občutka vrženosti v neznanje.

⁹ Silvija Borovnik v razpravi Proza Marjana Tomšiča, opirajoč se na deli *Šavrinke* in *Zrno od frmento-na*, ugotavlja, da je pisatelj ustvaril »monumentalne« ženske like.

vil v neposredno zvezo z gospodarsko-ekonomskimi razmerami in tako nadaljeval tematizacijo socialnega vprašanja, kjer ključno vlogo prevzame ženska.

Merica, za doviljo so šle Ančka, Dora, Olga, Pepca in še dosti drugih. Doma so pustile može in svoje otroke. Ene tudi dojenčke. Vse so dale to kalvarijo skoz, pa ni nobena umrla. Ne one in ne ti, ki so ostali doma. Rešile so kmetijo, rešile famulijo in še so žive in zdrave. Torej, Merica, sj ni tako hudo, boš videla, da bo šlo. (Tomšič 2002: 20)

Od tod naprej pa njegove ženske dobijo različne podobe, fantazirajo o lepši prihodnosti, želijo si iskrene ljubezni, hrepenijo po domačih, strah jih je zapuščenosti, čutijo sram, hočejo domov, a se vrnitve bojijo, nekatere se hitro vključijo v nove razmere, spet druge odtujenosti nikoli ne premagajo. Povedano velja še posebej za zbirko *Južni veter*, v kateri je avtor izostril posamezne usode iz romana *Grenko morje*. Očitno je, da se je Tomšič po romanu temeljito ukvarjal z aleksandrinstvom, to pa mu je omogočilo novo perspektivo in drugačne poudarke. In ne nazadnje: če upoštevamo celoten idejni kompleks Tomšičeve proze in v njem velik pomen naravnega ter arhaičnega, rekel bi prvinskega, potem pisatelj prek evokacije šandrink ne obravnava ženskega vprašanja kot takega, niti ne analizira tveganja, nagonov, žrtvovanja, deformiranega materinstva, moralnega zdrsa, zmage, osebne vesti, ampak nadaljuje z diskurzom etičnega vzpona ženske, ta je elementarno usmerjena k reševanju, nadaljevanju, ohranjanju, povezovanju. Vsakokratne okoliščine pa jo pri tem spodbujajo ali onemogočajo

4 Zapisano lahko zaključim z naslednjim: upoštevajoč Tomšičev istrski korpus ali kasnejše literariziranje aleksandrinstva je pregledno, da pisatelj v neposredno zvezo postavlja dve nasprotni perspektivi. Ena evocira pravljico, ki nastaja in živi v arhaičnem, vendar samosvojem kolektivu, usmerja v prihodnost ter gradi smisel. Druga je nasprotna sila, od zunaj in nasilno preureja razmerja med ljudmi, ozi pogoje sodelovanja, destruiira vrednost etičnih odločitev in tveganj ter še posebej prvinske moči. Posebno in v pripovedno strukturo v glavnem tudi funkcionalno vključeno področje pisateljevega pripovedništva je jezik. Avtor z razmeroma pogosto verbalno fokalizacijo pravzaprav nadomešča pripovedovalčevo osebno vključenost v dogodke, briše mejo pripovedovanja in prikazovanja, osebe subjektivizira ter stopnjuje avtentičnost in iskrenost.

Če je slovenska literarna zgodovina Marjana Tomšiča po formalnih in duhovnih značilnostih njegove proze dalj časa uvrščala med slovenske magične realiste ali vsaj v njihovo bližino, potem je treba reči, da se je pisatelj z deli aleksandrinskega ciklusa od te oznake odmaknil. Ključni socialni, nacionalni in moralni zagoni prekrivajo pogansko ter krščansko mitologijo, poudarjeno zanimanje za skrivnostno in folklorno njegova zadnja dela uvrščajo v območje nove oblike realizma, kjer enostavno ni več prostora za sintezo magičnih prvin z realističnimi.

VIRI IN LITERATURA

- Tina BILBAN, 2007: Južni veter – Zgodbe slovenskih Egipčank. *Ampak* 8/5. 72.
- Silvija BOROVNIK, 2003: Proza Marjana Tomšiča. *Literarni izzivi*. Ur. M. Štuhec. Maribor; Ljubljana: Pedagoška fakulteta; SAZU. 23–36.
- Milan DEKLEVA, 2006: V ponikvi časa. Marjan Tomšič: *Južni veter: Zgodbe slovenskih Egipčank*. Ljubljana: Društvo 2000. 303–305.
- Dorica MAKUC, 2006: *Aleksandrinke*. Gorica: Goriška Mohorjeva založba.
- Marija MERCINA, 2002: *Pot k človeku: Grenko morje*. Ljubljana. Partizanska knjiga.
- Katja MIHURKO PONIŽ, 2011: Reprezentacija aleksandrink v prozi Marjana Tomšiča. *Dve domovini* 34. 47–62.
- Mirijam MILHARČIČ HLADNIK, Jernej MLEKUŽ, 2009: *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Miran ŠTUHEC, 1999: Utjecaj duhovnog i materijalnog svijeta na pripovjednu prozu Marjana Tomšiča. *Riječ* V/2. 173–177.
- Marjan TOMŠIČ, 2002: *Grenko morje*. Ljubljana: Kmečki glas.
- , 2000: *Južni veter: Zgodbe slovenskih Egipčank*. Ljubljana: Društvo 2000.
- , 1983: *Olive in sol*. Koper: Lipa.
- , 1991a: *Šavrinke*. Ljubljana: Kmečki glas.
- , 1991b: *Óštrigéca*. Ljubljana: Mladika.
- , 1990: *Kažuni*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Primož ZEVIK, 1995: Literatura in mitska koncepcija v delih Marjana Tomšiča. *Sodobnost* 43/11–12. 1024–32.

SUMMARY

Tomšič's Istrian corpus and in his later writings about the Alexandrians (*aleksandrinke*), it is evident that the writer puts two opposites in direct contact. One evokes the embodiment of the elemental energy that is realized by its own and free logic in a life of an archaic but sovereign community and is oriented toward authenticity and renewal. The other perspective regulates life anew from the outside, i.e., hinders the collaboration, annihilates the meaning of the magical, disintegrates the value of ethical decisions and risks. A distinct area of the writer's narrative is the language that is mostly functionally grounded in the narrative structure. The author's relatively frequent linguistic focalization substitutes for the narrator's personal inclusion into the events, blurs the boundaries between narrative and description, subjectivizes the characters, intensifies authenticity and sincerity, and deepens the reader's reception.

OCENE – POROČILA – ZAPISKI – GRADIVO

OBRAZI RUSKEGA POSTMODERNIZMA

Jasmina Vojvodić: *Tri tipa ruskog postmodernizma*. Zagreb: Disput, 2012, 218 str.

S postmodernizmom je križ, kamorkoli se človek ozre, če pa se ozre po Rusiji, kjer navadno nič ni tako, kot se zdi na prvi pogled, pa naleti na literarni in kulturni fenomen, ki človeka zmede tako z množtvom najrazličnejših pojavnosti kot tudi s številnimi precej različnimi literarnozgodovinskimi sodbami o njegovi naravi. Ne glede na to, da se stroka z ruskim postmodernizmom resno ukvarja že od sredine devetdesetih let, še danes ni določila dokončnih in jasnih meja te literarne smeri, obdobja in/ali kulturne paradigme, zato vsak poskus urejanja pestrega zemljevida ruske književnosti zadnjih petdesetih let predstavlja delček v mozaiku vedno celovitejše slike.

Monografija zagrebške rusistke Jasmine Vojvodić je v tem mozaiku zanimiva predvsem zaradi izrazite dvojne optike, s katero se loteva problematike ruskega postmodernizma. Na eni strani gre za monografijo, ki poskuša vsaj uvodoma ponuditi celovit pogled na rusko književnost od sedemdesetih let prejšnjega stoletja do sodobnosti, obenem pa z osredotočenjem na poetiko treh različnih predstavnikov sodobnejše ruske proze razkriva, kako zelo literarno različni so lahko svetovi ruske postmodernistične proze.

V uvodnem delu monografije avtorica na kratko opredeli osnovna pojma – *postmodernizem* in *postmoderna*, pri čemer sledi že uveljavljenemu razlikovanju med širšim zgodovinskim okvirom *postmoderne* (*postmodernity*) ter *postmodernizmom* kot literarno, umetniško in filozofsko paradigmo, ki se uveljavi konec šestdesetih let prejšnjega stoletja in začne v sedemdesetih odločilno sooblikovati produkcijo in refleksijo besedilne stvarnosti. Ob zavedanju problematičnosti termina ter upoštevanju različnih sodobnih revizij razumevanja postmoderne in postmodernizma se avtorica v predstavitvi specifike ruskega postmodernizma opira na uveljavljene raziskovalce tega obdobja v ruski literaturi (predvsem na Kuricina, Epštejna, Lejdermana in Lipoveckega ter Skoropanovo), bralcu pa ponudi tudi kronologijo razvoja ruskega postmodernizma s kratko predstavitvijo treh osnovnih obdobj ter z glavnimi predstavniki in njihovimi najodmevnejšimi deli. Tako strnjena predstavitev, ki pol stoletja razvoja ene največjih svetovnih književnosti, prelije v nekaj deset strani zelo jasno urejenih podatkov, ima seveda svoje slabosti, a glede na njeno funkcijo v monografiji velja izpostaviti predvsem njene prednosti. Avtorica tako vzpostavi okvir, v katerega lahko začne umeščati tiste različice ruskega postmodernizma, ki jo posebej zanimajo, bralcu, ki je morda o ruskem postmodernizmu manj podučen in bi se drugače le stežka znašel v kompleksni ruski kulturni stvarnosti zadnjih obdobj, pa takšen strnjen pregled omogoči, da številna imena, ki jih je morda v preteklih letih srečeval v različnih kontekstih, uredi v kronološko celovito in dovolj enostavno sliko.

Osrednji del monografije, ki se ukvarja s tremi konkretnimi avtorji ter z različnimi pojavnostmi postmodernizma v njihovih delih, se začinja z zanimivim poglavjem, ki poskuša orisati najpomembnejše »smeri«² ruskega postmodernizma.

Tradicionalna uveljavljena delitev ruskega postmodernizma na *konceptualizem* in *neobarok* je za avtorico le izhodišče za predstavitev različnih sodobnih postmodernističnih književnih »smeri«, v katerih se razkrije izjemna raznolikost pristopov, v katerih se bolj ali manj izrazito udejanjajo izhodišča postmodernizma. Izjemna navezanost ruske književnosti na realizem se po avtoričinem mnenju odrazi v različnih oblikah revitalizacije tradicije klasične književnosti 19. stoletja, zato – čeprav zveni paradoksalno – kot eno od smeri izpostavlja *realistično tradicijo*. Druga po njenem mnenju pomembna smer je *neosentimentalizem*, ki – podobno kot *neobarok* kulturno tradicijo – na različne načine *de-* in *rekonstruira* človekovo emotivno doživljanje sodobnega sveta, avtorica pa izpostavi še *fantastiko*, *žensko pisavo* in *množično književnost*. Čeprav morda res ne gre za književne »smeri« v klasičnem smislu, je avtoričina predstavitev različnih poudarkov ruskega postmodernizma zelo povedna v zarisovanju meja ruske postmodernistične pisave, saj se v večini omenjenih »smeri« postmodernizem pravzaprav na različne načine srečuje s svojim »drugim« oziroma s tem, kar je prvotno tako drzno razgrajeval (z *realizmom*, z *ново iskrenostjo* v *neosentimentalizmu*, z *utopijo* v *znanstveni fantastiki*, s *klišejem* v *množični književnosti*). Sodobnejše pojavnosti ruskega postmodernizma razkrivajo torej predvsem njegova soočanja z lastnimi mejami in nenehne poskuse preizpraševanja praznine, ki je v ozadju tako konceptualističnega dekonstruiranja besedilne stvarnosti kot neobaročnega poigravanja z zmožnostmi besedilnih reprezentacij.

Tej logiki soočanja z mejami na nek način sledijo tudi »tri branja« ruskega postmodernizma, ki nam jih avtorica v osrednjem delu knjige predstavi v analizah nekaterih del Vladimirja Sorokina, Viktorja Pelevina in Ljudmile Ulicke. Izbor analiziranih avtorjev je za slovenske bralce še posebej zanimiv, saj gre za pisce, ki so v primerjavi z ostalimi sodobnimi ruskimi ustvarjalci relativno dobro predstavljeni tudi v slovenskih prevodih, avtorici pa omogoči, da ob dveh najbolj izrazitih pojavnostih ruskega postmodernizma, ki jih odkriva v delih Sorokina in Pelevina, predstavi tudi mejne pojave ruskega postmodernizma. V ustvarjanju Ljudmile Ulicke, ki jo pogosto izpostavljajo kot predstavnico *neosentimentalizma*, *novega realizma* in *ženske pisave*, nam tako predstavi tudi književnost, ki sicer ostaja »v prostoru postmoderne estetike«, a jo idejno na različne načine presega.

Vladimir Sorokin je v monografiji predstavljen v svoji tipični vlogi – torej kot avtor, čigar poetika vodi do »razkroja« jezika. V analizi njegove zbirke *Gostija* (2000), v kateri so zbrana krajša prozna besedila, ki jih družijo tema hranjenja, avtorica pokaže, kako groteskne podobe vsesplošnega žrtja, koprofagije in antropofagije, ki se ciklično ponavljajo, vodijo v praznino, ko se besede iz podob grozljivih prizorov vsesplošnega požiranja postopno spremenijo v niz nesmiselnih fraz ali zlogov. Tekst tako dobesedno »požre« tudi samega sebe in na njegovem mestu zazeva praznina. Podobne mehanizme destruktivne poetike avtorica razgalja tudi v analizi Sorokinovega romana *Roman*, v katerem razpada jezik klasične ruske književnosti 19. stoletja. Zgodba o junaku Romanu je pravzaprav zgodba o klasičnem realističnem žanru, ki jo Sorokin konstruira s sestavljanjem vsem znanih topik ruskega realizma (denimo *sekire* Dostojevskega ali Tolstojeve *košnje*) in stilizacijo realistične pripovedi, dokler se ta skupaj z razkrojem junaka dokončno ne izrodi v niz nesmiselnih fraz.

Z izbiro najbolj »destruktivnih« Sorokinovih del je avtorici uspelo predstaviti eno skrajnost ruske postmodernistične pisave, ki razgrajuje jezik ter razkriva njegovo nezmožnost resnično ubesediti karkoli. Na drug strani postmodernističnega spektra je ustvarjanje Viktorja Pelevina, čigar poetika raziskuje čarobno zmožnost jezikov, da ustvarjajo svetove. Pelevinovi književni svetovi sicer temeljijo na podobnem razkrivanju vrzeli med različnimi možnimi jezikovnimi reprezentacijami sveta, le da smo tu namesto z razkrojem uveljavljenega jezika soočeni z alternativnimi svetovi, ki so jih sposobni poroditi diskurzi, ter z dehierarhizacijo različnih tipov realnosti, ki jih ti diskurzi porajajo. V poglavju *Pelevinovi svetovi* avtorica na primer analizira zakonitosti prostorske organizacije v različnih Pelevinovih delih ter ob tem ugotavlja, da njegovi junaki nenehno prehajajo iz prostora v prostor, pri tem pa se navadno preobrazijo ali celo podvojijo. Zakonitosti teh prostorov izhajajo iz jezikov, ki jih avtor uporablja za njihovo opisovanje, zato so vsi ti prehodi in preobrazbe pravzaprav zgolj nenehni prevodi, v katerih se razkrivajo omejitve kakršne koli znakovne reprezentacije. Podobne značilnosti Pelevinoveih del avtorica odkriva tudi v analizah romanov *Generation P* in *Sveta knjiga volkodlaka*, kjer se ob prvem romanu posveča modi kot jeziku, ki ključno sooblikuje človekovo konstrukcijo predmetne dejanskosti, ob *Sveti knjigi volkodlaka* pa podrobneje analizira različne vidike teme preobrazbe, ki je stalnica v Pelevinovih delih.

Tretji del monografije, posvečen ustvarjalnosti Ljudmile Ulicke, je morda za slovenske bralce najzanimivejši del monografije, saj prinaša obravnavo različnih vidikov ustvarjanja zelo priljubljene sodobne pisateljice, s katero se – za razliko od Sorokina in Pelevina – slovenska rusistika zaenkrat pravzaprav ni ukvarjala. Pod skupnim naslovom *Neosentimentalni optimizem* nam predstavi ustvarjanje pisateljice, ki bi jo sicer le težko povezali z idejno-filozofskimi izhodišči postmodernizma, vendar pa je iz obravnav več kot očitno, da se avtoričina poetika navezuje na postmodernistično dojemanje znakovne dejanskosti. Junaki in junakinje Ulicke živijo v sodobnem svetu, v katerem jeziku, ki smo jih še do nedavnega uporabljali za opisovanje svojega odnosa do sveta, ne najdejo več ustrezne reference, zato so jih prisiljeni nenehno rekonstruirati in na novo osmišljati ne glede na to, ali gre za tradicionalno temo družine, ki jo Ulicka obravnava v številnih svojih delih in kjer po mnenju Vojvodičeve tradicionalni determinizem začenja nadomeščati naključje, ali za družbeni kod praznikov in praznovanja, ki določajo socialno vedenje junakinje v noveli *Gulja*. Družbene konvencije in socialne kode junaki doživljajo kot znakovne okvire, v katere ne morejo več povsem umestiti svojega življenja, to pa jih na različnih ravneh sili k uzaveščanju znakovne razsežnosti njihovih življenj. Za razliko od običajne postmodernistične praznine, do katere nas na koncu pripeljeta razkroj jezika ali neskončen niz prevodov in preobrazb, je tu praznina, ki zeva za znaki, dojeta kot priložnost za umestitev lastnega subjektivnega smisla, ki posamezniku omogoči, da obstane v kaotičnem svetu.

»Moški«, postmodernistični filozofski pesimizem se tako umika »ženskemu«, pragmatičnemu (neo)sentimental(istič)nemu optimizmu, ki se sicer zaveda vsega, kar se je v kulturi zgodilo v zadnjem stoletju, a na prvo mesto namesto abstraktnih univerzalnih zakonitosti človekove ujetost v jezik znova postavlja človekovo znakovno doživljanje sebe in sveta. Poraja se sicer vprašanje, ali je ob tovrstni »pisavi« še

smiselno govoriti o postmodernizmu ali bi bilo nemara bolj produktivno, če bi tovrstne neo- literarne pojave obravnavali kot samostojno književno smer (konec koncev sta si barok in sentimentalizem v tem pogledu povsem različna), nedvoumno pa je, da je tudi ustvarjanje Ulicke izjemno zaznamovano z zavestjo o specifični znakovni naravi postmoderne. O tem se bralec monografije lahko prepriča tudi v sklepnem poglavju, ki se ukvarja s temo transferja tudi v slovenščino prevedenem romanu *Daniel Stein*, prevajalec, v katerem se izguba trdnih referenc v eni, celoviti in določujoči jezikovni sliki sveta »prenaša« na različne ravni besedila, med drugim tudi z ravni junaka na raven avtorja.

V celoti je knjiga Jasmine Vojvodić vsekakor izjemno zanimivo branje tako za raziskovalce, ki se podrobneje ukvarjajo z rusko književnostjo, kot tudi za študente in ljubitelje sodobne književnosti, ki bi se želeli celoviteje seznaniti s sodobnejšo rusko prozo, za slednje pa bo nedvomno pomemben tudi jezik, v katerem je delo napisano, saj informacije o ruski književnost v Sloveniji ostanejo spregledane tudi zato, ker so pogosto na voljo zgolj v ruščini. V hrvaščini bodo slovenskim bralcem tudi izven rusističnih krogov nedvomno bolj dostopne.

Blaž Podlesnik

Oddelek za slavistiko, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

RAZISKOVANJE METAFORIKE

Jožica Čeh Steger: *Ekspressionistična stilna paradigma v kratki pripovedni prozi 1914–1923*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, 2010 (Zora, 69), 221 str.

Do knjige Jožice Čeh Steger *Ekspressionistična stilna paradigma v kratki prozi 1914–1923* imam intimnejše razmerje, ker sem delno sledil njenemu nastajanju in bil recenzent. To se mi ne zdi prepreka za moje poročanje v znanstveni reviji o tem nedvomno pomembnem delu slovenske literarne vede, ki dokazuje, da imamo med mlajšo literarnovedno generacijo znanstvenike, zaradi katerih naj nas prihodnost naše vede ne skrbi, nasprotno, navdaja naj nas s ponosom in upanjem. Že ob njeni študiji *Metaforika v Cankarjevi kratki pripovedni prozi* (2001) je bilo očitno, da si je znala ustvariti svoj sistem proučevanja metaforike, ki temelji na interakcijski teoriji, posega v globine problema, ne opredeljuje normativno, dopušča dopolnjevanje in vgrajevanje raznolikosti in ga je mogoče uporabiti pri različnih literarnih ustvarjalcih. Je po svoji naravi univerzalen in hkrati omogoča opredeljevanje specifičnosti v konkretnih primerih. Vse to je bila ustrezna podlaga za avtoričino izvirno, domiselno in smiselno ugotavljanje zakonitosti metaforičnih pojavov v kratki pripovedni prozi navedenega obdobja.

Preden je razčlenila metaforiko v posameznih kratkih pripovedi mnogih pripovednikov, je avtorica podrobno analizirala značilnosti zlasti nemškega ekspresionizma in upoštevala vse plasti pripovednih del, zlasti pa njihove slogovne posebnosti. To zadnje je bilo doslej v slovenski literarni vedi le delno raziskano, bolj obrobno, medtem ko je pričujoča študija zajela celoto v obravnavanem času. Primerjanje zlasti z nemškim ekspresionizmom je razgrnilo bolj ali manj opazne oziroma možne vplive na slovenske pripovednike in njihovo kratko prozo, obenem je razkrilo tudi širša obzorja in razgledanost slovenskih kratkoproznikov na prehodu iz moderne v 20. leta dvajsetega stoletja. Omejila se je na leta, ko se je ta prehod dogajal in postopno napovedoval novo slogovno smer, to je ekspresionizem. Povedano je raziskovalka sumirala v poglavju z naslovom Uvod. Ekspresionistično pojavnost v tuji in slovenski književnosti je predstavila natančno, zaokroženo in izčrpno. Če sem nekoliko pedagoški, bi trdil, da je to poglavje s svojo sistematiko in vsebinsko tehtnostjo primerno študijsko gradivo. Avtorica je na široko upoštevala domačo in tujo strokovno literaturo.

Od drugega poglavja dalje je obravnavala posamezne pripovednike kratke pripovedne proze; tako je drugo poglavje začela s Cankarjevimi *Podobami iz sanj* in ta del poglavja končala z ugotovitvijo: »Epitet in glagolska metafora kažeta v 'podobah' opazne spemembe in se že oblikujeta v okviru ekspresionistične poetike intenzitete, še zmeraj pa zapišeta tudi lepotno občutje in odtенок ter tako potrjujeta stilno dvojnost Cankarjevih 'podob' med simbolizmom [...] in ekspresionizmom na tematski in slogovni ravni.« V istem poglavju je obravnavala Bevkove kratke pripovedi z vojno tematiko, za katere je značilno marsikaj iz ekspresionistične metaforike, nato Dornikov vstop v ekspresionizem, Majcnov prispevek h kratki pripovedi, pri čemer je avtorica zapisala, da vojna tema pri Majcnu »ni povzročila večjih premikov v smer ekspresionistično obarvane metaforike, saj se tudi v teh pripovedih v kontrastu z gro-

zljivimi in grdimi podobami še zmeraj zapisujejo secesijsko lepotne podobe«. Tu je zelo dragoceno podpoglavje s primerjavo med Majnovo kratko pripovedjo *Plesalka* in Altenbergovo črtico *P. A. und T. K.* Ob koncu poglavja je označila še vojno kratko prozo Narteja Velikonje in ugotovila, da je »najbolj ekspresionistične metafore zapisal le v literarno obarvanem pismu« (npr. v *Pismu iz ujetništva*).

Tretje poglavje je namenjeno avantgardnim eksperimentom na področju kratke pripovedi: Podbevšku, Meliharju, Cirilu Vidmarju, Cvelbarju in Štefaniji Ravnikar. Analiza je pokazala širok razpon avantgardne metaforike, ki se je gibala od futuristične ekstravagantnosti, ekspresionistične slikovitosti in nenavadnosti do nekaterih tradicionalnih značilnosti. Četrto poglavje se je dotaknilo Fabjančičeve in Cerkvenikove metaforike, v naslednjem – petem – pa je podrobno razčlenjen stilni pluralizem v kratki prozi Marije Kmet. Pri tem je raziskovalka morda le nekoliko prehitro sklepala, da je Kmetova v nekaterih navedenih črticah in pesmih v prozi »prva uporabila ekspresionistične stilne prvine« in da jo je s tega vidika »mogoče imeti za predhodnico ekspresionistične kratke proze pri nas«. Kaj bodo povedala druga branja in raziskovanja tega vprašanja, prepustimo prihodnosti, navedena teza pa je zanimiva in spodbuja nadaljnje ukvarjanje s to temo. Raziskovalkino poznavanje metaforične sistematike je v marsičem kulminiralo v šestem poglavju, ki se ukvarja z metaforiko v kratki prozi Andreja Čeboklija; njegova proza je glede tega »bogata, pogoste so groteskne vizije, vizualizacije čustvenih stanj, zvoka, zaznamujejo jo intenzivne barvne metafore in simboli, presenetljive so barvno-zvočne sinestezije in groteskne personifikacije«. Njegova »kratka proza z začetka dvajsetih let kaže izrazite prvine ekspresionizma«.

Avtorica je spretno, pregledno in zgoščeno strnila dognanja v Sklepnih ugotovitvah, ki so paradigmatične glede načina predstavljanja njenih dosežkov in uporabljene sistematike; ta je rezultat dolgoletnega proučevanja in kar se da eksaktne razvrstitve ugotovljenih pojavov.

Jožica Čeh Steger je opozorila na odvisnost metaforike posameznih kratkoproznih sestavkov od pomembnih pripovednih sestavin v stvaritvah, pri čemer so mišljene tematske, motivne, jezikovnoslogovne, slogovnoformacijske in nazorsko-idejne značilnosti. Tokrat je obravnavala zgodnje obdobje ekspresionistične pojavnosti v slovenski kratki pripovedni prozi (1914–1923) in upam, da bo s proučevanjem nadaljevala in analizirala metaforiko kratke proze v naslednji fazi, v fazi razvitejšega ekspresionizma in njegovega zatona, tj. v letih 1924–1929. Tako bi zaobjela celotno podobo ekspresionistične metaforike v kratki prozi od 1914 do 1929 (pri Slavku Grumu, Miranu Jarcu, Bogomirju Magajni, Bratku Kreftu, Maksu Šnuderlu idr.) in potrdila ter dopolnila opredelitev ekspresionistične metaforike. V Sklepnih ugotovitvah je zapisala: »Metafora v ekspresionistični literaturi nima skupnega imenovalca. Posegla je po najrazličnejših, pogosto kontrastnih izhodiščih, od svetopisemskih do gnus zbujajočih živalskih, in opravljala različne vloge. Iz literarnih navezav na abstraktno slikarstvo se v ekspresionistični literaturi pokažejo težnje po abstraktnosti, zlasti barvni, po drugi strani pa ekspresionistična načela intenzitete, dinamike in distorzične podobe sveta narekujejo izrazito snovne in vizualno učinkovite metafore, animalizacijo in popredmetenje človeka, odtujevalno, celo grozljivo personifikacijo narave in predmetov, metafore s silovito dinamiko gibanja in moči kakor tudi njej

nasprotne metafore otrdelosti, okamenelosti, mrzlobe, tesnobe in smrti.« Klasificirala in sistemizirala je posebnosti metaforike kot najočitnejše slogovne inovacije v kratki pripovedi v obravnavanem času. Opredelila je njeno funkcionalnost, strnila posamezne metafore v skupine z istim imenovalcem (npr. barvne epitetoneze, sinestezije, živalsko poimenovanje v metaforičnih kombinacijah, grde metafore, animalizacijske podobe, svetopisemska prisposodljivost, pomen »ognja in krvi«) in določila njihovo vsebinsko umeščenost v besedila. V tem je študija na slovenskem literarnovednem področju inovativna in je obenem nadaljevanje metaforične sistematike, ki jo je avtorica izdelala v študiji o Cankarjevi metaforiki. Svojo sistematiko je zdaj poglobila z ekspresionističnimi primeri in nazorno predstavila razlike med impresionistično in ekspresionistično metaforičnostjo.

Pričujoča študija je pomemben teoretski, metodološki in vsebinski prispevek k slovenski literarni vedi ter trdna podlaga za raziskovanje te tematike v prihodnje. Z znanstvenim aparatom si je avtorica pomagala, da je sproti osvetljevala že raziskano na obravnavanem področju in tako upoštevala dognanja v slovenski in svetovni literarni vedi. S svojim prispevkom je védenje o obravnavanem predmetu pomaknila na novo razvojno stopnjo.

Gregor Kocijan
Pedagoška fakulteta Univerza v Ljubljani

ALOJZ GRADNIK – PESNIK GORIŠKIH BRD.

Ur. Fedora Ferluga-Petronio. Trst: ZTT-EST, 2008. 164 str. *Alojz Gradnik – poeta del Collio Goriziano*. A cura di Fedora Ferluga-Petronio. Trst: ZTT-EST, 2008, 190 str.

Zbornika, posvečena Alojzu Gradniku, sta rezultat mednarodnega simpozija, ki je potekal na Videmski univerzi 19. in 20. aprila 2007 ob 125. obletnici pesnikovega rojstva in 40. letnici njegove smrti. Simpozij, ki je bil prvi mednarodni simpozij, posvečen pesniku Goriških brd, je organizirala Fedora Ferluga-Petronio, redna profesorica hrvaške književnosti na isti Univerzi, pod pokroviteljstvom Veleposlaništva Republike Slovenije v Rimu in Občine Brda. Uredila je tudi oba zbornika. Avtorica navadno usmerja svojo pozornost pomembnim literarnim osebnostim, ki jih je uradna literarna kritika iz različnih razlogov, tudi političnih, zanemarila. Tako sta nastali dve monografiji o dubrovniškem dramatik Juniju Palmotiću, o predhodniku hrvaške moderne A. Tresiću-Pavičiću in o Nikoli Šopu, hrvaškem metafizičnem pesniku bosanskega porekla.

Tokrat se je kot Slovenka, ki je pred dvajsetimi leti pristala na katedri za hrvaško literaturo, osredotočila na enega izmed največjih slovenskih pesnikov, ali, kot ga je označil Vidmar v uvodu k *Svetlim samotam* l. 1932, na največjega pesnika po Prešernu. Namen je bil seznaniti z Gradnikom italijanski kulturni ambient, v katerem je bil za razliko od Srečka Kosovele praktično neznan, obenem pa prikazati tudi slovenskemu bralcu marsikatero manj znano ali površno obravnavano tematiko.

Zbornika sta si skoraj povsem enaka, s to razliko, da v italijanskem sledimo v dodatku Gradnikovi pesniški poti prek italijanskih in furlanskih prevodov njegovih pesmi (Gradnikova mati Lucija Godeas je bila Furlanka in ti prevodi so nekačen poklon Gradnikovim furlanskim koreninam), v slovenskem pa prek pesmi v izvirniku. Prav zaradi tega je imel simpozij na Videmski univerzi obširen odmev: odvijal se je v sodelovanju s Furlanskim univerzitetnim konzorcijem (Consortio Universitario del Friuli) in Furlanskim filološkim društvom (Società filologica friulana).

Zbornik simpozija, ki se ga je udeležilo dvanajst znanstvenikov s Slovenske akademije znanosti in umetnosti, z ljubljanske, novogoriške, videmske, tržaške in neapeljske univerze, uvaja predsednik Furlanskega univerzitetnega konzorcija Giovanna Frau, ki poudarja pomembnost simpozija za slovensko-italijanske odnose v italijanskem in še posebej v furlanskem prostoru in omenja Gradnika ne samo kot pesnika, temveč tudi kot prevajalca iz več evropskih jezikov, predvsem pa italijanske književnosti in tudi nekaterih furlanskih pesnikov.

Sledita pozdravna nagovora veleposlanika Republike Slovenije v Rimu Andreja Capudra, ki omenja Gradnika kot svojega predhodnika pri prevajanju Dantejeve *Bosanske komedije*, in podžupana Občine Brda Enza Vižintina, ki poudarja Gradnikovo navezanost na briško zemljo in briškega človeka.

Na to temo je ubran tudi prispevek akademika Franca Zadravca, sicer avtorja dveh monografij o Gradniku, ki govori o Gradnikovi navezanosti na rodno zemljo, ki je stalnica v njegovi pokrajinski liriki in v njegovem podoživljanju kmečkega in

kmetovega življenja. Na nekatere podobnosti med briškim in furlanskim kmečkim svetom v pejsažu in tradiciji opozarja Roberto Dapit.

Velik del prispevkov je posvečen ogromnemu Gradnikovemu prevajalskemu opusu, ki je bil precej zanemarjen s strani kritikov in slovstvenih zgodovinarjev. Odkriva globokega poznavalca evropskih in izvenevropskih književnosti (npr. kitajske lirike in Rabindranatha Tagoreja). Poglobljeni in natančni članek Ane Toroš našteva tudi prevode, ki so ostali v rokopisu (npr. Dantejev *Raj* in vsi Shakespearovi soneti). Kako je bil večš prevajanja iz sosednjih slovanskih jezikov, je pokazal Vladimir Osolnik s prispevkom o Gradnikovem prevodu Njegoševega *Gorskega venca*, medtem ko Franska Premk kot bibličistka razpravlja o pesniški priredbi treh psalmov v zbirki *Zlate lestve*.

Da Gradnikov jezik le ni bil tako okoren, kakor je veljalo med kritiki, pričajo številne uglasbitve njegovih pesmi. Kar 60 skladateljev je uglasbilo okrog 140 skladb na Gradnikove stihe predvsem domovinske in ljubezenske tematike. Izčrpno in natančno sliko o kompozicijah je podala nedavno preminula Darja Freljih. Da je bil Gradnik velik ljubitelj slikarstva, pa potrjuje Miran Hladnik, ki razpravlja o pesnikovem odnosu do slikarjev, ki so ilustrirali njegove zbirke (Jakac, Jakopič, Maleš, Debenjak).

Prispevek Aleksandre Žabjek govori o prevodih Gradnikovih pesmi v italijanščino slavista Luigija Salviniija, sicer docenta slovanske filologije na neapeljski univerzi v tridesetih letih prejšnjega stoletja. Miran Košuta se zaustavlja ob problematični recepciji Gradnika v Italiji, ki je paradoksalno dosegla višek v burnih tridesetih in štiridesetih letih prejšnjega stoletja, ko je kopica slavistov, med njimi Salvini, širila v italijanskem kulturnem prostoru kritiško in literarnozgodovinsko vednost o slovenski književnosti. Po tistem je prevajalska bera Gradnikovih pesmi v italijanskem prevodu zelo skromna: vsega skupaj kakih 60 pesmi, pa še te se večkrat ponavljajo.

Janez Premk predstavlja Gradnika kot človeka, pesnika in sodnika. Vsa Gradnikova zapostavljenost v slovenskem literarnem prostoru se vrtila okrog ključnega momenta, ko je l. 1929 sprejel mesto sodnika na Vrhovnem sodišču za zaščito države v Beogradu. Premk Gradnika sliko kot premočrtnega človeka, kmeta-aristokrata, obenem pa kot sodnika, ki opravlja natančno in vestno svoj poklic. Jetnikom je bolj pomagal, kot se na splošno misli.

Dva članka sta posvečena eni glavnih Gradnikovih tem: erosu-tanatosu, uvodnemu akordu k zbirki *Pot bolesti*. Avtorici člankov sta Katja Mihurko-Poniž in Fedora Ferluga-Petronio. Ferlugova analizira Gradnikovo ljubezensko liriko, ki spada med najizvirnejše erotične izpovedi v evropski književnosti. Čutnost preveva tudi nekatere motive pesnikove pejsažne lirike v podoživljanju briških naravnih lepote. To je neke vrste transsubstanciacija v upodabljanju narave: sonca, grozdja, bleščočih češenj in krvavih breskev, medtem ko pesnikov odnos do ljubezni ostaja mračen. Glas ljubljene dekleta se kot srhljiv krik oglašča iz groba in vabi pesnika v mrtvaški objem. Motto eros-tanatos spremlja pesnika na vsej njegovi umetniški poti. V njem se zrcali ljubezen v vseh svojih odtenkih, čutnih in duhovnih. Začetna izrazita erotična komponenta se namreč počasi preveša v vse globljo poduhovljenost: od cikla *De profundis* do *Zlatih lestev*, ki kot nevidna nit spajajo nebo in zemljo in ki jih lahko zaznajo le duše izvoljencev.

Zbornika odpirata nove poglede na Alojza Gradnika, na njegovo poezijo in poetiko, in predstavljata zaokroženo celoto v preučevanju pesnika Goriških brd, italijanski zbornik pa je prva knjiga, ki odkriva pesnika tudi italijanskemu sosеду.

Ljerka Schiffler
Hrvaška akademija znanosti in umetnosti, Zagreb

TINA LENGAR VEROVNIK: *JEZIKOVNE TRAJNICE*.

Ljubljana: GV založba, 2012, 135 str.

Tina Lengar Verovnik, docentka na Fakulteti za družbene vede, je pri GV založbi izdala knjigo, ki bi jo v roke moral prijeti vsakdo, ki mu jezikovna kultura ni tuja. Avtorica v knjigi pojasnjuje določene dileme, ki se pojavljajo v aktualni rabi slovenskega jezika, kar je še posebej koristno za vse družboslovce, ki se z obravnavanimi koncepti vse pogosteje srečujemo.

Bralec, ki knjigo vzame v roke, ne bo ostal praznih rok. Avtorica že v prvem poglavju pojasni problematiko »velikih začetnic« pri imenih državnih ustanov, nato pa se ustavi pri vprašanju »Lizbonske« ali »lizbonske« pogodbe. Ta koncept pogosto povzroča jezikovne preglavice, zato je primerno, da avtorica pokaže na primere, kdaj se uporablja velika in kdaj mala začetnica. Nato se loti vprašanja »nove« in »stare« Evrope, ki je zelo zapleteno in presega le jeziko(slo)vne okvire, saj ima tudi veliko vsebinsko in pomensko vrednost. Tu morda pogrešam še razpravo z vidika pomena rabe pridevnikov. Avtorica sicer odlično pokaže, kdaj naj bi se »nova/stara« Evropa pisalo z veliko in kdaj z malo, izogne pa se vprašanju, ali naj oba pridevnika sploh uporabljamo ali ne, glede na to da imata v omenjenem kontekstu veliko ekspresivno vrednost, saj sta nastala ob napadu na Irak leta 2003.

Podobno vprašanje se pojavi pri uporabi pridevnika »mali« in »majhen«, ki ga avtorica analiza na straneh 84 in 85. Poleg navedb, na katere se sklicuje sama, se je v slovenski teoriji o mednarodnih odnosih oblikovalo še drugačno razumevanje/ločevanje med pridevnikoma majhen/mali, vezano predvsem na države, in sicer *mednarodniki* kot *majhne* države označujemo tiste, ki so geografsko/prostorsko majhne oz. nizko številčne (majhna zemljepisna površina, majhen trg, nizko število prebivalcev idr.), medtem ko s pridevnikom *male* države razumemo tiste države, ki imajo »psihološki« občutek majhnosti, kar pomeni, da so lahko morda geografsko/ekonomsko/demografsko velike, ampak nimajo moči oz. vpliva (nja) v mednarodni skupnosti. Zato bralec v tem razdelku pogreša razločitve, koristne zlasti za študente družboslovja, ki se srečujejo z literaturo o mednarodnih odnosih v slovenskem jeziku, kjer se razlikovanja med »mali/majhen« izrecno držimo.

Podobno vprašanje bega bralca tudi v razdelku »dveletna/dvoletna pogodba«, ki je podobno in analogno poimenovanju »preučevanje/proučevanje«. Na Fakulteti za družbene vede poznamo kar nekaj raziskovalnih centrov, ki imajo v svojem imenu glagolnik »proučevanje«, čeprav se nam včasih *lepše sliši* »preučevanje«. Čeprav je SSKJ glede tega jasen in izpostavlja, da sta oba glagolnika (tudi) pomensko različna, pa posamezniki pogosto – kot to sam opažam – oba glagolnika mešamo med seboj, zato kakšno dodatno pojasnilo, za boljši jezik, marsikomu (od nas) gotovo ne bi bilo odveč.

Čeprav je v celoti priročnik Tine Lengar Verovnik odličen, pa bralec včasih pogreša bolj »normativno« mnenje avtorice o določenih jezikovnih zagatah (ne po načelu »prav–narobe«, ampak po načelu »boljše–slabše«). Ne glede na povedano lahko mirno soglašam z mnenjem uvodničarke prof. dr. Monike Kalin Golob, da jezik ni črno-bel in ga zato težko ukalupimo.

Naj zaključim s povzetkom; delo, ki sem ga prebral, je imenitno, smelo zasnovano, dobro napisano, bralcu privlačno, predvsem pa uporabno. Že zdaj se veselim naslednje avtoričine knjige, in verjamem, da bodo ta kot vse, ki še pridejo, odličen pripomoček za izboljšanje jezikovne kulture.

Boštjan Udovič

Katedra za mednarodne odnose,
Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani

ČESKO-SLOVENSKÝ WORKSHOP O POSTMODERNĚ

Centrum filologicko-areálových studií při Ústavu slavistiky Masarykovy univerzity v součinnosti s Literárním informačním centrem v Bratislavě a Českou asociací slavistů uspořádalo 29. listopadu 2011 v Brně jednodenní workshop (XV. brněnskou česko-slovenskou konferenci) na téma **Postmodernismus: smysl, funkce a výklad (jazyk – literatura – kultura – politika)**. Zájem o téma, které navrhla pracovnice Literárního informačního centra, spisovatelka Dana Podracká, se zjevně těšilo značné oblibě, účastníků bylo kolem dvaceti pěti. V omezeném časovém limitu 10-12 minut přednesli své příspěvky provázené bohatou a často polemickou diskusí, které zahrnovaly nejen česko-slovenský aspekt, ale také obecné pohledy na tuto problematiku. Toto brněnské setkání, které bylo součástí, jak již uvedeno, široké mnohaleté tradice brněnské slovakistiky, mělo tedy širší mezinárodní význam.

Bylo atraktivní již tím, že pozvání přijali skuteční, hlavně slovenští koryfeje literární vědy, kteří se problematikou postmoderny speciálně zabývají (všichni profesori), a to Tibor Žilka, literární teoretik a jeden ze zakládajících členů Nitranského týmu, Viliam Marčok, jenž o postmoderně napsal řadu studií a speciální knihu o postmoderně obecně a slovenské zvláště. Z dalších účastníků uvádíme Márii Bátorovou, emeritní předsedkyni slovenského PEN-klubu, Vieru Žemberovou, která se zabývá také současnou slovenskou literaturou, spisovatele Antona Baláze a Hanu Vousině-Jechovou, francouzskou slavistku českého původu ze Sorbonny.

Viliam Marčok hovořil obecně o smyslu *literární postmoderny*, Tibor Žilka o typologii slovenského postmodernismu, Mária Bátorová o **materialistických a relativistických pohledech na člověka v díle Dominika Tatarky**, Anton Baláz o manifestech a deklaracích slovenských literátů ve 20. století, Hana Voisine-Jechová si položila otázku, zda je postmodernismus ještě moderní nebo módní a Viera Žemberová se zabývala postmoderními postupy v tvorbě Karla Horáka. Jedinou účastnicí-lingvistkou byla známá slovakistka a obecná lingvistka Emília Nemcová, jež hovořila o jazykovém aspektu postmoderny, český kompozitolog František Všetička promluvil o slovenských souvislostech Neffových Sňatků z rozumu, o paradoxech středoevropského postmodernismu mluvil Petr Kučera, autor těchto řádků se dotkl své koncepce kvázipostmodernismu, Libor Pavera pojednal o postmoderně a nových technologiích. Výrazná byla účast mladší a mladé, hlavně literárněvědné generace, jejíž představitelé tu vystoupili s různými tématy, jako např. Eva Faithová (Postmoderné, kyberpunkové tendence v díle Michala Hvoreckého, Michala Habaja a Petra Šuleja), Kristián Benyovszky (*„Existuje postmoderna?“ Česko – slovensko – maďarské reflexie*), Zuzana Vargová (Postmoderne tendence v díle I. Otčenáša), Josef Šaur (Ke koncepci slovenských dějin v české historiografii), Eva Kúchová (**Vieweghov thriller Mafie v Praze ako fenomén českej postmoderny**), Katarína Kucbelová (Postava básníka v poézii Michala Habaja a J.H. Krchovského a kultura narcizmu), Ivan Šuša a Patrizia Prando (Post-myslenie a videopolitika v koncepcii G. Sartorihho z pohľadu česko-slovenskej recepcie), Patrik Šenkár (Ballova [ne]typická postmoderna), Peter Oravec (Postmoderné stratégie v muzikáli) a řada dalších.

Téma bylo vhodnou plochou k tříbení názorů a tvarování koncepcí: ukázalo se, že tu jsou výrazné generační rozpory, ale i společná místa, jako by každý z badatelů žil

ve svém světě, a to nejen literárním. V podstatě se tu srážely dva vyhraněné pohledy: jeden spočíval v tzv. interpretaci textů, což se někdy podobalo volnému uvažování „o čem to je“, druhý jakoby postaru toužil po širších souvislostech s vývojovou perspektivou.

Ivo Pospíšil
Masarykova univerzita

NAVODILA AVTORJEM

Slavistična revija sprejema izvirne in še neobjavljene znanstvene in strokovne članke s področij slovenističnega oz. slavističnega jezikoslovja in literarne vede ter iz sorodnih strok. Članki so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih, pred objavo pa morajo v postopek uredniškega recenziranja. O sprejemu ali zavrnitvi članka je avtor obveščen najpozneje tri mesece po njegovem prejemu. Korekture je potrebno vrniti v treh dneh. Ob izidu revije dobi avtor 10 separatov svoje razprave.

Avtor odda članek na naslov tehnične urednice: urednistvo@slr.si. Dolžina članka naj ne presega ene in pol avtorske pole, tj. 45.000 znakov, ocene 24.000 znakov, poročila 8.000 znakov. Tipkopis je potrebno oddati v datoteki RTF ali drugačnem splošno razširjenem besedilnem formatu in v elektronskem iztisu v formatu PDF. Nabor je Times New Roman, velikost črk besedila 12, za izvleček, povzetek, daljše citate in opombe 10, razmik med vrsticami pa 1,5. Odstavki so ločeni s prazno vrstico in brez umika, desne poravnave in deljenja. Narekovaji so dvojni srednji, ločila in prečkovanje tujih pisav se ravna po zadnjem slovenskem pravopisu. Sinopsis naj ne presega 8 vrstic, povzetek ne dveh strani, ključnih besed, ki niso besede iz naslova, naj bo 3–5; uredništvo praviloma poskrbi za njihov prevod v angleščino. Članki, ki niso napisani v slovenščini, imajo slovenski povzetek.

Avtor naj priloži svoj elektronski naslov in polni naslov institucije, na kateri dela. Slikovni material se priloži v ločenih datotekah; vsako sliko s svojo številko; v tipkopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v tipkopisu članka. Nad 5 vrstic dolgi navedki so odstavno ločeni od drugega besedila in brez navednic. Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami v oglatih oklepajih; na začetku in na koncu citatov ni tropičij. Zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo mestu, na katero se nanaša. Literatura se navaja v krajši obliki v oklepaju v tekočem besedilu (TOPORIŠIČ 2000: 213), v daljši obliki pa v seznamu literature na koncu članka. Spletno verzijo objave navedemo za bibliografskimi podatki natisnjene verzije. Seznam literature oblikujemo takole:

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003. Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESJAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Oglad 13. aprila 2011.

Opombe naj ne vsebujejo bibliografskih podatkov, če pa že, naj bodo enote bibliografske navedbe med seboj ločene z vejicami:

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj, knjig in periodičnih publikacij so postavljeni *ležeče*. Zbirka je v oklepaju tik pred navedbo strani; krajšavo str. za stran izpustimo. Naslovi v stroki poznane periodike so lahko okrajšani (npr. *SR* za *Slavistično revijo*, *LZ* za *Ljubljanski zvon*). Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature namesto imena in priimka napravimo dva vezaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b.

GUIDELINES FOR AUTHORS

Slavistična revija (*Slavic Review Ljubljana*, SRL) accepts original, not previously published scholarly articles in the areas of Slovene and Slavic linguistics and literary studies and from related disciplines. Articles are published primarily in Slovene and occasionally also in other Slavic or world languages. Before publication, all articles submitted to *Slavistična revija* are reviewed by the editors. The author is notified whether his/her article has been accepted for publication no later than three months after the submission date. The proofs must be returned to the publisher within three days. At the time of publication the author receives 10 off-prints of his/her article. Authors should send their articles to the production editor at the following address: urednistvo@slr.si. Articles should not exceed 45,000 characters, reviews 24,000 characters, and reports 8,000 characters. All manuscripts must be submitted as RTF or other popular files and in PDF format, using the Times New Roman font. The article should be typed in 12-point font; the synopsis, summary, longer quotations, and footnotes should be in 10-point font with 1.5 spaces between the lines. Paragraphs must be separated by an empty line, without indentation, and without right justification. Quotation marks are second-level double quotes (« »), punctuation and transliteration of foreign alphabets must comply with the latest edition of the *Slovenski pravopis*. Each article must include a synopsis (not to exceed 8 lines), a summary (not to exceed 2 pages), as well as 3–5 key words that are not contained in the title. The editors normally provide the English translation. Articles written in a language other than Slovene must include a summary in Slovene.

Authors must provide their e-mail address and full name of the institution with which they are affiliated. Visual materials are to be sent in separate files, with each illustration numbered. In the manuscript, it must be clearly indicated where each illustration belongs; the captions to the illustrations are already included in the manuscript. Quotations longer than 5 lines should be typed in separate paragraphs, without quotation marks. Omissions in quotations must be indicated with three dots in square brackets, with no dots at the beginning or at the end of quotation. The footnote number must follow (with no space) the punctuation mark at the end of the segment that the footnote refers to. In the text, literature is cited in short form in parentheses, e.g., (TOPORIŠIČ 2000: 213). Literature is cited in long form in the list of references at the end of the article. The on-line version of the article is listed after the reference for the printed version.

In the list of references, the works are cited in the following manner:

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003. Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESJAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Ogleđ 13. aprila 2011.

Footnotes should be free of bibliographic information; if this cannot be avoided, individual parts of a bibliographic citation are separated by commas:

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, 16–18.

Each bibliographic entry is followed by a period. Titles of individual editions, books, and periodicals are italicized. The series name is listed in parentheses before the page number; the abbreviation *str.* for *stran* 'page' is omitted. The titles of periodicals well-known in the field may be abbreviated (e.g., *SR* for *Slavistična revija*, *LZ* for *Ljubljanski zvon*). In subsequent quotations of several works by the same author in the reference list, the name is replaced by two hyphens. When citing several works by the same author with the same year of publication, the year of publication is followed (with no space) by lower-case letters, e.g., 1944a, 1944b.